

asbider

AKADEMİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Cilt: 9/ Sayı: 25

ISSN: 2667-4866

AKADEMİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

ISSN: 2667-4866

OCAK 2022

Cilt:9 Sayı:25

KURUCU FOUNDER

Prof. Dr. Yusuf Tekin

EDİTÖR EDITOR

Doç. Dr. Ali DEĞİRMENDERELİ

ALAN EDİTÖRLERİ FIELD EDITORS

İLETİŞİM VE MEDYA COMMUNICATION AND MEDIA

Prof. Dr. Sibel Serpil AYDOS

Doç. Dr. Ayşe Elif EMRE KAYA

KAMU VE ÖZEL HUKUK PUBLIC AND PRIVATE LAW

Prof. Dr. Mehmet ÖZDAMAR

Doç. Dr. Ali İbrahim AKKUTAY

İKTİSADİ, İDARİ VE SİYASİ BİLİMLER ECONOMIC, ADMINISTRATIVE AND POLITICAL SCIENCES

Prof. Dr. Hilmi ÜNSAL

Doç. Dr. Nazlı YÜCEL BATMAZ

İLÂHİYAT DIVINITY

Prof. Dr. Abdurrahman CANDAN

Doç. Dr. Hilmi KARAAĞAÇ

TİCARET VE TURİZM COMMERCE AND TOURISM

Prof. Dr. Fügen ÖZKAYA

Prof. Ramazan Pars ŞAHBAZ

DİL, EDEBİYAT VE SOSYAL BİLİMLER LANGUAGE, LITERATURE AND SOCIAL SCIENCES

Prof. Dr. Erdal AKSOY

Doç. Dr. Mustafa BOSTANCI

İNGİLİZCE DİL EDİTÖRÜ ENGLISH LANGUAGE EDITOR

Doç. Dr. Aslı Özlem TARAKÇIOĞLU

EDİTÖR YARDIMCILARI EDITOR ASSISTANTS

Arş.Gör. Fatih ÇELİK

Arş.Gör. Kadirhan ÖZDEMİR

DİZGİ TYPOGRAPHIC/LAYOUT

Arş. Gör. Göktehan EKMEKÇİ

İDARE MERKEZİ YAZIŞMA VE HABERLEŞME

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Emniyet Mahallesi, Abant Sokak No: 10/2 E Blok Kat:7 Yenimahalle/Ankara

Tel: (0312) 202 8303

asbider@hbv.edu.tr

İNDEKS BİLGİSİ

Akademi Sosyal Bilimler Dergisi (ASBİDER)

EBSCO ve SOBIAD tarafından taranmaktadır.

asbider

AKADEMİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

ANKARA

HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

DANIşMA KURULU INFORMATION BOARD

Prof. Dr. Ali DUYMAZ	Balıkesir Üniversitesi
Prof. Dr. Ayla Sevim EROL	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Ayşe Fatma EROL	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Erdal AKSOY	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Behçet Kemal YEřİLBURSA	Bursa Uludağ Üniversitesi
Prof. Dr. Hafez ABDO	Sheffield Hallam University
Prof. Dr. Halil Rahman ACAR	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Prof. Dr. Hamit COřKUN	Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Prof. Dr. Hülya ARGUNřAH	Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Iřıl ÖZYILDIRIM	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. İlker ALP	Trakya Üniversitesi
Prof. Dr. Jülide YILDIRIM ÖCAL	TED Üniversitesi
Prof. Dr. Kemal GÖRMEZ	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Mahfuz SÖYLEMEZ	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet VURAL	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Prof. Dr. Metin EKİCİ	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Muhittin ACAR	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Murat TOSUN	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Özden YALÇINKAYA ALKAR	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Prof. Dr. Pınar GÖZLÜK KIRMIZIOĞLU	Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
Prof. Dr. Tülen SANER	Yakın Doğu Üniversitesi
Doç. Dr. Ahmet BARBAK	İzmir Katip Çelebi Üniversitesi
Doç. Dr. İbrahim AKKUTAY	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Doç. Dr. İbrahim Efe EFEOĞLU	Adana Alparslan Türkeř Bilim ve Teknoloji Üniversitesi
Assoc. Prof. Dr. Ioannis KARRAS	Ionian University
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Hulusi AKKAř	Erciyes Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ebru AK	Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Elif YILMAZ FURTUNA	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Emel KAYNAKCI	Akdeniz Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Nevfel BOZ	Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi

İÇİNDEKİLER CONTENTS

MAKALELER ARTICLES

Bilal ÇAVDAR

1-19

ELEKTRONİK SPOR OYUNLARINDAKİ TOKSİK (ZEHİRLİ) DAVRANIŞLAR

Toxic Behaviours in Electronic Sports Game

Tekin AVANER, Sultangül ÖZSOY

20-35

TÜRK KAMU YÖNETİMİNDE İSTİŞARENİN ÖNEMİ: YÜKSEK İSTİŞARE KURULU ÖRNEĞİ

The Importance of Consultation in Turkish Public Administration: High Advisory Board Example

Zeynep TIRMIKÇIOĞLU

36-50

BİR SİLAH OLARAK İNSÜLİN

Insulin as a Weapon

Şule EKİNCİ, Mustafa DESTE

51-68

MOBİLYA ÜRETİMİNDE İŞ SAĞLIĞI VE GÜVENLİĞİ SORUNLARININ ÇÖZÜMÜNDE KISITLAR TEORİSİ:
VERİ ZARFLAMA ANALİZİ TEMELİNDE BİR UYGULAMA

The Theory of Constraints Solution of Occupational Health and Safety Problems in Furniture Production:
An Application Based on Data Envelopment Analysis

Osman Onur GENÇ

69-85

18. YÜZYILIN İLK YARISINDA İRSALİYE HAZİNESİ BAĞLAMINDA MISIR MALİYESİNE BAKIŞ

An Overview of Egypt's Finances in the Context of the İrsaliye Hazine in the First Half of the 18th Century

Ömer ERDOĞAN, Mutluhan ÖZSOY

86-101

DEVELOPMENT AND PSYCHOMETRIC EVALUATION OF A COVID-19 STIGMA SCALE:
A FACTOR ANALYSIS INVESTIGATION IN A TURKISH POPULATION

COVID-19 Stigma Ölçeğinin Geliştirilmesi ve Psikometrik Değerlendirmesi:
Türk Nüfusunda Bir Faktör Analizi Araştırması

Nurşen ÇOMAKLI DUVAR, Hakan EYGÜ

102-122

TÜRKİYE'DE BORSA ENDEKSİNİN SEÇİLİ DEĞİŞKENLERLE İLİŞKİSİNİN ANALİZİ

Analysis of the Relationship Between the Stock Market Index and Selected Variables in Turkey

ELEKTRONİK SPOR OYUNLARINDAKİ TOKSİK (ZEHİRLİ) DAVRANIŞLAR*

Toxic Behaviours in Electronic Sports Game

Bilal ÇAVDAR¹

ÖZET

Çevrimiçi oyunlara gösterilen rağbetin artmasıyla birlikte oyunların mikro anlamda bireylere, makro anlamda ise topluma olan etkisi giderek belirgin hale gelmektedir. Çevrimiçi oyunların geniş bir kitle tarafından takip edilmesi, oyunların içeriğinde rekabet faktörünün bulunması, oyuncuların profesyonel olması gerekliliği, büyük oyun turnuvalarının düzenlenmesi gibi etkenlerin bir araya gelmesi çevrimiçi oyunların Elektronik Spor olarak kabul edilmesini sağlamıştır. Elektronik Spor ortamlarında tüm çevrimiçi ortamlarının sorunu olan siber zorbalığın; oyun içerisinde ismi ile toksik oynayıp, son derece görünürlük kazanmaya başladığı görülmektedir. Elektronik Spor oyunlarındaki Toksik davranışlar ağırlıklı olarak oyuncular tarafından bir başka oyuncuya yönelik gerçekleştirilen küfür, saldırganlık, şiddet, oyun içerisinde aldatma, aşağılayıcı ve argo kelimeler kullanma gibi olumsuz örnekleri barındırmaktadır. Bu tür toksik davranışlar, bu davranışlara maruz kalan oyuncuların elektronik spor ortamlarında yüksek performans göstermelerine engel olabilmekte ve oyuncuların oyundan aldıkları hazzı azaltabilmektedir. Aynı zamanda bu davranışlar özellikle oyuna yeni başlayanların oyundan ayrılmasına neden olabılırken, bazıları ise küfre küfürle karşılık vererek tepkilerini ifade etmektedirler. Elektronik Spor oyunlarında toksik davranışlar sergileyen oyuncular ve bu tür davranışlara maruz kalan oyuncularda bir takım olumsuz etkiler (stres, anksiyete, depresyon, içe kapanma vb.) görülebilmektedir. Bu çalışmanın amacı; Elektronik Spor oyunlardaki Toksik davranışın kendisini, türlerini ve oyuncular üzerindeki etkilerini anlamak ve bu tür davranışların geleneksel zorbalık ve siber zorbalık kavramları ile bağlantısını ortaya koyabilmek ve Toksik davranışlarla başa çıkmak için sık kullanılan stratejileri betimlemektir.

Anahtar Kelimeler: Toksik (Zehirli) Davranış, Elektronik Sporlar, Siber Zorbalık, Zorbalık

ABSTRACT

The demand to online games has increased significantly in recent years. The impact of games on individuals in the micro sense and on society in the macro sense has become much clear. Electronic sports are accepted as a sporting discipline. There are several reasons for this. First reason is that the pursuit of online games by wide audience has caused the presence of a competitive factor in the content of the games. The second reason is that the necessity of players to be profession, and the organization of big game tournaments have enabled online games. It enables people from all over the world to come together and play games. The third reason is that in electronic sports, as in traditional sports, there is a physical and mental preparation stage. In electronic spots, competitions can be made individually or as a team therefore, there is an intense competition in games. Because of these reasons online games are accepted as an Electronic Sports. It is known as toxic behavior in games and also it is very common in online games. To give an example of the toxic behavior in electronic sports such as; cursing, aggression, violence, deception in the game, using derogatory and slang words. Players who are exposed to such events are negatively affected. Especially, new players may even decide to quit the game. Some players prefer to respond by swearing and express against toxic behavior. Toxic behaviours may affects negatively on players who are exposed to negative behaviours. Examples of these negative effects are stress, anxiety, depression, introversion etc. The purpose of this study is to understand the toxic behavior itself, its types and the effects on the players and to describe the such behaviours and traditional bullying and cyberbullying concepts will be discussed.

Keywords: Toxic Behaviours, Electronic Sports, Cyberbullying, Bullying

EXTENDED ABSTRACT

Electronic sports are accepted as a sporting discipline. It enables people from all over the world to come together and play games. In electronic sports, as in traditional sports, there is a physical and mental preparation stage. In electronic sports, competitions can be made individually or as a team therefore, there is intense competition in games. This competitive environment increases the interest in electronic games which evidently rises the number of people who play games. Due to the increased interest in electronic sports, different companies have invested in this sector. The popularity of electronic sports have increased the rate of watching the e-sport organizations and tournaments of the young people who broke off from the television culture. Revenues such as advertising deals, sponsorship game developers' fees, and others have also collected in the prize pools of electronic sport tournaments. Due to increase in prize pools, e-sports and players have become a phenomenon; particularly for many children and adolescents have dreamt of becoming a professional e-sportsman. For these reasons, children and adolescents desire to play e-sports constantly and try to get to a certain level in games. They think that they will prove themselves in these games to everyone, so they are one step closer to their goals when they win in the games. Even if they lose games, they heavily focus on them. Because they know when they lose in the game, their current position goes away. This situation causes an increase in the competition level, which is already at the top level in electronic sports. Especially in team games, a game can be won or lost due to one player. The presence of the messaging section in Electronic Sport games can cause players to say offensive words or write messages against unsuccessful players. Women players hide their identity and use male nicknames. There are aggressive and degrading curses that can be articulated against amateur players who make mistakes and talentless players and women. Especially, groups that are marginalized in the offline community (individuals with LGBTQ and other minorities) may be subjected to harassment and aggressive behavior in the environment of electronic sports. Examples of such cyberbullying that occur online are called toxic behaviors in electronic sports. The fact that this type of behavior is very common in online multiplayer games. It is detrimental to those found in the game community has been influential in the naming and characterization of toxic behaviors. This study aims to describe toxic behaviors in Electronic Sports with literature review method. This article is thought to contribute to the literature in terms of describing toxic behaviors, types of toxic behaviors, strategies against toxic behavior, and the result of toxic behaviors. Toxic is a term that encompasses different negative actions such as behavior harassment attempt, game looting (grieving), and in-game deception. Toxic behavior affects players, but it is also a big problem for game companies. Game companies take some strategies to minimize toxic behavior. One of the most know strategies is the reporting system. The player who is exposed to negative behavior reports the player who performed this behavior with the reporting system. These reports will be evaluated and it will be decided whether the punishment is necessary or not. Other strategies of game companies are banning, positive action, priming, and restriction. The intensity of these strategies is different based on the game. Besides the strategies of game companies, there are also strategies that players develop against toxic behaviors in games. There are strategies such as leaving the game, not wanting to play with strangers, hiding their gender, adjusting themselves according to the game environment or starting to use aggressive behavior. It is observed that some level of negative anxiety and low self-esteem occur in players who are affected by toxic behavior. Because of these effects of such negative results, the view of players and their families to electronic sports games becomes negative. In order to overcome the negative effects of toxic behaviors in e-sports, game companies, game video content producers, and policymakers have to make obligations. Especially, families of children and young players should be informed about Toxic behaviors in games and they should be aware of the existence of such behavior.

GİRİŞ

Elektronik Spor oyunlarındaki Toksik (Zehirli) davranış durumu karmaşık, sistematik ve önemli bir problem olma niteliğine sahiptir. Çevrimiçi oyunların profesyonel hale gelmesiyle; oyuncular büyük ödüller için mücadele eder hale gelmişlerdir. Esportsearning.com sitesindeki açıklanan verilere göre Elektronik Sportlardaki 2019 yılı ödül dağıtım oranlarına bakıldığında toplamda 226 Milyon 600 bin dolarlık ödül dağıtıldığı görülmektedir. İlk sırada olan Fortnite oyununda bu rakam 64 milyon 694 bin dolardır. Oyuncu sıralamasına bakıldığında ise DOTA 2 oyuncusu Finlandiyalı Jesse Vainikka (oyuncu ismi=JerAx) 3 milyon 163 bin dolarlık ödülün sahibi olmuştur (Overall Esports Stats For 2019). Bu rakamlardan da anlaşılacağı üzere elektronik sportlardaki ödül havuzu futbol, basketbol gibi konvansiyonel sporlarla yarışabilir hale gelmiştir ve bu oranlar devamlı olarak artış göstermektedir. 2020 yılının ilk yarısında dünyayı etkisi altına alan COVID 19 salgınından dolayı e-spor turnuvaları düzenlenememiştir. Pandemi süreci bireylerin vakitlerinin çoğunu evlerinde geçirmelerine neden olurken, bireylerin çevrimiçi oyun oynamaya, oyun konsollarına ve canlı yayın platformları üzerinden oyun yayınları izlemeye olan ilgilerinde büyük bir artış söz konusudur. Dijital oyunlara yönelik istatistikler incelendiğinde 2020 Mart ayında COVID 19 Salgını boyunca tüm dünyada video oyunlarına yönelik yapılan harcama miktarları incelendiğinde dijital oyunlar için 10 Milyar dolarlık harcama göze çarpmaktadır (Gough, 2020a). Bununla birlikte oyun endüstrisindeki satışlardaki yükselme incelendiğinde konsol oyunlarında %155’lik artış yaşanmıştır (Gough, COVID-19: 2020b). Bununla birlikte oyunlara yönelik ilginin artması; yeni oyuncuların oyun dünyasına girmesine neden olmaktadır. Ancak yeni oyuncuların diğer oyunculara göre daha amatör olmalarından dolayı oyunlarda yaşanan toksik davranışlara maruz kalma durumları daha fazla olmaktadır.

Elektronik Spor oyunlarındaki toksik davranışlar incelenmek istenildiğinde siber zorbalık kavramı karşımıza çıkmaktadır. Siber zorbalığı; çevrimiçi ortamlarda mesajlaşma özelliğinin ya da çevrimiçi ortamın getirdiği başka özelliklerle bir başkasına zorbalık yapmak olarak tanımlamak mümkündür. Elektronik Spor oyunları birden fazla faktörle siber zorbalığın yoğun biçimde yaşandığı ortamlar haline gelmiş durumdadır. Bu faktörler incelendiğinde geniş oyuncu kitlesinin varlığı, oyunlarda var olan rekabetçi ortamın getirdiği sürekli kazanma arzusu ve daha üst sıralara ulaşabilme isteği ve toplumdaki bir başkasına karşı artan tahammülsüzlük hissini yayılması, oyuncuların birbirlerine karşı son derece agresif ve saldırgan olmasına neden olmaktadır. Siber zorbalığın kökleri ise geleneksel zorbalıktan gelmektedir. Geleneksel zorbalık eyleminin fiziksel ve sözel şiddet olmak üzere iki formu bulunmaktadır.

Siber zorbalık kavramını detaylandırmadan önce anlamsal bütünlüğü sağlamak adına geleneksel zorbalık kavramından detaylı bir biçimde bahsetmenin önem teşkil edeceği düşünülmektedir.

1. Geleneksel Zorbalık

Zorbalık; bireylerin sürekli karşı karşıya geldikleri, bireyler arasındaki ilişkileri etkileyen hem zorbalık eylemini gerçekleştiren hem de zorbalığa maruz kalan bireyde birtakım sonuçların meydana gelmesine neden olan bir durumdur. Zorbalık; 1970’li yılların başlarına kadar sistematik çalışmalar tarafından konu edinilmemiştir. Literatür değerlendirmesi yapıldığında zorbalığın küresel bir problem olduğunu ancak her kültürde de farklı şekillerde ifade edildiğini görmenin mümkün olduğunu söylemek mümkün gözükmemektedir (Gökler, 2009: 518).

Bullying at Scholl isimli eseri kaleme alan Dan Olweus , kişinin defalarca ve uzun zaman içerisinde bir ya da daha fazla kişinin olumsuz eylemleri ile karşı karşıya geldiği durumlarda zorbalığın ve mağduriyetin oluştuğunu belirtmektedir (Olweus, 1994: 97). Norveçli Erling Roland’ın tanımıyla zorbalık; bir kişi ya da grup tarafından kendini savunamayacak durumda olan kişiye karşı yapılan,

fiziksel ve psikolojik şiddet öğelerini içerisinde barındıran uzun süre devam eden davranıştır (Roland, 1998: 21). Zorbalık terimi Ken Rigby'nin tanımıyla ise bir kişi ya da grubun kendisinden daha az güçlü bir kişi ya da gruba karşı sergilediği tekrar eden zarar verici, saldırgan davranışlardır. Bu davranış fiziksel saldırı ve sözlü tacizde olduğu gibi açık bir şekilde ya da kasıtlı ve uzun süreli devam eden şekilde; dışlama, söylenti yayma ve siber teknoloji kullanarak başkasını üzme şeklinde de gizli olabilmektedir (Rigby, 2011: 274).

2. Siber Zorbalık

Teknolojik gelişmelerin ortaya koyduğu ilerleme düzeyi insanların bilgi iletişim teknolojileriyle olan ilişkisini son derece arttırmıştır. Bununla birlikte internet kullanımındaki artışın her yaş düzeyinde son derece görünür olduğunu görmekteyiz. Dolayısıyla internete girmeyi sağlayan bilgisayar ve diğer mobil cihazların kullanımı da son derece artmış ve sosyal medya siteleri artık hayatın vazgeçilmez ortamları haline gelmiş durumdadır. Nisan 2020 verilerine göre dünyada belirlenen internet kullanıcı oranı tüm nüfusa göre %58,7'dir. (Internet Usage Statistics The Internet Big Picture, 2020) Türkiye'de Nisan 2020 verilerine göre belirlenen toplam kullanıcı sayısı ise 69,107,183'tür. Bu oran; toplam nüfusun %83'üne tekabül etmektedir. (Internet in Europe Stats, 2019) İstatistiklere bakıldığında internet kullanıcı sayısındaki artışa mukabil olarak, kullanılmakta olan iletişim teknolojilerinin beraberinde kötüye kullanımdan dolayı meydana gelen problemler oluşmaktadır. Karşı karşıya kalınan bu problemler ise ağırlıklı olarak; anonim şekilde atılan zararlı içerikli veya virüs yüklü e-postalar, bir başkasının onurunu kırarak şekilde içeriklere sahip ya da tehdit içerikli mesaj ya da e-postayla gönderilen ses, görüntü ve metinler biçiminde olabilmektedir (Küçükakaya, Süt ve Aslan, 2019: 33)

Tablo 1: Siber Zorbalık Tanımları

(Kowalski, Limber ve Agatston, 2008: 46)	İnsanların kullandıkları teknolojik aygıtların hacklenmesi ve devamında onların özel fotoğraflarının elde edilmesiyle onları yayınlamak ya da yayınlama tehdidinde bulunarak şantaj yapmak da siber zorbalık olarak ifade edilmektedir.
(Tokunaga, 2010: 278)	Siber Zorbalık, elektronik ya da dijital medya kullanılarak bireyler ya da gruplar tarafından, başkalarına zarar vermek veya rahatsızlık vermek için defalarca kez uygulanan, düşmanca ve saldırgan mesajları göndermektir.
(Piotrowski, 2012: 45)	Siber zorbalık üzerine geniş bir bakış açısıyla bakılmak istenirse, online ya da kablosuz iletişim teknolojileri ve aygıtları yoluyla birey tarafından başkasına yöneltilen uygunsuz, istenmeyen davranışları içeren bir olgudur.
(Qing, 2015: 4)	Sanal ortamlardaki güvenlik açıklarının sonucu olarak, zorbalara mağdurlara karşı olarak çevrimiçi ortamdaki kötü davranışları uygulayabilmektedirler. Birden çok siber zorbalık türleri şu şekildedir; siber takip(cyberstalking), farklı kimliğe bürünme, cinsel taciz ve başkalarını baskı altına alma, taklitçilik, diğerlerini hariç tutma ve troll davranışlarda bulunma olarak kategorize edilmiştir.
(Willard, 2007: 5)	Willard'ın yapmış olduğu sınıflandırma internet ortamındaki kızgınlık verici içerik, taciz, iftira atma, taklit etme, ortamdaki atma, hile yapma, ortama dahil etmeme ve siber takip gibi 8 tip siber zorbalık çeşidini içermektedir.

Siber zorbalık üzerine yapılan tanımlar incelendiğinde siber zorbalığın bilişim teknolojilerindeki gelişimle doğru orantılı bir şekilde olduğu ve bireylerin başkalarına karşı uygulamış oldukları zorbalık türü olarak görüldüğü keşfedilmiştir. Bu tür zorbalık türünde ana etken zorbalık yapan bireyler tarafından dijital iletişim alanlarını kullanılmasıdır.

3. Dijital Oyunların Küreselleşme Süreci

İnsanların yapay zekaya karşı mücadele ettiği 1950’li ve 1960’lı yıllarda çeşitli konsol ve bilgisayarlar da ilk adımlarını atmaya başlayan dijital oyunlar, devamında aynı cihazı iki (en fazla dört) oyuncunun kumanda edebilmesini sağlayan teknolojinin gelişmesiyle birlikte bireylerin insan zekasına karşı mücadele edebildiği bir alan olmasını sağlamıştır. 1990’lı yıllardan itibaren internet fenomeninin dünyada artan ivmesiyle birlikte dijital oyunlar da bu ivmeden etkilenmiştir. Netice itibariyle bireyler farklı cihazları kullanarak aynı ya da farklı mekânda bulunarak, bilgisayarın yapay zekasına karşı birlikte mücadele edebilir ve birbiriyle karşılaşabilir hale gelmiş durumdadırlar. Bu oyunlar, P2P (peer to peer) yani kullanıcıdan kullanıcıya çevrimiçi çoklu oyuncu desteği hizmeti sağlayan oyunlar olarak isimlendirilmiştir. İnternet bağlantısının var olduğu her yerde bu oyunlar çevrimiçi olarak oynanabilmektedir (Özenç ve Tınmazlar, 2019: 25).

Video oyunları oynamak popüler bir aktivitedir. %72’lik oranla gençler online oyun oynamaktadırlar. Birçok video oyunu, oyun konsolları, web ortamı ya da bilgisayar tabanlı ortamlarda insanları arkadaşlarıyla buluşturmakta ve başka insanlarla tanıştırmaktadırlar. Oyun ortamı yeni arkadaşlar kazanmaya, sosyalleşmeye ve hangi stratejileri kullanacağını öğrenmeye ve problem çözmeye fayda sağlarken, diğer taraftan ise siber zorbalığın oluşmasına neden olabilmektedir (Kids on Social Media and Gaming, 2018).

4. Elektronik Sporlar

Elektronik Sporların oluşma süreci incelendiğinde; internet ağı kullanılarak; ya bilgisayarlardan ya da Play Station, XBOX ya da Nintendo Wii gibi oyun konsollarından oynanan çevrimiçi oyunlar MMOG (Massively Multiplayer Online Games) yani devasa çok oyunculu çevrimiçi oyunlar haline gelmiştir. Bununla birlikte bu oyunlar tüm dünyada yaygınlaşmış ve oyun camiaları ve topluluklarının sayıları gitgide artmaya başlamış ve bu ortamlar kalabalıklaşmaya başlamışlardır. Bununla beraber bireylerin oynadıkları oyunlarla ilgili turnuvalar da yaygınlaşmaya başlamıştır. Öncelerde küçük çaplı olarak yapılan bu etkinliklere insanların yoğun bir şekilde ilgi göstermeleri mukabilinde bu etkinliklerin kendilerine ait pazarları oluşmuştur. Oluşan bu yoğun talebe cevap olarak e-sporun bir sektör haline gelmesi ve endüstrileşme sürecinin süreklilik kazanmasında yol açmıştır (Özenç ve Tınmazlar, 2019: 34).

E-sporlar üzerine yaygın yapılan yorum; e-sporların geleneksel sporların taşıdığı niteliklere sahip olduğudur. Wagner ilk resmi e-spor tanımını yapan isim olarak öne çıkmıştır. Onun tanımı: “Bilgi ve iletişim teknolojileri kullanılarak insanların mental ve fiziksel yeteneklerini geliştirdikleri spor aktiviteleri alanıdır.”. Ona göre endüstriyel toplum çağının etkisiyle sporlarda paradigma değişimi, bir takım tanımsal açıklamaları da beraberinde getirmiştir. Bu durumun devamında, Wagner e-sporların spor benzeri niteliklerini araştırmıştır. Örneğin e-spor oyunlarının biçimleri ve geleneksel spor ortamları arasındaki ilişkiler buna örnek olarak gösterilebilir (Wagner, 2006, s. 440). E-sporların belirgin özellikleri sportif aktivitelerin bilgisayar kullanımıyla meydana gelmesi ve yayınlanan spor içeriğinin ve bilgisayar sistemleri yoluyla yayılması (örn. Twitch yayınları) olarak görülmüştür (Hamari ve Sjöblom, 2016: 215).

Performansı artırmaya yönelik uygulama kavramı, oyuncuların e-spor algısına meşruiyet katmaktadır; e-sporlar eğlenmek için video oyunları oynamaktan daha ciddi bir niteliğe sahiptir. E-sporlar esas

olarak stratejik kararları zamanında almak ve devamlı uygulamaya koymaktır (Freeman ve Wohn, 2017). Oyunlar uzun süredir kural temelli oyun oynamak olarak kabul edilmektedir. Bununla birlikte, bu kurallar oyunun dışında nadiren genişletilebilir ve nadiren bedenden harici bir yönetim organını tarafından belirlenmektedir. E-sporların ortaya çıkması bu manzarayı değiştirmektedir (Freeman ve Wohn, 2017: 1606). Bedenden hariç bir yönetim organının varlığı ve uygulaması, e-sporları amatör ve alışılmış oyunlardan ayırmaktadır ve geleneksel oyun çalışmalarına meydan okumaktadır bununla beraber e-sporların ‘profesyonellikle’ sofistike edilmiş sosyo-kültürel yapısı; e-spor çalışmalarını, e-spor olmayan oyunlardan daha farklı ve karmaşık hale büründürmektedir (Jonasson ve Thiborg, 2010: 289).

Bireyler, geleneksel sporların fiziksel aktivite içermeye ve yoğun etkinlik barındırma gibi özelliklerinden dolayı e-sporların tanımını ve meşruiyetini sorgulayabilmektedirler. E-sporların spor olup olmadığı üzerine birtakım tartışmalar bulunmaktadır. Ancak e-sporların Olimpiyat Oyunlarında yer alabilmesi adına birtakım çalışmaların yürütüldüğü de bilinmektedir. Fransa’nın Paris kentinde düzenlenmesi planlanan 2024 Yaz Olimpiyat Oyunları organizasyon komitesi, olimpiyatlara genç bireylerin ilgisini daha çok çekmeyi başarabilmek için e-sporların da Olimpiyat Oyunları’na eklenmesi gerektiği yargısıyla, Uluslararası Olimpiyat Komitesi (IOC) ve profesyonel e-spor organizasyonu düzenleyenlerle ve oyun şirketleriyle birtakım fikir alışverişinde bulunmuşlardır (ESPN, 2017). IOC’ye başkanlık eden kendisi de eski bir olimpiyat sporcusu olan Thomas Bach verdiği bir röportajında, e-sporların olimpiik spor olarak kabul edilip sunulabilmesinde iki adet güç durumunun varlığından söz etmiştir. Bu durumlardan biri agresif oyun oynayışa kısıtlamalar getirilmesinin gerekliliği, diğeri ise e-sporların daha da koordinasyon içerisinde olabilmeleri için global bir onay mekanizmasındaki eksikliklerdir (Good, 2017). Devamında Ekim 2017’de IOC tarafından düzenlenmiş olan bir toplantıda ise, e-sporların sportif bir etkinlik bakımından kabul edilebilir durumda olduğu ve e-sporcuların geleneksel spor yapan sporcularla benzer yoğunlukta antrenman ve eğitime ihtiyaç duydukları sonucuna varılmıştır. Bununla birlikte, olimpiyatlara dahil edilebilecek oyunların, olimpiizm ruhuna uygun norm ve düzenlemelerin süzgecinden geçmesi gerektirdiği sonucuna ulaşılmıştır (Grohmann, 2017). Buradan da anlaşılabileceği üzere CS GO, LOL ve DOTA gibi e-spor oyunlarında bulunan saldırganlık ve şiddet ortamı bununla beraber oyuncular arasındaki toksik davranışlar IOC’yi endişelendirmektedir. Oyunlara yeni başlayacak oyuncuların oyunlardan uzaklaşmalarının engellenmesi ve bu ortamlarda mağduriyet yaşamaması amacıyla, oyuncularla ve oyuncuların ailelerinde oyunlar üzerine farkındalıkların geliştirilmesi gerekmektedir. E-sporların kendini sürekli yenileyen, geliştiren dinamik yapısı birtakım değişimlere sürekli açık olunması gerekliliğini bildirmektedir.

4.1. Bir Elektronik Spor Oyunu Örneği: League Of Legends (LOL)

Elektronik Sporlar üzerine genel bir tanım yapıldıktan sonra en çok oynanan e-spor oyunlarından biri olan League of Legends (LOL) oyunu ve oyunun kuralları hakkında bilgi verilmek istenmektedir.

League of Legends yani ülkemizde ve dünyada -LOL- diye bilinen oyun en basit haliyle anlatıldığında; 5 oyuncudan oluşan iki takımın mücadele ettikleri popüler bir MOBA (Multiplayer Online Battle Arena) oyunudur. İki takımın amacı da rakip takımın başlangıç noktasını savaşılarak ve diğerlerine karşı kendini ve kulelerini savunarak yıkmaya çalışmaktır. Oyunlar kule savunması, gerçek zamanlı strateji ve rol yapma oyunu, oyuncuların makro ve master stratejilerin her ikisine gereksinim duyması ve oyunları kazanmak için hızlı tempolu bireysel savaşın bir kombinasyonundan oluşmaktadır (Donaldson, 2017: 3). Buradaki makro ve master stratejilere değinmek gerekirse oyun ve oyuncu kalitesi arttıkça oyundaki matematiksel stratejilerin ve saniyelik kararların ve oyuncu istatistiklerinin kendini belli etmesinden bahsedilmektedir.

Açılımı Multiplayer Online Battle Arena (Çok Oyunculu Savaş Arenası) olan MOBA türü oyunların

ise önceden tasarlanmış belli bir savaş arenasında genellikle 5'er kişilik (oyuncu sayısı oyuna göre değişebilir) iki takım arasında oynanan gerçek zamanlı strateji oyunu olarak ifade edildikleri görülmektedir. (Özenç ve Tınmazlar, 2019: 47)

4.1. League Of Legends (LOL) Oyun Kuralları

Donaldson Sihirdar İsminin (LOL oyunundaki kullanılan isim), çok çeşitli davranışları değerlendirmek için etkili bir şekilde kullanılabildiğini belirtse de Riot Games'in rapor edilebilir olduğunu düşündükleri aşırı davranışlar için ve bunun aksine rapor edilmeyen durumları belirlemek için de bazı temel kurullara sahip olduğunu belirtmiştir. Raporlanabilir davranışlar şu şekilde belirtilmiştir (Donaldson, 2017: 5).

- Direkt saldırganlık
- Sosyal saldırı/ müstehcen dil
- Oyunu kaybetmeleri ve güçlerini kırmak maksadıyla rakip takıma doğru yapılan kasıtlı hareket
- Oyunun takım yönüne odaklanılamaması
- Oyun içerisinde katılımın kesinlikle reddedilmesi.

Kabul edilebilir ise davranışlar ise şu şekildedir.

- Hata yapmak ya da kötü karar çağrılarında bulunmak
- Ağır ancak küçümseyici olmayan ifadelerin oyundaki bir olay
- Taktiksel uyuşmazlık
- Aynı dilde konuşmamak
- Metagame'e (Oyun üstü oyun) bağlı kalmamak

4.2. Elektronik Spor Oyunlarında Siber Zorbalık

En çok tercih edilen online aktivitelerden biri olan çok oyunculu oyunlarda olumsuz davranışlar yaygın bir şekilde yaşanmaktadır. 1972 yılında piyasaya sürülen 2D grafiğe sahip bir tenis sporu oyunu olan PONG gibi çok oyunculu oyunların yayılımından bu zamana, e-sporların endüstri haline gelmesi süreci yaşanmıştır. E-sporlar, oyuncuların yüksek seviyedeki profesyonel video oyunlarında belirli yüksek ücretler için rekabet ettikleri platformlar haline gelmiştir (Blacburn ve Kwak, 2014: 877). Rekabet, eğlenmek için iyi bir oyun tasarım öğesi olarak kabul edilmiştir; ancak rekabet aynı zamanda grup içi çatışmalara ve doğal olarak agresif, olumsuz davranışlara yol açabilmektedir. Olumsuz davranışlara; oyun yağmacılığı, şiddet uygulama ve oyun içi hile yapma, tacizde bulunma, trolleme ve rakip oyuncuya tardım etmek gibi davranışlar örnek olarak gösterilebilir. Bu tipteki davranışlar genellikle toksik davranış olarak adlandırılmaktadır (Adinolf ve Türkay, 2018: 366).

Popüler ağlardaki çevrimiçi oyunlar; yoğun rekabet içermeleri, şiddet içerikli olmaları, oyuncuların oyun içerisinde tutulması amacıyla zorlayıcı olmaları gibi özellikler nedeniyle, düşmanca hislerin oyuncular arasında gelişmesiyle, olumsuz sosyal etkileşim ağlarına dönüşebilmektedir. Oyun çevrelerindeki diğer özellikler incelendiğinde; örneğin sunucu barındırma hizmetindeki (co-location) yetersizlikler ve oyuncuların gerçek kimlikleriyle oyun içerisinde bulunmamalarından dolayı

çevrimiçi oyunlarda tacizin artmasına neden olabilmektedir (Tang ve Fox, 2016).

Bu tanımlardan da anlaşılacağı gibi MMOG (Massively Multiplayer Online Games) Türkçe çevirisiyle Devasa Çok Oyunculu Çevrimiçi Oyunlar'da profesyonel oyuncu devamında ise profesyonel e-sporcu olma isteğine sahip olan amatör oyuncular yoğun bir rekabetin içerisinde bulunmaktadır. Oyunlardaki var olan sesli ya da yazılı mesajlaşma ortamına izin verildiğinde siber zorbalık yaşanma ihtimali daha fazla yükselebilmektedir. Metin mesajlarındaki mesajlaşma ayarlarından dolayı oyundan çıkılırsa dahi siber zorbalık yaşanmaya devam edilebilmektedir (Woda , 2014).

4.2.1. Elektronik Spor Oyunlarındaki Siber Zorbalık Türleri

Bir maçın ardından oyundaki toksik oyuncular sekiz farklı siber zorbalık çeşidiyle raporlanabilmektedir. Bu siber zorbalık çeşitleri şu şekilde belirtilmiştir (Blacburn ve Kwak, 2014: 878).

1. Kasıtlı besleme (intentional feeding) yani kendi takımının daha kötü duruma düşmesi amacıyla rakip takıma karşı bilerek yenilmek (Karşı takıma yardım etmek)
2. Saldırgan içerikli dil, sözlü tacizde bulunmak
3. Uygun olmayan davranış
4. Açık olmayan isim kullanımı
5. Spam mesajlar
6. Yeteneksiz oyuncu
7. Takımla iletişimi reddetmek
8. Oyundan ayrılmak ve AFK (away from keyboard) 'bilgisayar başında olmama durumu gibi kategorilerdir'.

Kasıtlı Besleme (Intentional feeding) olayında oyuncunun, kasıtlı olarak karşı taraf tarafından öldürülme amacına sahip olduğunu görmekteyiz. Oyundan ayrılma ve AFK (away from keyboard) durumunda ise oyunun tamamında başlangıç alanında durulup hiçbir şey yapılmama durumundan bahsedilmektedir. 'Kasıtlı Besleme' ve 'Rakip Takıma Yardım Etme' durumlarındaki motivasyonu anlamak amaçlı, oyunlarda yaygın şekilde yaşanan bir olaya bakılması gerekmektedir: LOL maçlarında zaman limiti bulunmamaktadır. Eşleşme iki takımdan birinin Nexus'u (Ana Kulesi) yıkılana kadar devam etmektedir. Eğer bir takım kendini oyun boyunca dezavantajlı olarak algılamışsa, maçın bir noktasında oylama başlatarak teslim olabilirler. Teslimiyete ancak 20 dakika geçtikten sonra izin verilebilir ve oylama için en az 4 onayın olması gerekmektedir. Eğer teslimiyet oylaması başarısız olursa, teslim oyu veren oyuncular oyuna ilgilerini kaybedilebilirler ve oyuna devam etmeyi zaman kaybı olarak algılayabilmektedirler. Bazı oyuncular başarısız oylamaya karşı olarak beklenilmeyen davranışları ortaya koyabilirler. Örneğin AFK (Away From Keyboard) diye tabir edilen oyundan ayrılma, kasıtlı olarak rakibi besleme veya rakibe yardımcı olma durumları görülebilmektedir. Oyundan ayrılmak oyuncular için özellikle sıkıntılı bir durumdur. Çünkü oyuncuların birbirlerini takip ederek ve birbirlerinden yardım alarak hareket etme şanslarını büyük ölçüde azaltmaktadır. Diğer çevrimiçi oyunlarda oyundan ayrılmak League of Legends oyunundaki kadar toksik bir davranış olarak nitelendirilmemektedir, çünkü genel anlamda diğer oyunlarda toksik oyuncular, başka oyunculara bu kadar zarar vermemektedir (Blacburn ve Kwak, 2014: 878).

4.2.1.1 ‘Ötekileştirilmiş’ Olan Grupların Elektronik Spor Oyunlarında ‘Maruz Kaldığı Siber Zorbalık

Kadınlar, geçtiğimiz yıllarda oyunlarla ilgili olan çok sayıda taciz olayına maruz kalmışlardır. Örneğin profesyonel oyuncu Miranda Pakozdi’nin e-spor takım koçu tarafından cinsel tacize uğradığı ortaya çıkmıştır. Aynı yıl medya eleştirmeni Anita Sarkessian, *Video Oyunlarında Kuşatılmış Kadın Teorileri* adlı çalışma projesi hazırlayan isim olmuştur. Sarkessian’a karşı olan oyuncular ise onun kişisel kimlik bilgilerini internet ortamında yayınlamışlardır ve Sarkessian’ın güvenliğini tehdit etmişlerdir. Bununla birlikte kullanıcıların Sarkessian’a karşı şiddet uygulayabileceği bir video oyunu hazırlamışlardır (Cote, 2015: 3).

Online oyunlarda trash talk, sakıncalı dil ve saldırgan yorumlarla karakterize edilmiş düşmanca alanlar bulunabilmektedir. Kadınlar ve diğer azınlıktaki gruplar özellikle bu tacize hedef olmaktadır. (Tang ve Fox, 2016) Benzer şekilde Ballard ve Welch kadınların ve LGBT’li oyuncuların orantısız şekilde hedef gösterildiklerini belirtmiştir. Bununla birlikte çalışmada erkeklerin çevrimiçi oyunlarda taciz eyleminin faili olma durumlarının kadınlara oranla daha fazla olduğu bulunmuştur (Ballard ve Welch, 2015: 1) Sıklıkla cinsel taciz erkekler tarafından kadınlar hedef gösterilerek yapılmaktadır. Çevrimiçi cinsel taciz, çevrimdışıdaki olan durumla benzer niteliklere sahiptir, fakat online ortamdaki mağdurların ve failerin kimlikleri sıklıkla anonimdir. Bireylerin sahip oldukları cinsel taciz eğilimleri bu tür durumları fırsat bilerek; Toksik davranış sergilemelerine neden olmaktadır. (Tang ve Fox, 2016: 6)

The Animal Crossing Community oyun forumunda yapılan araştırmaya göre araştırmaya katılan katılımcıların %64’ü siber zorbalığın çevrimiçi oyun ortamlarında önemli bir problem teşkil ettiğini kabul etmişlerdir. Bununla birlikte kadınların %68’i siber zorbalığın problem teşkil ettiğini belirtirken, erkeklerde ise bu oran %55’tir. Siber zorbalık davranışına maruz kalan oyuncuların zorbalığın zaman sıklığı sorulduğunda ise katılımcıların tamamı %62’si siber zorbalığın sık sık ve her zaman olduğunu belirtmişlerdir. Kadın katılımcılar (%67) erkeklere (%53) oranla daha yüksek bir oranla bu durumun sık sık ve her zaman olduğunu belirtmişlerdir (Fryling, Cotler, Rivituso, Mathews ve Pratico, 2015: 11)

Fryling tarafından 2018 yılında yapılan çalışmaya göre çevrimiçi oyunlarda erkek oyuncuların daha fazla zorbalık davranışında bulunma, kadın oyuncuların ise mağdur olma olasılığının daha fazla olduğu ortaya koyulmuştur. Ancak kadın oyuncuların oyun ortamlarında siber zorbalık davranışı sergileme olasılığının daha az olduğu teorisine destek vermiştir araştırmaya katılanların %27’si kadın oyuncuların mağdur olma ihtimalinin daha yüksek olduğuna inanmaktayken yalnızca %10’u erkek oyuncuların kurban olduklarına inanmaktadır. (Fryling, 2018: 146)

5. Toksik Davranış ve Toksik Oyuncu Kavramı

Toksik davranış kavramı değerlendirildiğinde bu kavramın çok oyunculu oyunlarda meydana gelen siber zorbalık davranışını betimlemede kullanıldığı görülmektedir. Çünkü çok sayıda oyuncu, oyunların oyuncular arasındaki etkileşimlere ve topluluğa verdiği zarar nedeniyle bu davranışa maruz kalabilmektedir. İlgili literatür incelendiğinde oyunlarda siber zorbalık yapan (kötü davranışlar sergileyen) toksik oyuncuların, Donaldson tarafından sapkın oyuncu (deviant player) (Donaldson, 2017: 2), Foo ve Koivisto tarafından ise ‘açgözlü, hırslı oyuncu (greed player) olarak tanımladığı görülmektedir (Foo ve Koivisto, 2004: 247) Bu tanımlardan da anlaşılacağı üzere oyunlardaki siber zorbalık durumunun çevrimiçi oyunlarla birlikte oyun dünyasının içerisindeki varlığı bilinen bir gerçekliktir.

Toksik davranış terimi taciz, oyun yağmacılığı ve oyun içi aldatma gibi farklı tipteki negatif

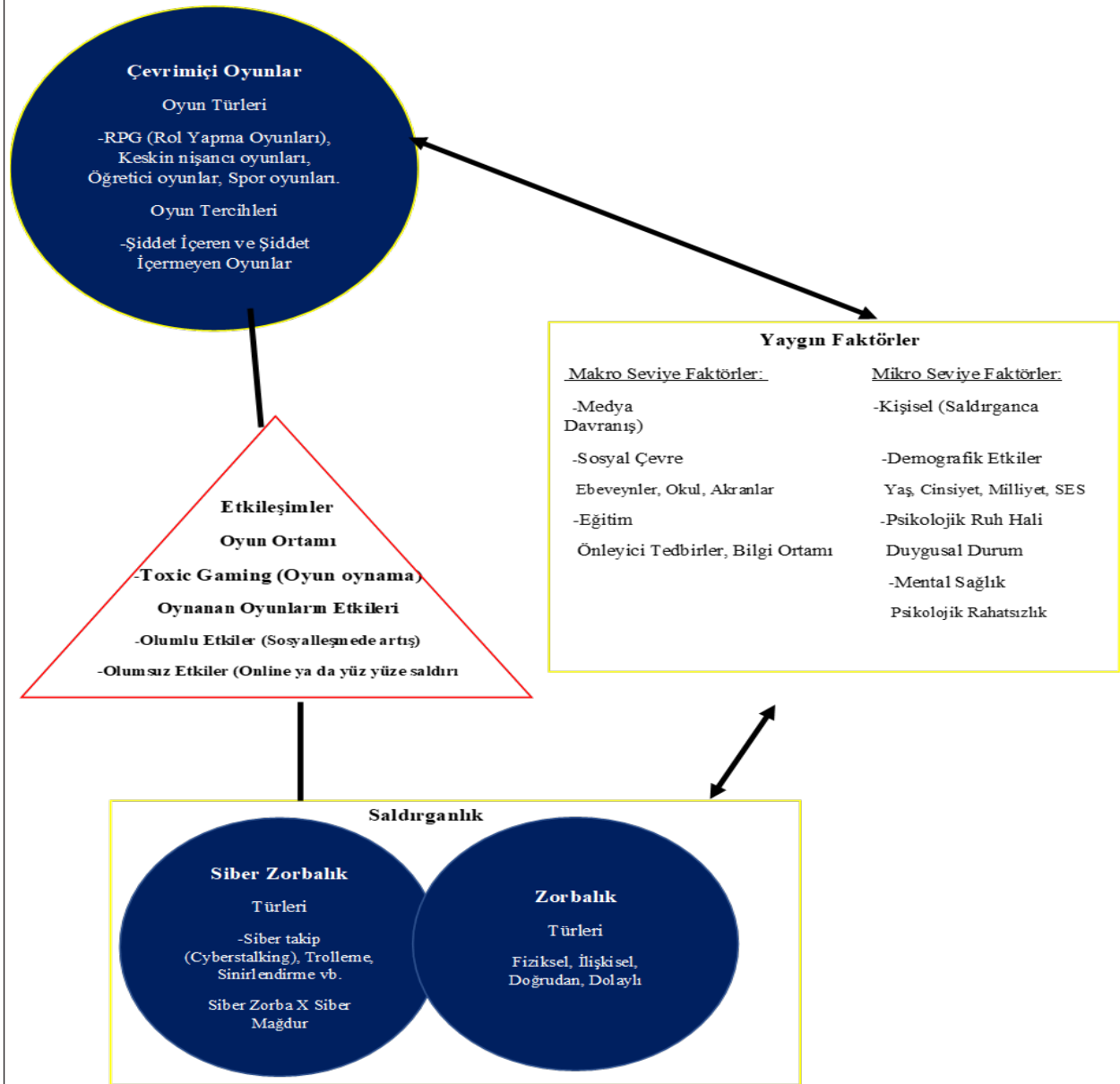
davranışları bir şemsiye terim olarak toplamaktadır. Multi User Dungeon (MUD)'ların ilk ortaya çıktığı dönemlerde toksik davranışlar problem haline gelmiştir. Bugünlerde ise çok yaygın olarak online oyun forumlarında da “şu ana kadar gördüğüm en toksik oyun, topluluk” gibi yorumlarla karşılaşılabilir. Özellikle, e-spor oyunlarında görülen ‘toksik oyun kültürü’ yeni oyuncular ve küçük ölçekli gruplar için engel oluşturabilmektedir (Adinolf ve Türkay, 2018). Toksik oyuncuların varlığı oyun endüstrisi için bir sorun kaynağı haline gelmiştir (Blacburn ve Kwak, 2014: 877). Çevrimiçi oyun şirketlerine yapılan müşteri destek çağrılarının dörtte biri “toksik oyuncularla” ilgili yapılan şikayetlerden oluşmaktadır (Davies, 2020).

Konu üzerine daha önce yapılmış çalışmalar incelendiğinde Adinolf ve Türkay tarafından gerçekleştirilen çalışmada görüşme yöntemi kullanılarak altı büyük e-spor oyunu [Counter Strike Global Offensive (CS GO), DOTA 2, Hearthstone (HS) League of Legends, Owerwatch (OW), Rocket League (RL)] oyuncuları ile yapılmış bir çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmanın amacı, oyunlar içerisindeki toksik davranışları ve oyuncuların bu oyunlar içerisindeki Toksik davranışları nasıl gözlemlediklerini ortaya çıkarmak olmuştur. Üçü kadın 17 katılımcı ile yapılan çalışmada görüşmeler sonucunda, üniversite elektronik spor kulüplerinden oyuncuların toksik davranış tanımları incelenmiştir. Oyuncular toksik davranış ahlaki ve takımsal dinamiklerini bozmak amaçlı, rekabetçi oyun kültürünün içerisinde; normalize ve rasyonelize edilmiş negatif davranışlar olarak değerlendirmişlerdir (Adinolf ve Türkay, 2018: 365). Bu tanımdan da anlaşılacağı üzere oyunlardaki bu tür davranışların asıl amacı rakip takım oyuncularının morallerini bozmak, bunun sayesinde kazanmayı daha kolay bir şekilde gerçekleştirebilmektir.

Online oyunlardaki negatif davranış araştırılan zengin bir literatür bulunmaktadır, çalışmalarda en fazla e-spor oyunlarındaki toksik davranışların, fail ve mağdurların eylemlerine olan etkisine odaklanılmıştır. Ancak oyuncuların özellikle hangi sebep ya da sebeplerden dolayı toksik davranışlar gösterdiklerini anlamayı amaçlayan çalışmaların sayısı nispeten daha azdır (Adinolf ve Türkay, 2018).

Aşağıdaki modelde oyun, siber zorbalık ve zorbalık daireleri tarafından gösterilmiştir. Çünkü zorbalık ve siber zorbalık birbiriyle yakından bağlantılı iki kavram olduğundan ve siber zorbalık genellikle bir tür zorbalık olarak kabul edildiği için, iki daire bu iki güçlü bağlantıları yansıtmak için kullanılabilir. İki daireyi kapsayan bir dikdörtgenle ifade edilen saldırganlık, siber zorbalık ve zorbalığı içeren bir şemsiye kategoriyi temsil etmektedir. (Qing, 2015: 3)

Tablo 2: Siber zorbalık, zorbalık ve Toksik oyun (gaming) modeli

Kaynak: Qing, 2015: 3. When Cyberbullying and Bullying Meet Gaming: A systemic Review of the Literature. *Journal of Psychology & Psychotherapy*, 5(4), 1-11.

5.1. Toksik Oyun Oynamaya (Gaming'e) Karşı Stratejiler

Oyunlar ve oyun toplulukları yönetimleri büyümeleriyle doğru orantılı olarak zorlaşmıştır. Çok sayıda insanı bulunduran bu ortamlarda, bireylerin etkileşimlerinin kapsamı normatif düzenlemeleri aşan boyuta erişmiştir. Oyun şirketleri ve oyuncular tarafından toksik davranışları aşmak için denenmiş olan yöntemlerden bahsedilecektir.

Online ortamlardaki toksik davranışlar yeni değildir. Bundan dolayı oyunlardaki toksik davranışlarla mücadele edebilme girişimleri de yeni değildir. Önceki çevrimiçi ortamlardaki küçük bireysel

sunuculara sahip olan oyun örnekleri (Counter Strike, MUD (Multi User Dungeon) -Çok Kullanıcı Zindan Oyunları- vb) bulunmaktadır. Bu oyunların sahip oldukları sunuculardaki adminler Toksik davranış gösterenleri oyundan atabilme ya da onları yasaklama yetkisine sahip olmuşlardır (Adinolf ve Türkay, 2018: 366).

5.1.1. Oyun Şirketlerinin Stratejileri

Toksik davranış failleri toksik davranışların zararsız ve kabul edilebilir olduğuna inanırlarken; tacize maruz kalan oyuncular ise, oyunu oynamaktan vazgeçirebilmektedir. Toksik davranışın bu tür ciddi etkilerinden dolayı, oyun şirketleri daha sağlıklı oyun topluluklarının meydana gelmesi ümidiyle birtakım düzenlemeler geliştirmeye yönelik olarak bir takım yeni politikalar ortaya koymuşlardır. Bu politikalarda raporlama ve ceza sistemlerine önem verildiği görülmektedir. Ancak toksik davranış problemlerinin tümünün çözülebilmesi için tamamen geçerli bir çare bulunmamaktadır.

5.1.1.1. Oynulardaki Raporlama Stratejisi

Oyuncular rekabetin yoğun olarak var olduğu oyunlarda olumsuz ya da toksik sorunlarla karşılaşabilmektedirler. Oyun şirketleri de özellikle bu tip toksik davranışları engelleyebilmek adına oyunlarda raporlama sistemi geliştirmişlerdir. Raporlama sistemi; bir oyuncunun olumsuz davranış göstermesi sonrasında, davranışa maruz kalan oyuncunun onu rapor etmesini sağlayan bir sistemdir. Bu raporlar daha sonra algoritmik bir hesap sistemi veya yöneticiler tarafından değerlendirilmektedir. Farklı oyunlar içerisindeki raporlama sistemi benzer, aynı ya da farklı niteliğe sahiptir. Örneğin Dota 2’de oyuncular kasıtlı olarak oyun kaybetme ve yetenek istismarı için birbirlerini raporlayabilmektedirler. LOL, Owerwatch, Rocket League ve CS Go oyunları bunları olumsuz tutum ve uygunsuz oyuncu adı dahil olmak üzere başka kategorilere ayırmışlardır. (LoL) Olumsuz tutum ve uygunsuz oyuncu Sihirdar adı, (OW) spam mesajlar ve oyun içi aldatma, (CS Go) küfür içeren sesli chat ortamı ve AFK ‘Away from keyboard’ (Bilgisayar başında Değil), (Rocket League) Yeterli derecedeki raporlar oyuncuyu cezaya götürebilmektedir (Adinolf ve Türkay, 2018). Ancak bazı oynulardaki sistemin yetersizliği ya da yanlış kullanımı suçsuz oyuncuların cezalandırılmasına neden olabilmektedir. Örneğin Dota 2 oyunu, Valve tarafından geliştirilen popüler bir oyundur. Küfürlü iletişimi otomatik susturmaları için oyunculara zaman periyodunun verildiği bir raporlama sistemine sahiptir. Dota 2 geliştiricileri raporlama sisteminin toksik iletişimde önemli bir düşüşe neden olduğunu iddia etseler de oyuncular kendilerinin farklı bir deneyim yaşadıklarını belirtmektedirler. Raporlama sistemi yalnızca kötü niyetli iletişimde bulunan oyuncuları etkilemekten ziyade, suçsuz oyuncuları da cezalandırabilmektedir (Blacburn ve Kwak, 2014: 877).

Oynulardaki raporlama sistemlerinin daha iyi bir şekilde aydınlatılabilmesi amacıyla League of Legends oynundaki kitle kaynağına (crowdsourcing system) dayalı olan raporlama sistemi olan üzerine bilgi verilmesinin faydalı olacağı düşünülmektedir.

5.1.1.1.1. League of Legends’taki Tribunal Sistemi

Riot Games tarafından League of Legends (LOL) oyunu için geliştirilen benzersiz sistemin ismi Tribunal’dır. Riot Games şirketi çevrimiçi topluluklardaki sivil düşüncenin oyuncular açısından gelişmesi amacıyla bu sistemi geliştirmiştir. Tribunal Sistemi, direkt olarak toksik davranışlarla yüz yüze kalan oyuncular tarafından raporlanmaya gerek duyulan ve toplanmış olan bu raporlara uzman bireyler tarafından dair görüş belirtilmesine dayalı olan iki aşamalı bir sistemdir. Tribunal Sistemi, birçok oylama esasıyla oy çokluğu kuralına dayanmış olan toksik davranışın belirsiz doğasını başarıyla ele almış olan; buna mukabil olarak da muazzam bir maliyet, vakit ve insan çabası gerektirmektedir. LOL oynunda oyuncu toksik davranışları için yeterli seferde rapor edilirse, ‘otomatik bir anlık geri bildirim sistemi’ raporların geçerliliğini kontrol eder ve bu durumu rapora yönelik uygun bir ceza

verilmesi takip etmektedir, örneğin mesaj kısıtlaması, ya da daha farklı olaylarda hesabın askıya alınması ya da kalıcı yasaklamalar görülebilmektedir. Bazı davranışlar ise örneğin; oyun sırasında uzun süre AFK (away from keyboard) klavyeden uzakta olmak, oyuncu raporlarına bakılmaksızın otomatik olarak algılanır ve cezalandırılır (Donaldson, 2017: 5).

Oyuncular maçlarda yüzlerce raporlama yapabilmektedir. Raporlanmış oyuncular Tribunal'e getirilmektedir. Riot Games rastgele olarak en fazla raporlanan beş maçta raporlanan durumları tek olay üzerine toplamaktadır. Olaylar her maç için detaylı bilgi içermektedir, örneğin maçın sonucu, nedenler ve yorumlardan yapılan raporlamalar, maç boyunca mesaj kutusuna gelen tüm mesajlar ve skorboard, karar vericiler bu kanıtları kullanarak toksik oyuncunun affedilmesine ya da ceza almasına karar vermektedirler. Gizliliğin korunabilmesi amacıyla Tribunal'de oyuncuların kullandıkları oyun isimleri kaldırılır ve oyuncuların ulaşılacak sosyal bağlantıları hakkında hiçbir bilgi bulunmamaktadır (Blacburn ve Kwak, 2014: 878).

LOL bağlamında, affedilme olayı ile düzgün bir biçimde uğraşmak ceza olayından daha önemlidir. Yanlış bir şekilde ceza almış olan oyuncular LOL'den ayrılırken, ancak yanlış bir biçimde affedilen oyuncuların Tribunal'a geri dönebilirler. Eğer onlar tekrar Tribunal'a gelmezlerse, bu durum LOL ekosistemi için yeniden düzenlenmiş ve iyi olduklarını göstermektedir (Blacburn ve Kwak, 2014: 885).

5.1.1.2. Banlama (Yasaklamak) Stratejisi

E-sporlardaki en yaygın ceza türü olarak banlamak yani yasaklamak olarak görülmektedir. Blok koyma ile saldırganın hesabının oyuna giriş yapması engellenmektedir. Yasaklamalar yapılan toksik davranışın boyutuna göre bir, iki gün ya da haftalarca sürebilmektedir. Çok kötü saldırılarda ise sonsuza dek hesaba giriş engellenebilmektedir. Cezalandırmanın başka bir türü oyundaki sesli ya da yazılı mesajın kullanımının kısıtlanmasıdır. Blizzard şirketi tarafından geliştirilen Owerwatch'ta ise toksik davranışlara yönelik olarak 'Buckets' olarak isimlendirilen daha ilginç bir ceza geliştirilmiştir. Bu ceza sisteminde esas olarak, sürekli olarak toksik davranış gösterene oyuncular bir adeta bir fanusa sıkışacak ve sadece birbirleriyle oynamak için eşleştirileceklerdir. Oyun şirketi durumla ilgili olarak harekete geçmeye karar verdiğinde rapor gönderen oyuncuya mesaj gönderilecektir. (Adinolf ve Türkay, 2018: 367)

5.1.1.3. Pozitif Eylem Stratejisi

Birçok oyun farklı davranışsal kriterle pozitif davranış gösterenler için destekleme sağlamaktadır. Oyuncuların raporlama çubuğu ile birlikte yol alabilmeleri için adeta bir havuç-sopa yöntemi (carrot and stick method) gibi tabir edilebilecek bir sistem geliştirilmiştir. Onurlandırılmış oyuncular, onlara özel oyun itemleri verildiği mesajı alabilmektedir. CS GO geliştiricileri bunu oyuncuların dostlukları, mentorlukları veya liderliklerinden ötürü alabilecekleri "övgüler" ile uygular (Adinolf ve Türkay, 2018: 367).

Riot Games 2018 yılında LOL'deki onurlandırma sisteminde bulunan derecelendirmeyi güçlendirmiştir. Oyuncular farklı ödülleri kazanabilmek amacıyla onur liderliğine tırmanmaktadırlar (Leagueoflegendsfeatures). Owerwatch oyuncuları desteklemek amacıyla 'endorsements rules' yani Türkçe çevirisiyle 'Girişimci Kuralları' adı verilen LOL oyunundakine benzer bir sistemi ortaya koymuştur (Welcome to Owerwatch). LOL'de olduğu gibi oyuncuların destekçilerini geliştirmek üzerine ilerlediği bir sistemdir. Belirli sayıda destekçi elde ettiğinde ödüller kazanabilmektedirler.

5.1.1.4. Priming (Hazırlama Evresi) Stratejisi

Games LOL oyununda, farklı koruyucu önlem stratejilerini sürekli geliştirilmesini sağlamıştır. Kullanılan psikolojik yöntemlerden bir örnek olarak ‘priming’ yani oyuna hazırlık evresi gösterilebilir. Şirket oyuna başlama evresinde pozitif ve negatif çerçeveli mesajları farklı renkler içinde sunmaktadır ve oyuncular oyun başlarken beklerken bu mesajlar ile karşı karşıya gelmektedir. Toksik davranışları olumsuz ifade eden mesajlar (örn. “takım arkadaşın kötü oynadığında sen onu rahatsız edersen takımın için hata yapmış olursun”), oyuncuları toksik davranışlardan alıkoyma amacı taşımaktadır (Adinolf ve Türkay, 2018: 368). Riot Games, bu tür “ipuçları” sunmanın, mesajı görüntülemek için kullanılan yazı tipi rengine bağlı olarak oyuncuların davranışını geliştirdiğini açıklamıştır. Kırmızı yazı tipinin davranış değiştirme üzerinde en fazla etkisi olduğu görülmüştür (Maher, 2016).

5.1.1.5. Kısıtlama Stratejisi

Sosyal ilişki için ekstra gerekli bir niteliğe sahip olan mesajlaşmak, toksik davranışlar için çok önemli bir araç olma niteliğine sahiptir. Çoğu çevrimiçi oyunun mesajlaşma bölümünde yaptığı filtreleme olayına rağmen, oyuncuların diğerlerine siber zorbalık yapmalarına engel olunamamaktadır. Hearthstone topluluğu içerisindeki toksik davranışların sınırlandırılması maksadıyla, Blizzard şirketi tanıdık olmayan oyuncularla yapılan maçlarda Hearthstone için açık metin etkisizleştirilmesi gerçekleştirmiştir. Oyuncuların iletişim kurabilmesi için belirlenen mesaj örneklerini içeren bir ‘emotes’ kutusu oluşturulmuştur (Honor, 2019). Bu dizayn düşüncesi çevrimiçi oyunlardaki radikal bir karar olma niteliği taşımaktadır. Çünkü online oyunlarda metin mesajı en önemli iletişim biçimidir (Adinolf ve Türkay, 2018: 368).

5.1.2. Oyuncuların Başvurduğu Stratejiler

Oyuncular, oyun ortamında siber zorbalığa maruz kalmaları mukabilinde oyunlar içerisinde birtakım stratejiler kullanabilmektedirler. Bu stratejiler incelendiğinde; oyuncular çevrimiçi oyunlarda olumsuz durumlardan kaçınmak, bu durumlara cevap verebilmek ve kendi tecrübe durumlarıyla ilgili farklılıkları uygulamak amacıyla 5 başlıca stratejiyi geliştirmişlerdir. Bu stratejiler ise oyundan ayrılmak, yabancılarla oyun oynamaktan uzaklaşmak, cinsiyetlerini kamufle etmek, yetenek ve deneyimlerini oyun ortamına göre düzenlemek ya da saldırgan kişilik kullanmaya başlamak olarak görülmektedir (Cote, 2015: 8).

Tüm e-spor oyunlarında toksik davranışa maruz kalan oyuncular, diğer oyuncuları mesajlaşma bölümünde bulunan mute (susturma) tuşu ile susturabilmektedirler. Bu durumda onlar susturulan oyunculardan yazılı mesajları ve ‘emote’ları almayacaklardır. Owerwatch oyununda oyuncular ikiden fazla toksik oyuncuyu seçebilmektedir. Bu durum oyuncunun bu oyuncularla aynı takıma yerleşemeyecekleri anlamına gelmektedir (Adinolf ve Türkay, 2018: 368).

5.2. Elektronik Spor Oyunlarında Toksik Davranışın Sonuçları

Elektronik spor oyunlarında yoğun rekabetin yaşanması bir takım olumsuz davranışların oyuncular arasında sık yaşanmasını da beraberinde getirmektedir. Diğer oyunculara yapılan taciz, oyuncuların performanslarını yükseltmelerini engellemek maksadıyla engeller çıkarılması, oyuncuların oyun ortamlarında eğlenmelerinin engellenmesi, bilinçli kaos yaratılması gibi durumlar oyuncuların oyundan çıkmalarına neden olmaktadır. Çevrimiçi oyunlardaki toksik davranışların sonuçlarına bakıldığında; toksik davranışa maruz kalan oyunlarda, anksiyete ve düşük benlik saygısı gibi psikolojik ve duygusal problemler yaşayabilmekte oldukları sonucuna ulaşılmaktadır (Adinolf ve Türkay, 2018: 366).

Oyun ortamlarında yaşanan siber mağduriyet, daha az kendine güven, eğitimsel başarının azalması, okul devamsızlığının yükselmesi, öz değerin azalması, ümitsizlik ve yalnızlık ortaya çıkarabilmektedir (Hilvert-Bruce ve Neill, 2020: 304).

The Animal Crossing Community oyun forumunda yapılan araştırmaya göre oyun deneyimi daha az olan yaşlı kadınlar, yüksek siber zorbalık oluşumu, ciddiye ve mağduriyet algısını bildirmişlerdir. Bunun aksine, genç erkek katılımcılar daha fazla oyun deneyimi bildiri ile daha düşük siber zorbalık oluşumu, ciddiye ve mağduriyet algısından söz etmişlerdir. Kadınlar psikolojik olarak daha olumsuz etkilere sahip olmuşlardır, siber zorbalık davranışıyla karşılaşıldığında kadınların oyundan kaçınma ve ayrılma olasılıkları daha fazladır (Fryling, Cotler, Rivituso, Mathews ve Pratico, 2015).

Çinli gençlerle yapılan çalışmada; gençlerin çevrimiçi oyun şiddetine maruz kalma ve siber zorbalık davranışları üzerine çalışma yürütülmüştür. Çalışmadan elde edilen sonuçlara göre; cinsiyet, yaş ve çevrimiçi zaman kontrol değişkenlerinin kontrol edilmesiyle saldırganlığa ilişkin normatif inançların çevrimiçi oyun şiddetine maruz kalma ve siber zorbalık arasındaki ilişkide kısmi bir araç niteliği taşıdığı ortaya konulmuştur. Bununla birlikte, çalışmadaki bir diğer önemli bulgu ise kişisel saldırganlığın çevrimiçi oyun şiddetine maruz kalma ile saldırganlığa ilişkin normatif inançlar ve siber zorbalık arasındaki ilişkileri ılımlılaştırdığı ortaya konulmuştur. Kişisel olarak saldırganlığa yatkın olup olmamak diğer değişkenleri etkilemiş durumdadır (Zhu, Chu, Zhang ve Li, 2018).

SONUÇ

Teknolojik gelişmelerle birlikte iletişim ve etkileşim kurulan ortamlarda da sürekli bir değişme ve gelişme yaşanmaktadır. İletişimin yoğun olarak yaşandığı mekân çevrimiçi ortama kaymış durumdadır. Ancak bireyler geleneksel toplumlardaki birbirleriyle kurmuş oldukları iletişimi ve iletişimin içerisinde var olan bazı iletişim tortularını online ortama da taşımaktadırlar. Zorbalık bu özelliklerden birisi olarak görülebilecek niteliğe erişmiş durumdadır. Zorbalık eyleminin altında yatan sebeplerde; kişilerin sahip olduklarından ya da hakları olduğundan daha fazlasını elde etme istekleri, genel hoşnutsuzluk ve mutsuzluk durumu, düşük benlik saygısı, bireylerin sahip oldukları korku ve endişelerini örtme arzusu, güç ve otorite olma hislerinden hoşlanma, sevgi eksikliği, küçük düşürülmüş hissine sahip olma, karşıdakine gücünü hissettirme amaçlı olarak kendini sert ve dayanıklı gösterme güdüsünün olması, başkaları tarafından beğenilme arzusu, popüler bir birey olma isteği, kendini gerçekleştirme ve başarı elde etme hissiyatından yoksun olma gibi etkenlerin var olduğu görülmektedir. Öncelikle e-postalar, internet sitesi forumları platformları ve diğer mesajlaşma platformlarında görülen siber zorbalık; oyunların da çok oyunculu ve çevrimiçi hale gelmesiyle birlikte bu ortamın da etkilenmesine neden olmuştur. Çevrimiçi oyunlardaki siber zorbalık durumu oyun jargonunda ‘Toksik Davranış’ olarak bilinmektedir. Genel düşüncede toksik davranışların sadece küfür ve argo sözcük kullanımını barındırdıkları algısı bulunmaktadır. Ancak toksik davranışlar çok çeşitli zorbalık çeşitlerini içerisinde barındırmaktadır. Kasıtlı besleme (intentional feeding), AFK (Bilgisayar Başında Olmama Durumu) ve takımla iletişimi reddetmek gibi oyun oynama durumu ile ilgili olan toksik davranışlarla birlikte; oyunlarda bulunan sesli ve azılı mesajlaşma sistemleriyle ilgili olan saldırgan içerikli dil, sözlü tacizde bulunmak, uygun olmayan davranış, açık olmayan isim kullanımı, spam mesajlar göndermek gibi türler toksik davranışın en başlıca yaşandığı örneklerdir. Oyuncular maruz kaldıkları toksik davranışlar neticesinde oyundan çıkabilmektedir. Oyuncular stres, kaygı bozukluğu, mutsuzluk gibi birtakım olumsuz psikolojik sonuçlarla karşılaşmaktadır. Bu olumsuz neticelerin etkilerini ortadan kaldırabilmek ve oyuncuların oyunlardan ayrılmasını engelleyebilmek amacıyla oyun şirketleri birtakım stratejiler geliştirmişlerdir. Bu stratejiler incelendiğinde oyunlarda bulunan raporlama sisteminin önemi çok büyük bir yere sahiptir. Bu sistemin neticesinde var olan raporlara göre oyun sunucuları toksik davranışta bulunan oyuncuları engelleyebilmektedir. Bir raporlama sistemi örneği olarak League of Legends oyunundaki Tribunal

Sistemi’nde toksik oyuncular, mağdur oyuncuların ortaya koymuş oldukları raporlara binaen bir kitle iletimi sistemi ile yine oyundaki diğer oyuncuların oylarıyla ceza alıp almayacağına karar verilmek üzere oylanmaktadır. Toksik davranışlar sonucunda sık uygulanan ceza yöntemleri incelendiğinde; Toksik oyuncunun hesabını belli bir süreliğine yasaklamak ya da süresiz olarak hesabını askıya almaktır. Oyuna erişimin kısıtlanması ve Hearthstone oyununda olduğu gibi adeta oyun içerisinde bir yer alanda adeta tutulmak ve oradan çıkmak için mücadele etmeyi içermektedir. Buna ek olarak Türkiye’de bilişim teknolojilerine olan erişimin son yıllarda artmasından mütevellit olarak bireylerin çok erken yaşlarda bilgisayar oyunları ile tanışma olanakları artmış durumdadır. Bu durum ülkemizde elektronik spor oyunlarına yönelik ilginin de artış eğiliminde olmasını sağlamıştır. Bu yoğun ilginin etkisiyle e-spor oyunlarını ihtiva eden dijital ortamlarda toksik davranışlarla karşılaşılabilme durumlarında da artış gözlemlenmektedir. Özellikle çocuklar ve ergenler bu tür davranışlardan psikolojik olarak etkilenebilmektedirler. Toksik davranışlarla mücadele edilebilmesi için öncelikle birey, aile ve Milli Eğitim Bakanlığı, Gençlik ve Spor Bakanlığı, Türkiye E-Spor Federasyonu gibi vb. kurumlara büyük sorumluluklar düşmektedir. Öncelikle herkes için olumlu bir dijital oyun ortamının; daha iyi bir oyun oynama eyleminin sağlanması açısından önemli olduğu oyuncular tarafından bilinmesi önem arz etmektedir. Ailelere düşen en büyük sorumluluk ise çocuklarının oynamış oldukları oyun ortamını incelemektir. Bu denetim ve incelemeyle çocukların bu ortamlardan daha az zarar görmesini engelleyebilme durumu söz konusu hale gelebilir. Kurumlara düşen sorumluluklar incelendiğinde ise Milli Eğitim Bakanlığı bünyesinde bulunan eğitim kurumlarında öğrenci ve velileri bilgilendirici çalışmalar yapılarak; bireylerin konuyla ilgili olarak farkındalıklarının artmasını sağlayan gelişmeler kaydedebilir. Gençlik Spor Bakanlığı ise bünyesinde bulunan Türkiye Elektronik Sporlar Federasyonu ile gençlerin oyun oynamış oldukları e-spor oyunlarından etkilenebilme durumlarını ölçebilmek adına kayıtlı oyuncu dönemine geçilebilmesi ve her oyuncunun belli bir şekilde psiko-sosyal açıdan değerlendirilebilmesi gerekmektedir.

Yazarların katkı düzeyleri: Birinci Yazar %100

Çalışmada etik kurul iznine gerek yoktur.

Çalışmada finansal destek alınmamıştır.

Çalışmada potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır

KAYNAKÇA

- ADINOLF, S. ve TÜRKAY, S. (2018). Toksik Behaviors in Esports Games: Player Perceptions and Coping Strategies. *CHI PLAY 2018 - Proceedings of the 2018 Annual Symposium on Computer-Human Interaction in Play Companion Extended Abstracts*, 365-372.
- BALLARD, M. E., & WELCH, K. M. (2015). Virtual Warfare: Cyberbullying and Cyber-Victimization in MMOG Play. *Games and Culture*, 1-26. doi:10.1177/1555412015592473
- BLACBURN, J., & KWAK, H. (2014). STFU NOOB! Predicting Crowdsourced Decisions on Toksik Behavior in Online Games. *Proceedings of the 23rd International Conference on World Wide Web* (s. 877-887). Seul: International World Wide Web Conference Committee.
- COTE, A. C. (2015). "I Can Defend Myself": Women's Strategies for Coping With Harassment While Gaming Online. *Games and Culture*, 1-20. doi:10.1177/1555412015587603
- DONALDSON, S. (2017). I Predict a Riot: Making and Breaking Rules and Norms in League of Legends. *Proceedings of DIGRA 2017* (s. 1-11). Melbourne: DIGRA.
- EMOTE. (2019, Haziran 25). Erişim Adresi <https://hearthstone.gamepedia.com/Emote>
- FOO, C. Y., & KOIVISTO, E. M. (2004). Defining Grief Play in MMORPGs: Player and Developer Perceptions. in *Proceedings of the International Conference on Advances in Computer Entertainment Technology* (s. 245-250). Singapore: ACM Press.
- FREEMAN, G., & WOHN, D. Y. (2017). eSports as An Emerging Research Context at CHI: Diverse Perspectives on Definitions. *CHI '17- Proceedings of the 2017 CHI Conference on Human Factors in Computing Systems* (s. 1600-1608). Denver: Association for Computing Machinery.
- FRYLING, M. (2018). Gender, Over Sharing, and Cyberbullying In Online Multi-Player Gaming (MMOG) Environments. *Issues in Information Systems*, 19(2), 140-148,.
- FRYLING, M., COTLER, J., RIVITUSO, J., MATHEWS, L., & PRATICO, S. (2015). Cyberbullying or Normal Game Play? Impact of age, gender, and experience on cyberbullying in multi-player online gaming environments: Perceptions from one gaming forum. *Journal of Information Systems Applied Research*, 8(1), 1-18.
- GÖKLER, R. (2009). Okullarda akran zorbalığı. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 6(2), 511-536.
- HAMARI, J., & SJÖBLOM, M. (2016). What is eSports and why. *Internet Research Journal*, 27(2), 211-232.
- HAWKER, D. S., & BOULTON, M. J. (2000). Twenty Years Research on Peer Victimization and Psychosocial Maladjustment: A Meta-analyzing Review of Cross-sectional Studies. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 41(4), 441-455.
- HILVERT-BRUCE, Z., & NEILL, J. T. (2020). I'm just trolling: The role of normative beliefs in aggressive behaviour in online gaming. *Computers in Human Behavior*(102), 303-311. doi:10.1016/j.chb.2019.09.003
- HONOR 2018 DELIVERS CHECKPOINTS AND MORE REWARDS | *League of Legends*. (tarih yok). Mayıs 15, 2020 tarihinde <https://na.leagueoflegends.com/>: <https://na.leagueoflegends.com/en/featured/honor>
- INTERNET IN EUROPE STATS. (2019, Haziran). Nisan 2, 2020 tarihinde Internet World Stats Usage and Population Statistics: <https://www.internetworldstats.com/stats4.htm#europe>
- INTERNET USAGE STATISTICS THE INTERNET BIG PICTURE. (2020, Mart 3). İnternet World Stats Usage and Population Statistics: Erişim Adresi <https://www.internetworldstats.com/stats.htm>

- İNTERNET: DAVIES, M. (2020, Mayıs 3). *Gamers Don't Want Any More Grief*. <https://www.theguardian.com/technology/2006/jun/15/games.guardianweeklytechnologysection2> adresinden alındı.
- İNTERNET: ESPN. (2017, Ağustos 9). *Paris Olympic bid committee is open to esports on 2024 Olympic program*. Mayıs 15, 2020 tarihinde https://www.espn.co.uk/olympics/story/_/id/20286757/paris-open-esports-competition-2024-summer-olympics adresinden alındı.
- İNTERNET: GOUGH, C. (2020, Nisan 7). *COVID-19: global video game and console increase as of March 2020*. Mayıs 20, 2020 tarihinde <https://www.statista.com/statistics/1109979/video-game-console-sales-covid/>
- İNTERNET: GOUGH, C. (2020, Nisan 23). *Spending on video games during the coronavirus (COVID-19) pandemic worldwide in March 2020*. Mayıs 20, 2020 tarihinde <https://www.statista.com/statistics/1112490/video-game-spend-covid/>
- İNTERNET: GOOD, O. S. (2017, Ağustos 30). *If esports come to the Olympics, don't expect to see 'violent' titles*. Mayıs 2020, 15 tarihinde <https://www.polygon.com/2017/8/30/16228134/olympics-esports-violent-video-games>
- İNTERNET: GROHMANN, K. (2017, Ocak 28). *E-sports just got closer to being part of the Olympics*. <https://www.businessinsider.com/e-sports-gets-closer-to-being-part-of-the-olympics-games-2017-10>
- İNTERNET: KIDS ON SOCIAL MEDIA AND GAMING. (2018, Şubat 26). Erişim Adresi: <https://www.stopbullying.gov/cyberbullying/kids-on-social-media-and-gaming>
- İNTERNET: MAHER, B. (2016, Mayıs 13). *Can a video game company tame Toksik behaviour?* Erişim Adresi: <https://www.nature.com/news/can-a-video-game-company-tame-Toksik-behaviour-1.19647>
- İNTERNET: OVERALL ESPORTS STATS FOR 2019. (tarih yok). Mayıs 19, 2020 tarihinde <https://www.esportsearnings.com/>.
- İNTERNET: WELCOME TO OWEWATCH. (tarih yok). (Blizzard Entertainment) Mayıs 17, 2020 tarihinde <https://playoverwatch.com/en-us/about>
- İNTERNET: WODA, S. (2014, Haziran 27). *wodaTo Combat Cyberbullying In Online Games*. Nisan 3, 2020 tarihinde <https://resources.uknowkids.com/blog/bid/333749/how-to-combat-cyberbullying-in-online-games>
- JONASSON, K., & THİBORG, J. (2010). Electronic sport and its impact on future sport. *Sport in Society*, 13(2), 287-299.
- KOWALSKI, R. M., LIMBER, S. P., & AGATSTON, W. P. (2008). *Cyber Bullying Bullying in the Digital Age*. Malden: Blackwell Publishing Ltd.
- KÜÇÜKKAYA, B., SÜT, H. K., & ASLAN, F. (2019). Hemşirelik Öğrencilerinde Siber Zorbalık ve Mağduriyet ile Sosyal Ağ Kullanım Amaçları Arasındaki İlişki. *Online Journal Of Technology Addiction & Cyberbullying*, 6(1), 31-53.
- OLWEUS, D. (1994). *Bullying at School*. Malden: Blackwell Publishing.
- ÖZENÇ, O. E., & TINMAZLAR, A. (2019). *Türkiye'de E-Spor ve League of Legends*. İstanbul: Profil Kitap.
- PIOTROWSKI, C. (2012). From Workplace Bullying to Cyberbullying: The Enigma of E-Harassment in Modern Organizations. *Organization Development Journal*, 30(4), 44-53.
- QING, L. (2015). When Cyberbullying and Bullying Meet Gaming: A systemic Review of the Literature. *Journal of Psychology & Psychotherapy*, 5(4), 1-11.
- RIGBY, K. (2011). What can schools do about cases of bullying? *Pastoral Care in Education*, 29(4), 273-285.
- ROLAND, E. (1998). School in uences on bullying. *Doctoral Thesis*. Durham University. <http://etheses.dur.ac.uk/1047/>
- TANG, W. Y., & FOX, J. (2016). Men's harassment behavior in online video games: Personality traits and game factors. *Aggressive Behavior Journal*, 42(6), 513-521.
- TIPPETT, N., & KWAK, K. (2012). Cyberbullying in South Korea. Q. Li, D. Cross, & P. K. Smith içinde, *Cyberbullying in the Global Playground: Research from International Perspectives* (Cilt 1, s. 201-220). London: Blackwell Publishing Ltd.
- TOKUNAGA, R. S. (2010). Following you home from school: A critical review and synthesis of research on cyberbullying victimization. *Computers in Human Behavior*(26), 277-287.
- WAGNER, M. G. (2006). On the Scientific Relevance of eSports. *Proceedings of the 2006 International Conference on Internet Com-*

puting & Conference on Computer Games Development (s. 1-5). Las Vegas: ICOMP.

WILLARD, N. (2007). *Cyberbullying and cyberthreats: Responding to the challenge of online social aggression, threats, and distress*. Illinois: Research Press.

ZHU, X. W., CHU, X. W., ZHANG, Y. H., & LI, Z. H. (2018). Exposure to Online Game Violence and Cyberbullying among Chinese Adolescents: Normative Beliefs about Aggression as a Mediator and Trait Aggressiveness as a Moderator. *Journal of Aggression, Maltreatment & Trauma*, 29(2), 148-166. doi:10.1080/10926771.2018.1550830

TÜRK KAMU YÖNETİMİNDE İSTİŞARENİN ÖNEMİ: YÜKSEK İSTİŞARE KURULU ÖRNEĞİ*

The Importance of Consultation in Turkish Public Administration:
High Advisory Board Example

Tekin AVANER¹, Sultangül ÖZSOY²

ÖZET

Türk kamu yönetimi hızla değişmektedir. Sürecin en dikkat çek- en aşaması Türkiye’de Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi ya da Türk Tipi Başkanlık Sisteminin inşa edilmesidir. Bu sürece Türk kamu yönetimi açısından bakıldığında yönetici-yönetilen ilişkisine sağlıklı bir işlev kazandırabilecek olan modelin tarih boyunca, istişare temelli olduğuna dair elimizde epey kaynak mevcuttur. İstişare, ülke ile ilgili kararların alınmasında tek başına yetkili olmamak, deneyimli devlet adamlarının görüşleri çerçevesinde politikalar oluşturmak noktasında büyük öneme sahiptir. Köklü bir tarihe sahip olan Türkler tarafından kurulan devletlerde hükümdara danışmanlık yapan çeşitli kurumlar oluşturularak meşveret usulü işletilmeye çalışılmış ve aslına bakılırsa Türk toplumu sadece 1980’lerde değil öncesinde kurulan bütün devletlerde yönetime katılımı amaçlayan kavramlarının içini doldurmaya çalışmıştır. Hiç şüphesiz ki demokratik, anayasal yönetim anlayışı denildiğinde aklımıza da halkın egemenliği, istişari nitelikteki uygulamalar, danışma meclisleri gibi birbirine sıkı sıkıya bağlı kavramlar gelmektedir. Bu çalışma ile danışma kavramı ve meclislerin sahip olduğu önem irdelenmiştir. Ayrıca bu inceleme geçmişten günümüze Türk kamu yönetiminde danışma meclisleri geleneğini görmek ve günümüz Cumhurbaşkanlığı Yüksek İstişare Kurulu’nu anlamak adına yol gösterici olma gayesindedir. Yeni hükümet sistemi hızlı karar alma ve hızlı uygulama mottosuna sahiptir. İstişare bu sırada ortaya çıkabilecek sorunları engin devlet tecrübesine sahip üyeler tarafından geliştirilen önerilerle giderebilecek işleve sahiptir. Çalışma literatür ve basın-yayın kuruluşlarının haberlerinin taramasıyla oluşturulmuştur.

Anahtar Kelimeler: İstişare, Danışma Meclisleri, Yüksek İstişare Kurulu

ABSTRACT

Turkish Public Administration is changing rapidly. The most significant part of this process is the Presidential Government System in Turkey or the Turkish Style Presidency System. When this process is examined from a Turkish Public Administration point of view, we have sufficient sources to see that the model that may provide a healthy function to the administrator-administered relationship has been consultation-based throughout history. Consultation has great importance in terms of not being the sole authority in making decisions about the country and creating policies within the framework of the views of experienced statesmen. The states founded by Turks -with a deep-rooted history- various institutions that provided consultation to the ruler, trying to operate the consultancy method; in fact, not only in the 1980s but in all the states that were founded before that time as well the Turkish society has tried to support the concepts that aim at participating in administration. Undoubtedly, when we talk about democratic and constitutional administration, we think of closely intertwined concepts, such as the sovereignty of the people, advisory practices, and advisory assemblies. With this study, the importance of the concept of consultation and councils has been examined. Moreover, this study aims to look at the advisory council tradition in Turkish Public Administration throughout history and guide in understating today’s High Advisory Board of the President. The new government system’s motto is quick decision-making and quick implementation. Consultation has the function of overcoming problems that may arise during this time through the suggestions of the members with a vast state experience. The study has been formed through scanning literature and press releases.

Keywords: Consultation, Advisory Councils, High Advisory Board

1. ORCID: 0000-0003-4014-0131
2. ORCID: 0000-0002-2828-9251

1. Doç. Dr., Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi, Güvenlik Bilimleri Enstitüsü, Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, tekinavaner@hotmail.com
2. Yüksek Lisans Öğrencisi, Jandarma Sahil Güvenlik Akademisi, Güvenlik Bilimleri Enstitüsü, Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, sultan_ozsoy@hotmail.com

Bu çalışma 26.06.2020 tarihinde AHBV Uluslararası Genç Bilim ve Sanat İnsanları Sempozyumu’nda (GEBSİS) sunulmuştur.

*AVANER, T. ve ÖZSOY, S. (2022), “Türk Kamu Yönetiminde İstişarenin Önemi: Yüksek İstişare Kurulu Örneği”, *Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 9, S. 25, s.20-35.

Makale Geliş Tarih: 31 Ağustos 2020 Kabul Tarihi: 20 Ekim 2021

EXTENDED ABSTRACT

When we examine the decision-making processes of authoritarian governments, the loneliness, and unlawfulness that administrators feel force them to consult someone and share the decision-making process, as a result of this situation, consultation, advisory boards, and councils are among the sine qua non in state administration. It cannot be said that these structures, which are thought to be unique to the West, are alien to the Turkish states. On the contrary, this intellectual solidarity, which was necessity-based, has played an essential role in society-state relations. Turks had advisory councils under different names both in the states they established in Central Asia and the states they established in the Middle East after accepting Islam. When the parliamentary tradition in the pre-Islamic Turks is examined, it is seen that the “congress,” i.e., the spring meeting, was a significant and political participation event during the Asian Hun Empire. Oghuzes’ also had a council where the national affairs called “Tirnek” (association) were discussed. When the 13 Oghuz Beys gathered under the name of “toy”, they would first serve a feast, and then “consult”. After Islam, as well as the Qur’an and the Hadith the main sources of Islam, Islamic history is also filled with examples of consultancy orders and practices. In the suras of Şura and Al-i İmran, we see that consultation is emphasized. ‘Kutadgu Bilig’, written by Yusuf Has Hacip in the 11th century during the Karahanlılar period and dedicated to the ruler, contains important advice regarding the state administration and how politics should be. The dialogue between the characters and their exchange of views clearly demonstrates the importance attached to consultation. When one speaks of the assembly tradition in the Ottoman Empire, the structure of Divan-ı Hümayun is what comes to mind first. Divan-ı Hümayun is an advisory body that uses its legislative, judicial, and executive powers on behalf of the sultan with the grand vizier and other state officials, who have the capacity of absolute deputy. When the Ottoman Empire was on its way to transforming from a seignior (beylic) to a state, the Divân meetings were held every day. In addition to this, another assembly structure was in the form of the Consultancy Councils. With Selim III (1789), the Ottoman State tended to correct its disrupted political order through this assembly. However, we see that the course of events is towards a constitutional-parliamentary system. Finally, it is necessary to look into Encümen-i Daniş in the Ottoman State. Because this structure, which reflects a convention tradition that has been going on since the Huns, was influential in the emergence of great work: Tarih-i Cevdet, written by Ahmed Cevdet Pasha. This work is vital because it is a rigorous study that describes the Tanzimat Period straight from the horse’s mouth. When we come to the Republican Period, it is necessary to mention the ‘table meetings’ of Mustafa Kemal Atatürk, who played a significant role in shaping the administration approach and creating a democratic state. Every evening, wherever he was, Atatürk would hold these gatherings by inviting statesmen, scientists, writers, poets, and close friends. Looking at where we are today, it cannot be said that Turkey’s new government system is identical to any one of the classical systems of government. In the new system, significant changes were made in the central organization of the Presidency, and new offices and boards were created to increase the system’s functionality. One of these boards is the High Advisory Board. It has been created of having a structure allowing all kinds of topics related to Turkish politics to be discussed. It is of great importance not to be authorized alone in making decisions about the country and to formulate policies within the framework of the views of experienced statesmen. Important names have been chosen in order to meet the condition of being composed of people who have served the nation and the state and have knowledge and information. As you know, the new government system has the motto of quick decision-making and quick implementation. Consultation has the function to overcome the problems that may arise during this time with suggestions developed by the members that have vast government experience. The study was created by scanning the news of the literature and media organizations. This study aims to reveal the institutional and unique feature of these structures in terms of the sensitivity and confidentiality of the issues discussed in the advisory councils and the democracy, acceptance, and announcement of the decisions taken. Advisory councils are also analyzed by dividing them into two historical periods: the pre-Islamic period and the post-Islamic period.

GİRİŞ

Türk tarihine ve Türk kamu yönetimine damgasını vuran “*istişare*” terimi her dönemde ihtiyaca binaen varlığını sürdürmeye devam etmiştir. İstişare; “Herhangi bir konuyu farklı görüş açılarna sunmak, başkalarının görüşlerini almak, danışmak” anlamında kullanılmaktadır. Kimi zaman şura, kimi zaman da *meşveret* kavramlarıyla anılmakla birlikte bu isimlerle zuhur eden meclislerle, yönetimdeki danışma uygulaması hayata geçirilmiştir.

Türk yönetim geleneğini ve devlet anlayışını incelediğimizde; İslamiyet öncesi Türk devletlerinde kurultay, toy, tirnek gibi isimlerde meclislerin var olduğunu görürüz. Asya Hun İmparatorluğu’ndaki kurultay Oğuzların döneminde tirnek adını almıştır. İslamiyet kabul edildikten sonra da dinin önemli kaynakları olan Kur’an ve hadislerde istişare uygulamalarına rastlamak mümkün olup; “Eğer bilmiyorsanız bilenlere sorunuz.” şeklinde teşviklere yer verilmiştir. Zira İslamiyet sonrası Türk devletlerinde gerek eserlerde gerekse de yönetim süreçlerinde danışma meclislerinin önemine vurgu yapılmıştır. Osmanlı Devleti’nde bu gelenek Divan-ı Hümayun, Meşveret Meclisleri ve Encümen-i Danış ile sürdürülmüştür. Cumhuriyet Dönemi ise Atatürk’ün Sofra Toplantıları ile yöneticinin farklı isimlere danışmasına olanak sağlamıştır.

Bugün gelinen noktada ise yeni bir düzen ve demokratik bir yönetim şekli söz konusudur: Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi. Bu sistem beraberinde birçok yeniliği de getirmiştir. Çeşitli kurumlar ortadan kaldırılırken (bazı bakanlıklar, Bakanlar Kurulu vb.) bazı kurumlar da sisteme eklenmiştir (dört ofis, dokuz politika kurulu, Cumhurbaşkanlığı yardımcılığı vb.). Hızlı ve etkili icraat, güçlü meclis güçlü temsil, birlik ve uzlaşma mottolarıyla yola çıkılan süreçte geçmişten gelen danışma geleneği de Cumhurbaşkanlığı Yüksek İstişare Kurulu ile devam ettirilmek istenmiştir. 15.05.2019 tarihinde Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile kurulan, henüz on dört aylık (15.07.2020 tarihi itibarıyla) bir yapı olan kurulun gün geçtikçe önemi artmakta ve yönetim süreçlerine katkı sağladığı bilinmektedir. Yönetimde tek başına söz sahibi olunmaması ve bilgisine, tecrübelerine güvenilen isimlere danışılması Türk kamu yönetimi açısından da kıymetlidir. Şimdilik altı önemli üye ile (İsmail Kahraman, Cemil Çiçek, Mehmet Ali Şahin, Bülent Arınç, Köksal Toptan ve Yıldırım Akbulut) toplantılarını gerçekleştiren kurul iç ve dış siyasetle ilgili gelişmeleri, gündemin önemli başlıklarını masaya yatırmakta; ekonomiden siyasete birçok noktaya temas etmektedir.

Bir toplumu yönetmek dikkat ve temkin gerektirir ki danışarak hareket etmek bu iki kavramın uygulanmasını sağlar. Cumhurbaşkanlığı Yüksek İstişare Kurulu bu amaca hizmet etmek noktasında önemli görevler üstlenen ve değerli isimleri bünyesinde bulunduran bir yapı olarak varlığını sürdürmektedir.

Bu çalışmakendi içinde istişare kavramı ve alakalı diğer kavramları, tarihsel süreci destekleyen geçmişten günümüze çeşitli isimlerle süregelen bir Türk meclis geleneğini ortaya koymak ve Cumhurbaşkanlığı Yüksek İstişare Kurulu ile alakalı olarak alan yazındaki boşluğu doldurma gayesi ile oluşturulmuştur. Bunu da literatür ve basın-yayın kuruluşlarının haberlerinin taramakla gerçekleştirmiştir. Kurul üzerinde herhangi bir özel çalışma ve eser mevcut olmaması da bu çalışmanın önemini ortaya koymaktadır. Görüşülen konuların gizliliği ve basının geniş çaplı bilgilendirilmemesinden kaynaklı çeşitli verilere ulaşamaması da çalışmanın sınırlılığını oluşturmaktadır.

1. İstişare Kavramı ve Tarihi Süreçteki Önemi

İstişare kavramı; *danışma, söyleşme, meşveret etme, şura* kelimeleriyle ilişkilendirilir (TDK, 2020). Arapça *istişarat* danışma, görüş sorma sözcüğünden alıntıdır. Bu kelimenin kullanıldığı yazılı ilk kaynağın da Meninski'nin 1680'de yazdığı *Thesaurus* adlı sözlüğü olduğu kayıtlara geçmiştir. “*Bir kişinin işinin aydınlanması, açıklığa kavuşması, başkalarının görüşünü almak, danışıp işaret alınması*” gibi anlamlara gelir (Koyuncu, 2007:173). Kısaca ihtiyaçtan kaynaklı fikir alışverişinde bulunulmasıdır. Bu da yönetimde lider konumundaki kişilerin tek başına hâkim olma tutkusundan uzaklaştığını gösterir ki hem İslam dini hem de yönetim açısından olumlu bir durum olarak ifade edilir. Ayrıca bakıldığında şura ile aynı kökten türemiştir.

Şura da “*arı kovanından bal sağma*” anlamına gelir. Bakıldığında doğada karşılığının olması oldukça manidardır. Bir arı peteğini hazırlar, binlerce çiçeğe konarak ürettiği balı peteklerine doldurur. Binbir çeşit çiçeğin bir araya gelip tatlı bir bütünü oluşturması gibi insanların fikirlerine danışarak alınan kararların da tatlı bir sonu olduğu düşünülmüştür ki danışma meclislerine şura demek akla gelmiştir (Öztürk, 1996).

Meşveret terimi de “*danışma, fikir edinmek için konuşup görüşme*” anlamlarına gelir. Meşveretle hedeflenen, sorumluluğun paylaşılması ve toplum katmanlarının alınan kararlar etrafında kenetlenip amaç birliği edinilmesidir. Böylece alınan kararların, uygulanabilirliği, kitlelerce benimsenmesi ve ortak aklın süzgecinden geçmesi sağlanmış olur (Kaska, 2017:98). Bu durumun bir sonucu olarak devlet yönetiminde danışma meclisleri zaruri hale gelir. Tabi ki böyle bir yönetim sisteminin bir anda özgürlükçü, çoğulcu ve demokratik bir yapıya dönüşmesinin de kolay olmadığı ve zaman aldığını belirtmekte yarar vardır.

Klan ve kabile boyutunda bilgili kişilere danışan reisler olduğuna dair çeşitli bulgular vardır. Örneğin Avusturalya'nın eski yerlileri tek bir lider tarafından yönetilmeyi kabul etmezdi; bilgili, yaşlı kimseler toplanarak hep birlikte karar verirdi. Gılgamış Destanı'ndan yorumlanarak varılan sonuçlara göre eski Irak'ta da benzer bir uygulama mevcuttu (Öztürk, 1996:14).

İnsana verdiği önem açısından siyasi yönetimi geliştirmeye çalışmış olması Atina demokrasisini öne çıkarmaktadır. Yine İslam öncesi döneme dair verilebilecek bir örnek de Sebe ülkesinin melikesi Belkıs'ın yönetim şekliydi. Her on bin kişiyi temsilen bir kişi olmak üzere 312 kişilik bir meclis oluşturduğu bilinmektedir (Öztürk, 1996:100). Mısır'a bakıldığında ise firavunların idaresi altındayken (M.Ö. 3188-1700) firavun mutlak güçtü, kanunları o koyardı. Söylediklerinin doğruluğunun yanlışlığının tartışılmadığı bir dönem yaşanmıştı. Devlet idaresi kendindeydi ve danışma gibi bir durum söz konusu değildi. Fakat zamanla devlet yönetimiyle ilgili yardımcı bir heyet oluşturularak kararlar alınmadan önce farklı kişilerin de görüşlerinin alınması uygulamasına geçilmiştir (Koyuncu, 2007:174).

Hiç şüphesiz demokratik, anayasal, parlamenter yönetim anlayışı denildiğinde aklımıza, halkın egemenliği, tüm yurttaşların eşit hak ve hürriyetleri, yasama ve yargının yürütmeden ayrılması, hukuk devleti, anayasal güvence, frenler ve dengeler gibi birbiriyle sıkıca bağlı kavramlar gelir (Erdoğan, 2011:28). Otoriter ve despot yönetimlerin karar verme sürecinde, yöneticilere hissettirdiği yalnızlık, yanlışlık ve meşruiyetsizlik (hukuksuzluk) gibi baskı unsurları, onları birilerine danışmaya ve süreci paylaşmaya zorunlu kılar. Bu durumun bir sonucu olarak devlet yönetiminde istişare, danışma kurulları ve meclisler olmazsa olmazlar arasına girer. Batı'ya özgü düşünülen bu yapıların Türk devletlerine uzak olduğu da söylenemez. Tarih boyunca ihtiyaçtan kaynaklı olan bu fikrî yardımlaşmanın toplum-devlet ilişkilerinde önemli rol oynadığıyla ilgili epeyce kaynak mevcuttur.

2. Türklerde Danışma Meclisi Geleneği

Türkler hem Orta Asya’da kurdukları devletlerde hem de İslamiyet’i kabul ettikten sonra Ortadoğu coğrafyasında farklı farklı isimlerde danışma meclisleri oluşturmuşlardır. Örneğin, meşhur Hun komutanı Mo-tun (Mete) Han’dan itibaren (M.Ö.209–174) Türkler Asya Hun İmparatorluğu döneminde senede üç kere yönetimle ilgili toplantılar yaparlardı. Bunlardan en geniş katılımlı olan “kurultay” yani bahar toplantısına hükümet üyeleri, asker-sivil bütün başbuğlar, yüksek makam sahipleri, tâbi Hun boyları ve yabancı toplulukların temsilcileri gibi birçok kesimden isim katılırdı. Bu kurultaylarda tanrılara kurban kesilir, yönetici seçilir, şenlikler yapılır, ülke meseleleri konuşulur ve yönetim hususunda yeni kuralları oluşturulurdu. Bunların yanında Asya’da Tabgaç Devleti, Hazar Hakanlığı ve Avrupa Hunları kurultaya benzerliği bilinen nâzırlar meclisi ile ihtiyarlar meclisine sahipti (Erken, 2006:6).

Oğuzların da “Tirnek” (dernek) adı verilen ve millet işlerinin görüşüldüğü bir meclisi vardı. 13 Oğuz Beyleri “toy” adı altında toplandıklarında ilk önce yemek ziyafeti verirler, sonra da “danışık” ederlerdi. Danışıkta alınan karar hükümdarca benimsenir ve hayata geçirilirdi. Oğuzların demokratik esaslara göre yönetildiğini gösteren bu anlayış hem siyasi hem de toplumsal hayatı içine almıştı. Gök-Türk, Uygur ve Tabgaç hakanlıklarında hükümetten ayrı her türlü konuda karar mercii olan bir büyük meclis vardı. Bu meclis o kadar etkindi ki hakanların sunduğu teklifleri kabul etmeyebilirdi (Erdoğan, 2014:45-47).

2.1. İslâmiyet Sonrası Türk Devletleri’nde Meclis

Türkler, İslamiyet öncesi dönemde sürdürdükleri meclis geleneğini İslamiyet sonrası dönemde de yaşatmaya devam etmiştir. Kur’an-ı Kerim’de, hadislerde, surelerde, önemli kişilerin yazdığı eserlerde, yeni isimlerle oluşturulan yapılarda ve son olarak da Cumhuriyet ile birlikte gelen yeni sistemin devamında istişari nitelikteki kurumlara rastlamak mümkündür.

2.1.1. İslâm Dininde İstişare

İslâm Dininin ana kaynakları Kur’an-ı Kerim ve Hadis-i Şeriflerin yanında, İslam tarihi meşveret emir ve uygulamalarına dönük örneklerle doludur. Kur’an’da şura teşvik edilmiş ve bir sureye de bu ad verilmiştir. Şura suresinde geçen bir ayet, Müslümanların kendi aralarında şura ile meselelerini çözmelerini emreder. Bu ayetle Allah, Müslümanlara istişare etmeyi emrederek, onların meselelerini nasıl çözmesi gerektiğini de göstermektedir (Erol, 2013:1).

Al-i İmran Suresi’nde de istişarenin vurgulandığını görürüz. Ayeti incelediğimizde Hz. Muhammed’in şahsında bütün lider ve yönetici vasfı taşıyanlara “*iş hususunda onlarla müşavere et*” denilir (Yargıcı, 2014:41).

Hız. Peygamberin, arkadaşları ve kendisine bağlı kabilelerin temsilcilerinden bir meşveret heyeti olduğu ve onlarla meşveret etmeden bir şeye karar vermediğini de bilmekteyiz.

2.1.2. Türk Devletleri’nde Meclis Geleneği

11. yüzyılda Karahanlılar Dönemi’nde Yusuf Has Hacıp tarafından hükümdara ithafen yazılan ‘Kutadgu Bilig’ devlet yönetimi ve siyasetin nasıl olması gerektiği ile ilgili önemli nasihatler içerir. Eserde karakterlerin karşılıklı konuşturulması ve görüş alışverişinde bulunmaları istişareye verilen önemi açıkça ortaya koymuştur. Yazar acelecilikten kaçınmayı ve danışmadan karar almamayı öğütler. Yusuf Has Hacıp’in şu sözü konuyu özetler niteliktedir: “*Herhangi bir işe girişmek istersen önce istişare et, dilek ve arzularını istişare ile yerine getir.*” (Akçakaya, 2019:102).

Bunun dışında İslamiyet’i kabulle birlikte, Türklerin yönetim anlayışını temsil eden kurultay ve toy kavramlarının zamanla *divan* kavramına dönüştüğünü görürüz. Büyük Selçuklu Devleti’nde merkezi hükümete “Divan-ı Saltanat” denirdi. Tüm devlet meseleleri burada konuşulur ve çözümler üretilirdi. Anadolu Selçuklu Devleti de Büyük Selçuklu Devleti’ni taklit ederek devlet işlerini Divan ile yürüttü.

2.1.3. Osmanlı Devleti’nde Meclis Geleneği

Osmanlı danışma meclislerinde hükümdarın aile üyelerinden seçtikleri danışmanların olduğunu bunun yanı sıra egemenliğin dini temelli olduğu düşünüldüğünden dini danışanların varlığını ve dini niteliği olmayan idarecilerin de bu gelenekte yerlerini aldığını bilmekteyiz (Babaoğlu ve Yıldız, 2015:88-89) Bu kişilerin görevlerinin olduğu meclis yapıları aşağıda incelenmiştir:

2.1.3.1. Divan-ı Hümayun

Osmanlı Türkleri, Büyük Selçuklu ve Anadolu Selçuklularından miras aldıkları Divan geleneğini Divan-ı Hümayun ile devam ettirdi. Divan kelimesinin etimolojik kökeni incelendiğinde Aramice’den Farsça’ya ve oradan da Arapça’ya girdiğini ve “büyük meclis” anlamına geldiğini görürüz (Erken, 2006:10).

Hümayun denince de akla “*Hüma Kuşu Efsanesi*” gelmektedir. Hüma kuşu Türk ve Fars edebiyatında geçen efsanevi bir kuştur. Çoğu kez cennet kuşu olarak da adlandırılır. İnaniş’a göre, dinlenmeden çok yükseklerden uçar, asla yere konmazmış. Bu kuşu yakalamak imkansızmış. Ancak, bir an için bile olsa Hüma Kuşunu ya da hiç olmazsa gölgesini görebilmek bile kişinin bütün hayatını mutlu mesut geçirmesini sağlarmış (Batislam, 2002:187-193). Bereketi ve gücü temsil eden bu kuşun ismi, hümayuna dönüşüp Osmanlı sarayının başlıca yönetim aygıtına adını vermiştir. Buradan yapının gücüne ve temeline bir vurgu olduğu görülmektedir.

Divan-ı Hümayun, mutlak vekil sıfatını taşıyan sadrazam ve diğer devlet görevlilerinin katılımıyla yasama, yargı ve yürütme yetkilerini padişah adına kullanan bir danışma organıdır. Divan’da alınan kararlar padişahın onayından sonra yürürlük kazanırdı. Fatih Sultan Mehmet Han’a kadar padişah divana başkanlık ederken bu dönemden itibaren *Kanunname-i Âli Osman*’la birlikte görev veziriazama devredildi. Osmanlı Devleti, beylikten devlet olma yoluna doğru gittiği süreçte, yani Orhan Bey zamanından Fatih Sultan Mehmet’e kadar, Divan toplantıları her gün yapıldı. XVI. yüzyılın sonlarına varıldığında bu yoğun toplanma sayısı cumartesi, pazar, pazartesi ve salı olmak üzere dört güne indirildi. Divan-ı Hümayun toplantıları eski divanhaneden Kanuni döneminde yeni inşa edilen ve “Kubbealtı” adı verilen üç kubbeli mekâna kaydırıldı. Bu kubbelerden bir tanesinin altında divan toplantıları yapılmaya başlandı (Koyuncu, 2007:218).

Bu arada önemli bir isim olan İbn-i Haldun’un bu meclis yapısına ve şuraya yaklaşımına değinmekte yarar vardır. Şuraya katılacak kimsenin asabiyet sahibi olmasını zorunlu görmektedir. Ona göre asabiyet sahibi olmayan kimsenin şurada bildireceği görüşün, etkisi bakımından özel bir fikir sorma işleminden farkı bulunmayacaktır (Haldun, 2018:223-224).

2.1.3.2. Meşveret Meclisleri

Batı’ya özgü düşünülen danışma meclisi tarzındaki yapıların Osmanlı Devleti’ne uzak olduğu söylenemez. Örnek verecek olursak, Divan-ı Hümayun padişahın tek başına karar verme, kanun yapma ve yönetmek gibi güçlerini tamamen olmasa da sınırlandırmıştır. Bundan başka Meşveret Meclisi örneğinde Osmanlı siyasal dönüşümünü anlamaya çalıştığımızda gidişatın anayasal-parlamentar sisteme doğru olduğunu görürüz. Meşveret meclisleri de Meclis-i Vala-yı Ahkâm-ı Adliye’nin (Bugünün Danıştay-Yargıtay benzeri bir yapı) öncüsü olarak devleti demokratik, anayasal

ve modern bir yapıya götürmekte önemli bir işlevi olmuştur (Akçakaya, 2019:345-346).

III. Selim ile birlikte (1789) Osmanlı Devleti bozulan siyasi sistemini meşveret usulüyle düzeltme eğilimi içine girmiştir. Padişah III. Selim'in meşvereti kurumsallaştırma gayretleri iki şekilde kendini gösterir. Bunlardan ilki devrin ileri gelenleri ve hatta yabancı uzmanlarla birlikte devletin aksayan düzeni hakkında görüşmesi ve onlardan çözüm önerilerini içeren layihalar sunmalarını istemesidir. Diğer ise meşveretin Meşveret Meclisi adıyla kurumsallaştırılma çabasıdır (Turan, 2019:38-39).

2.1.3.3. Encümen-i Daniş

Encümen-i Daniş Hunlardan, Göktürklerden, bu yana kurulmuş Türk devletlerinde hakanlar ve kağanlardan beri devam eden bir kurultay geleneğidir. Türk ulusunun güvenilir insanlara, onların tecrübelerine, önderliklerine, birikimlerine duyduğu ihtiyacı gösterir. Bu Türk ulusunun demokratik bir gelenekten geldiğini de kanıtlamaktadır (İnalçık, 2018:23).

Encümen-i Daniş üyeleri yalnız ilim ve fikir adamı hüviyetinde kimselerden ibaret olmayıp önemli bir kısmı devlet ileri gelenleriyle yüksek idarî görevlilerden seçilmiştir. Encümen-i Daniş'in neticeye ulaşma çalışması olarak da Ahmed Cevdet Paşa tarafından yazılan Tarih-i Cevdet'i örnek gösterebiliriz. Ki bu eser son dönem Osmanlı Devleti'ni ilk ağızdan anlatan titiz bir çalışma olması yönünden önemlidir (Küçükler, 2016:160-161).

2.1.4. Cumhuriyetten Günümüze Danışma Meclisi Geleneği

Cumhuriyetin ilk yıllarında, Mustafa Kemal Atatürk'ün yönetim anlayışında toplantılar yapmak, bir danışma işlevi görmesi açısından önemliydi. Bu konuda kendine özgü bir tarz geliştirmişti: 'Sofra Toplantıları'. Her akşam nerede bulunursa bulunsun devlet adamlarını, bilim insanlarını, yazarları, şairleri ve yakın arkadaşlarını çağırarak bu toplantıları yapardı. Karar vermeden önce bilenlere danışmayı benimsemişti. Daha çok siviller burada yer alırdı, Atatürk askerlerin siyasete karışmasından pek hoş karşılamazdı (Akçakaya, 2019:552). Atatürk'e yakın bir isim olan Hasan Rıza Soyak bir yazısında şöyle söyler: "*Atatürk sofra toplantılarında kendi fikirlerini hep sona saklar, eleştirilerden çok hoşlanırdı.*" Bu da istişareye ne kadar kıymet verdiği noktasında önemlidir. Günümüz kamu yönetimi anlayışı incelendiğinde hem bünyesinde danışmanlık birimi bulunan hem de işi bizzat danışmanlık olan birçok kamu kurum ve kuruluşunun olduğu göze çarpmaktadır. Devlet, iç danışmanlık hizmetini özellikle üniversitelere yaptırmaktadır. Bunun yanı sıra Küçük ve Orta Ölçekli Sanayi Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı (KOSGEB), Türkiye Esnaf ve Sanatkarları Konfederasyonu (TESK), Türkiye Sanayi ve İş adamları Derneği (TÜSİAD), Türk Standartları Enstitüsü (TSE), Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu (TÜBİTAK) gibi yapılar bulunmaktadır. Bu yapılar araştırma ve geliştirme faaliyetleri yürüterek yöneticilere bilgiler sunmakla birlikte yenilikleri de takip ederek güncel gelişmelerin yönetime yansıtılmasını sağlamaktadırlar. Ayrıca idari ve teknik mevzuatın uygulanması, deneyim eksikliğinin giderilmesi, yönetimin her safhasında yöneticiye yardımcı olmaları bakımından da önemlidirler (Bozkurt, 2007:95-97)

Bakıldığında danışmanlık yapılanması sadece kamu sektöründe değil özel sektörde de yer almaktadır. Yönetim danışmanlığı olarak tanımlanan; bir örgütün hedeflerine ulaşması için, sorunların çözülerek başarılı olunması için bir tavsiye niteliği taşıyan bu kavram günümüzde çoğu kurumun, kuruluşun, firmanın da talep ettiği bir gerçeklik haline gelmiştir. Değişime ayak uydurulması ve yönetimde yardım alınabilmesi açısından yönetim danışmanlığı profesyonel bir hizmettir. Bir yöneticinin her alanda mükemmel bir bilgi ve deneyime sahip olması mümkün olmadığından uzman görüşlerinin alınarak istişare yoluyla bir karara varmak daha akılcı olmaktadır (Erdost, 2004:143-144)

3. Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'nde Yüksek İstişare Kurulu

Cumhurbaşkanlığı Yüksek İstişare Kurulu'nu konumlandırabilmek açısından genel anlamda içinden doğduğu sistemi anlamak, dinamiklerine değinmek, ilkelerini bilmek, yeni oluşumların gerekçelerini kavramakta yarar vardır.

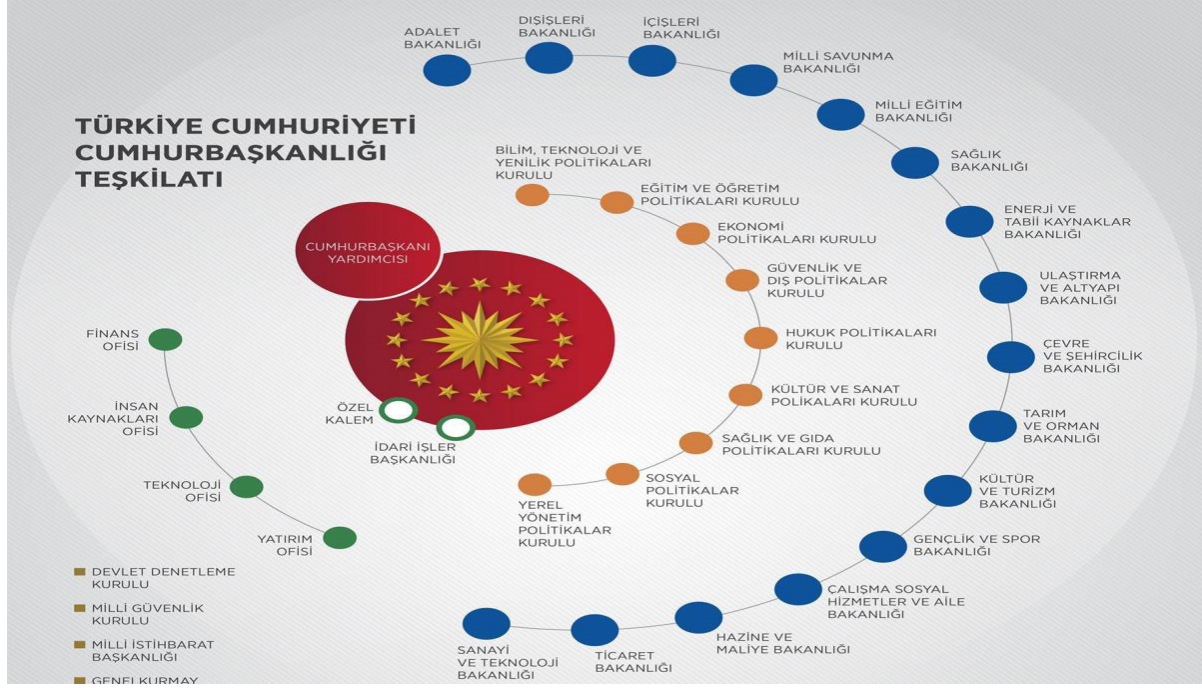
Tarihte yaşanan hükümet istikrarsızlıklarına, yavaş bir biçimde işleyen kamu yönetimi ve siyasal süreçlere çözüm olarak hayata geçirilen Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi; kalıcı siyasi iktidar, hızlı ve etkili icraat, güvenli ve huzurlu Türkiye, güçlü meclis güçlü temsil, birlik ve uzlaşma, güçlü yönetim güçlü Türkiye mottolarıyla sistemin faydalarına vurgu yapılarak ortaya çıkmış olup “Türk Tipi Başkanlık Sistemi” olarak da anılmaktadır. Amerika Birleşik Devletleri model alınarak geçilen bu yapı onların sistemiyle hem benzerlikler hem de farklılıklar içermektedir. Türkiye'nin yönetim geçmişi, siyasal, sosyal, ekonomik ve kültürel şartlarının ABD'den ayrı oluşu farklılıkların olması sonucunu olağan kılmaktadır (Erenel, 2019:357-361). Nitekim bakıldığında ABD'de başkan yasama organı tarafından görevden alınamazken Türkiye'de alınabilir, ABD'de başkan yasama organını feshedemezken Türkiye'de feshedebilir, ABD'de bakanların ataması senatonun onayına tabi iken Türkiye'de değildir ve ABD'de başkanın siyasal partisi ile zayıf ilişkisinin aksine Türkiye'de partili cumhurbaşkanlığı söz konusudur. Tüm bu farklılıklar, kendine özgü kurumlar “kendine has olma” amacının ürünleri olarak karşımıza çıkmaktadır (Avaner ve Volkan, 2019:121-125). Demokratik hayata geçişin ilk zamanlarından bu yana batılılaşma gayesiyle hareket eden Türkiye bundan bir nebze kurtulma yolunu seçmiş olup demokrasinin gereği olan uygulamalardan ve kurumlardan da taviz vermemeye devam etmektedir.

Cumhurbaşkanlığı teşkilat yapısına bakıldığında Occamlı William'ın “Occam'ın Usturası” şeklinde ifade ettiği “*Zorunluluk olmadıkça varlıkları çoğaltmamak gerekir.*” sözünden hareketle bazı kurumların sayısının azaltıldığını (bakanlıkların yeniden yapılandırılması, bazı makamların lağvedilmesi, Başbakanlık makamı ve Bakanlar Kurulu kaldırılması; bu makamlara bağlı kuruluşlar ilgili bakanlığa ve Cumhurbaşkanlığı'na bağlanması; Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliği kaldırılması yerine Cumhurbaşkanlığı Yardımcılığı ihdas edilmesi) bilmekteyiz (Erenel, 2019:341).

Sistemin işlerliğini artırmak adına da yeni oluşumlara yer verildiğini (idari ve mali özerkliği olan profesyonel örgütlenmeler olan dört Cumhurbaşkanlığı Ofisi vb.) görmekteyiz. Katılımcı bir yönetim anlayışının benimsenmesi açısından da karşımıza çıkan dokuz *politika kurulu* önem arz etmektedir. Cumhurbaşkanına bağlı politika önerileri-stratejileri geliştirecek olan bu kurullar bilim, teknoloji ve yenilik, eğitim ve öğretim, ekonomi, güvenlik, dış politika, hukuk, kültür ve sanat, sağlık ve gıda, yerel yönetimler alanında etkili çalışmalar yapmak amacıyla ve yine istişare temelli bir anlayışla vücut bulmuşlardır. Ayrıca 1 Sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi'nin 37. maddesinde Cumhurbaşkanlığı'na bağlı kurum ve kuruluşlar yeniden düzenlemiştir. 10.07.2018 tarihli 1 numaralı “*Cumhurbaşkanlığı Teşkilatı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi*” ile de doğrudan halk tarafından seçilen Cumhurbaşkanı, yürütme yetkisini “kurullar, Cumhurbaşkanlığı'na bağlı kurum ve kuruluşlar, ofisler ve bakanlıklar” aracılığı ile icra etmeye başlamıştır (Saylam, 2019:20-21). Danışma mefhumuna da kıymet veren sistem yeni bir yapı olarak 10/7/2018 tarihli ve 30474 sayılı Resmî Gazete 'de yayımlanan 1 sayılı Cumhurbaşkanlığı Teşkilatı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesine 4'üncü maddesinden sonra gelmek üzere eklenen 4/A maddesi ile 14.5.2019 tarihindeki kararla Cumhurbaşkanlığı Yüksek İstişare Kurulu'nun kurulmasına olanak sağlamıştır (RG: 15.05.2019, 30775).

Cumhurbaşkanlığı teşkilat şemasına aşağıda ayrıntılı olarak yer verilmiştir:

Resim 1. Cumhurbaşkanlığı Teşkilat Şeması

Kaynak: “<https://www.sde.org.tr/siyaset/cumhurbaskanligi-hukümet-sisteminde-teskilat-semasi-nasil-olacak-haberi-5647>” adresi ve 10.07.2018 tarihli 1 numaralı “Cumhurbaşkanlığı Teşkilatı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi” esas alınarak yazarlar tarafından hazırlanmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı teşkilat şemasına bakıldığında dokuz politika kurulu, dört ofis, on altı bakanlık olduğu görülmektedir. Bunların yanında Cumhurbaşkanının en yakınında bir Cumhurbaşkanı Yardımcılığı makamı, Özel Kalem, İdari İşler Başkanlığı bulunmaktadır. Bu yakın birimlerin içerisine Yüksek İstişare Kurulu’nu da eklemek mümkündür.

3.2. Cumhurbaşkanlığı Yüksek İstişare Kurulu

Türkiye’nin yeni hükümet sisteminin klasik hükümet sistemlerinden hiçbirisiyle birebir benzerlik içinde olmadığını görmüş olduk. Yeni sistemde Cumhurbaşkanlığı merkez teşkilatında önemli değişikliklere gidilmiş, bazı yapılar kaldırılırken yeni birkaç yapı da eklenmiş ve sistemin işlerliğini artırmak için ofis ve kurullar oluşturulmuştur. Demokratik devlet düzeni, yeni kamu yönetiminin temel kavramları olan etkililik, etkinlik, şeffaflık, hesap verilebilirlik, katılımcılık düşünüldüğünde yeni kurulların bunlara hizmet etmek amacıyla oluşturulduğu düşünülmektedir. Tarih boyunca istişare temelli meclislere-yapılara-kurullara yönetimde yer veren Türk milleti bu gelenekten yine vazgeçmemiştir.

Bu kurullardan biri de “danışma” işlevini yerine getirmesi, uzmanlık ihtiyacını karşılaması, çeşitli bilgi ve tecrübelerin paylaşılması, yöneticinin yeniliklerden haberdar edilmesi ve yöneticiye destek vermesi amacıyla oluşturulan, geçmişten günümüze süregelen danışma meclisleri geleneğinin son hali olan ‘Yüksek İstişare Kurulu’ olarak karşımıza çıkar. Bu türden kurullara, zaman içinde değerlendirilip yenileri eklenebilir ve mevcut kurullardan bazıları kaldırılabilir. Sistem yeni olduğundan kurulların işlevlerini yerine getirip getirmediğini anlamak için belirli bir sürenin geçmesine ihtiyaç olduğu açıktır.

Cumhurbaşkanlığı Yüksek İstişare Kurulu 14.5.2019 tarih ve “Cumhurbaşkanlığı Teşkilatı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesinde Değişiklik Yapılmasına Dair Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi” ile kurulan yeni bir yapıdır. İlgili maddede bahis şu şekilde ifade edilmektedir; “Millete ve devlete hizmeti geçmiş, bilgi ve birikim sahibi kişilerin bu kazanmalarından istifade edilebilmesi amacıyla Cumhurbaşkanlığı Yüksek İstişare Kurulu oluşturulmuştur. Kurul üyeleri Cumhurbaşkanınca belirlenir. Kurulun çalışma usul ve esasları ile Kurul üyelerine yapılabilecek ödemeler Cumhurbaşkanınca belirlenir ve bu Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi hükümlerini Cumhurbaşkanı yürütür.” (RG: 15.05.2019, 30775). Bugün itibarıyla henüz 14 aylık olan bu yeni oluşum gün geçtikçe adından sıkça söz ettirmekte ve kurulma amacını gerçekleştirmek noktasında gündemi de ilgilendiren kritik toplantılar yapmaktadır.

3.2.1. Amaç

Cumhurbaşkanı başkanlığında, onun tarafından belirlenen üyeler dahilinde bir araya gelen kurul; Türk siyaseti ile ilgili her türlü konunun ele alınacağı bir yapı olması gayesiyle oluşturulmuştur. Gerek ülke gündemini meşgul eden olaylar gerekse dış politikayla ilgili stratejiler-planlar kurulun tartışmaya açtığı konular olmaktadır (TRT, 2020). Ülke ile ilgili kararların alınmasında tek başına yetkili olmamak, deneyimli devlet adamlarının görüşleri çerçevesinde politikalar oluşturmak, bir bilene danışmak noktasında büyük öneme sahiptir. “Danışan dağı aşmış, danışmayan düz yolda şaşmış.” atasözünden hareketle kurulun en temel amacının “danışma” olduğu açıktır.

3.2.2. Üyeler

Cumhurbaşkanlığı Yüksek İstişare Kurulu üyeleri millete ve devlete hizmeti geçmiş, bilgi ve birikim sahibi kişilerden oluşmaktadır. Cumhurbaşkanı başkanlığında toplanan altı üyeden oluşan kurul üyelerine zamanla yeni isimler eklenebilir veya bazı isimler üyelikten çıkarılabilir. Bu hususta yetkili kişi Cumhurbaşkanı’dır.

Önemli isimler olması şartını sağlamak amacıyla belirli kişilere üyelik teklifi götürülmüştür. Bu noktada sadece tek bir kesimden oluşmaması için farklı kesimlere de teklif götürülmesi demokratik olma hususunda dikkat çeker. Örneğin sadece iktidar kesimiyle bağlı olan kişiler üzerinde durulmamıştır. Muhalefetten olan eski TBMM başkanları ve parti genel başkanlarına da teklif götürülmüş ancak onlar bu teklifi kabul etmemişlerdir. Kurul oluşturulduktan sonra netleşen isimler de şu şekilde olmuştur: İsmail Kahraman, Cemil Çiçek, Mehmet Ali Şahin, Bülent Arınç, Köksal Toptan ve Yıldırım Akbulut. Kurulun çalışma usul ve esaslarını içeren yönetmelik 02.10.2019 tarihinde oluşturulmuş ve burada üyelere düşen görevlere, üye maaşlarına yer verilmiştir (Cumhurbaşkanlığı, 2020). Bunların yanında Cumhurbaşkanlığı Yüksek İstişare Kurulu üyeleri için Beştepe’deki külliyyede birer oda ve sekreter tahsis edilmiştir.

Üyelerin maaşlarına dikkat çekecek olursak bu konuda kurul bir açıklama yapmasa da kurul üyesi Mehmet Ali Şahin ile yapılan bir röportajdan ‘15 bin 130 küsur’ şeklinde bir maaş aldıkları bilgisini paylaşmıştır (Habertürk, 2020). Üyelerin maaşlarının miktarını belirleme yetkisi de gayet tabii olarak Cumhurbaşkanındadır. Mevcut düzende fikir ve görüşleriyle Cumhurbaşkanı’na yardımcı olan, toplantılar için hazırlıklar yapan ve son tahlilde eski yönetim süreçlerinde önemli görevlerde bulunmaları hasebiyle de bu şekilde bir maaş almaları olağan görülmektedir. Hatta ilerleyen süreçte kurul üyelerinin mali haklarının kanunla belirlenmesi gerektiği belirtilerek kuralların Anayasa’ya aykırı olduğu ileri sürülmüştür. Anayasa Mahkemesi ise düzenlemeyi Anayasa’ya uygun bularak bu iptal istemini reddetmiştir. Mahkemenin açıkladığı gerekçe de şu şekilde olmuştur: “Kurul üyelerinin yaptıkları görev, Anayasa’nın 128. maddesi anlamında devletin genel idare esaslarına göre yürütmekle yükümlü oldukları kamu hizmetinin gerektirdiği asli ve sürekli bir görev niteliğinde

değildir. Dolayısıyla Kurul üyelerinin ve bu üyelere yapılabilecek ödemelerin belirlenmesi münhasıran kanunla düzenlenmeyi gerektiren bir konu olarak nitelendirilemez. Kurullarla kanunda açıkça düzenlenen konularda düzenleme yapılması da söz konusu değildir. Bu itibarla kurulların konu bakımından yetki yönünden Anayasa'ya aykırı bir yönü bulunmamaktadır. Ayrıca gerektiğinde verilen hizmetin bir karşılığı olarak hizmet alan makam tarafından kendilerine bir ödeme yapılması da doğaldır. Yapılacak ödemelerin cumhurbaşkanınca belirlenecek olmasının üyelerin niteliklerini, işin özelliğini ve alınacak hizmetin kapsamı ile gelişen koşul ve ihtiyaçları dikkate almaya imkân veren bir esneklik sağladığı anlaşılmaktadır.” (AA, 2020).

Bu kişiler hakkında bilgi sahibi olunması da kurulun profili ve etkinliği açısından bizlere yol gösterici olacaktır. Buna istinaden aşağıda Cumhurbaşkanlığı Yüksek İstişare Kurulu üyeleri ile ilgili önemli bilgilere yer verilmiş; ortak özellikleri olarak da her birinin eski hükümetlerde Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı yapmış olmaları ve siyasetçi-avukat olmaları dikkat çekmektedir. Büyük tecrübelerle yürüttükleri siyaset hayatları ve iyi eğitilmiş olmaları da bize kurulun üyelerinin özenle seçildiğini göstermektedir.

Tablo 1. Cumhurbaşkanlığı Yüksek İstişare Kurulu Üyeleri

İSİM	DOĞUM TARİHİ	EĞİTİM	MESLEK	ESKİ GÖREVLER
İsmail Kahraman	(1940-...)	İstanbul Üniversitesi/ Hukuk Fakültesi	Siyasetçi Avukat	-27. TBMM Başkanı -Kültür Bakanı
Cemil Çiçek	(1946-...)	İstanbul Üniversitesi/ Hukuk Fakültesi	Siyasetçi Avukat	-25. TBMM Başkanı -Başbakan Yardımcısı -Adalet Bakanı
Mehmet Ali Şahin	(1950-...)	İstanbul Üniversitesi/ Hukuk Fakültesi	Siyasetçi Avukat	-24. TBMM Başkanı -Başbakan Yardımcısı -Adalet Bakanı
Bülent Arınç	(1948-...)	Ankara Üniversitesi/ Hukuk Fakültesi	Siyasetçi Avukat	-22. TBMM Başkanı -Başbakan Yardımcısı
Köksal Toptan	(1943-...)	İstanbul Üniversitesi/ Hukuk Fakültesi	Siyasetçi Avukat	-23. TBMM Başkanı -Milli Eğitim Bakanı -Kültür Bakanı
Yıldırım Akbulut	(1935-2021)	İstanbul Üniversitesi/ Hukuk Fakültesi	Siyasetçi Avukat	-15. TBMM Başkanı -20. Türkiye Başbakanı -İçişleri Bakanı -Anavatan Partisi Genel Başkanı
Kaynak: “10/7/2018 tarihli ve 30474 sayılı Resmî Gazete’de yayımlanan 1 sayılı Cumhurbaşkanlığı Teşkilatı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesine 4’üncü maddesinden sonra gelmek üzere eklenen 4/A maddesi” esas alınarak yazarlar tarafından hazırlanmıştır.				

Hızlı ve etkin kamu politikası oluşturma amacı yeni hükümet sisteminin temel yaklaşımı olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca yürütmeye yardımcı olacak yeni oluşumlara yer veren bir sistem olma çabasını da sürdürmektedir (Akman ve Akçay, 2019:46-47). Ayrıca sistem; yasama ve yürütme organları arasında daha istikrarlı ve koordineli çalışmalarını sağlayacak, çok aktörlü bir yönetimle sağlıklı kararların verilmesine katkı sunacak bir oluşum olduğu gerçeğini de gözler önüne sermektedir (Demir, Çohadar ve Gök, 2017:149). Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile oluşturulan Cumhurbaşkanlığı Yüksek İstişare Kurulu da bu amaçlara hizmet etmekte ve üyelerle istişare edilerek politika oluşturma noktasında onların fikirlerine başvurulmaktadır. Bu da köklü geçmişi olan Türk milletinin bir bilene danışma geleneğini hali hazırda sürdürdüğünün kanıtıdır.

24 Kasım 2020 tarihine gelindiğinde Yüksek İstişare Kurulu üyesi olan Bülent Arınç yaptığı yazılı açıklama ile kurul üyeliğinden istifa etmiştir. Bir televizyon programında yaptığı yorumların yanlış anlaşıldığını, aslında tamamen milletini düşündüğünü gösteren ifadeler kullandığını belirtmiş olsa da her halükârda yargıda yapılacak reform çalışmalarının aksamasından duyduğu kaygıdan ötürü istifa ettiğini açıklamıştır. Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan da bu istifayı kabul etmiştir. Bu durumda kurul üye sayısı beşe düşmüştür (Euronews, 2020). Ardından 14 Nisan 2021’de Yıldırım Akbulut’un kalp rahatsızlığı nedeniyle hayatını kaybetmesi üzerine kurul üye sayısı dörde düşmüştür (Hürriyet, 2021).

3.2.3. Toplantılar

Cumhurbaşkanlığı Yüksek İstişare Kurulu toplantılarının ne sıklıkla yapılacağı hususunda net bir bilgi paylaşılmamıştır. Fakat her toplantıdan önce Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan’ın üyelere hazırlıklı olmaları noktasında yazı gönderdiği bilinmektedir. 14.05.2019 tarihinde oluşturulan kurul ilk toplantısını yaklaşık beş ay sonra Cumhurbaşkanlığı Külliyesi’nde 02.10.2019 tarihinde gerçekleştirmiştir. Basına kapalı toplantı yaklaşık 2 saat sürmüştür. Kurulun çalışma usul ve esaslarını belirleyen yönetmelik konusu değerlendirilmiş olup iç ve dış siyasetle ilgili gelişmeler hakkında fikir alışverişinde bulunulmuştur (Sabah, 2020). Net açıklamaların yapılmaması da kararların ve konuşulanların gizli tutulacağı ve kamuoyunun genel çerçevede bilgilendirileceği sonucunu doğurmuştur. Nitekim tarihte istişare için kurulan danışma meclislerinde konuşulan konuların hassasiyetinden ötürü gizli tutulması örneği de bu durumu olağan kılmaktadır.

Toplantılara normal üyelerin dışında Cumhurbaşkanlığı İdari İşler Başkanı Metin Kıratlı ve İletişim Başkanı Fahrettin Altun da katılmaktadır. Bu da gerekli görüldüğü taktirde farklı isimlerin de kurul toplantılarına katılabileceğini göstermektedir. Nitekim her toplantı sonrası, tartışılan konular noktasında basını genel çerçevede bilgilendiren İletişim Başkanı Fahrettin Altun kurulun önemli bir ismi haline gelmiştir (İletişim Başkanlığı, 2020).

Bugüne değin toplam altı kez bir araya gelen kurul bakıldığında ortalama her ay bir kez toplanmaktadır. Ancak tüm dünyayı etkisi altına alan ve Türkiye’yi her alanda sarsan COVID-19 pandemisi ile toplantılara ara verilmek durumunda kalınmıştır. Cumhurbaşkanlığı Yüksek İstişare Kurulu’nda bugüne değin ele alınan meseleler başlıklar halinde aşağıda yer almaktadır:

Tablo 2. Cumhurbaşkanlığı Yüksek İstişare Kurulu Toplantıları

TOPLANTI SIRASI	TOPLANTI TARİHLERİ	İSTİŞARE EDİLEN KONULAR
1.	02.10.2019	-Kurulun çalışma usul ve esaslarını içeren yönetmelik -İç ve dış siyasete yönelik gelişmeler
2.	05.11.2019	-Barış Pınarı Harekâtı -15 Temmuz darbe girişimi ve FETÖ -PKK-YPG ve DEAŞ terör örgütleriyle mücadele
3.	12.12.2019	-Ele alınan konular basınla paylaşılmamıştır.
4.	14.01.2020	-6284 Sayılı Ailenin Korunması ve Şiddetin Önlenmesine Dair Kanun -Türkçemizin korunması ve geliştirilmesi -Ermeni soykırımı iddiaları
5.	17.02.2020	-Kadına yönelik şiddet -Tersine beyin göçünün özendirilmesi için atılması gereken adımlar
6.	16.06.2020	-1915 olaylarını malzeme olarak kullananlara yönelik projeler ve faaliyetler
Kaynak: Cumhurbaşkanlığı Yüksek İstişare Kurulu Toplantıları sonrası yapılan basın açıklamalarına istinaden yazarlar tarafından hazırlanmıştır.		

SONUÇ

İstişare doğruya ulaşmak ve hataya düşmemek için izlenen bir yoldur. Geçmişten bugüne istişare; alınacak kararların ortak akıl süzgecinden geçirilmesi, sorunlara farklı bakış açıları ile yaklaşılması, engin devlet yönetimi tecrübesine sahip isimlerden yardım alınması, yönetimde tek başlılığın önlenmesi, profesyonel bir yönetim sürecinin sağlanması açısından faydalı olmuştur. Bu kavramın geçmişte danışma meclisleri şeklinde var olduğunu bilmekteyiz. Türk tarihine baktığımızda Hunlardan bugüne değin birçok sayıda ve farklı isimlerde yapılar meydana getirdiklerini görürüz. Hunlardaki Kurultay oluşumu Oğuzlarda Tirnek-Dernek adını almışken Osmanlı’da Divan-ı Hümayun ve Meşveret Meclislerine dönüşmüştür. Cumhuriyet dönemine gelindiğinde de meşhur Sofra Toplantıları karşımıza çıkmaktadır. Aynı zamanda istişare temeline dayalı olan danışmanlık kurum ve kuruluşlarının hem kamudaki hem de özel sektördeki yöneticilere yol gösterdiği görülmektedir. Günümüzde de Yüksek İstişare Kurulu bu amacı gerçekleştirme gayretinde olup “danışma” kavramını hayata geçirmek adına oluşturulmuştur. Bu çalışma; gerek danışma meclislerinde görüşülen konuların hassasiyet ve gizliliği gerekse de alınan kararların demokratikliği, kabul, ilan şekli açısından bu yapıların kurumsal, kendine has özelliğini ortaya çıkarmaya çalışmıştır.

Kamu yönetimi açısından bakıldığında Türkiye Cumhuriyeti 16 Nisan 2017 Anayasa değişikliğinden bu yana yeni bir yönetim sistemiyle karşı karşıyadır: Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi ya da diğer bir deyişle Türk Tipi Başkanlık Sistemi. Bu yeni düzende Cumhurbaşkanına, yürütme yetkisine ilişkin konularda cumhurbaşkanlığı kararnamesi çıkarma yetkisi verilerek ayrı bir alan açılmıştır. Bu yetkiyi kullanan Cumhurbaşkanı, makamına direk bağlı olan Yüksek İstişare Kurulu’nun kurulmasını sağlamış ve yönetimde tek başlılık uygulamasına karşı olarak başkalarıyla istişare etme durumu ortaya çıkmıştır. Altı üye ile toplantılarını her ay bir defa gerçekleştirmeye çalışan kurul; gündemle,

iç ve dış siyasetle, terörle, yasalarla, kadına yönelik şiddetle ilgili konuları masaya yatırmaktadır. Üyelerin her birinin hukukçu, siyasetçi, TBMM başkanlığı yapmış, erkek ve yetmiş yaşın üzerinde olması da ortak özellikleri oluşturmaktadır. Buradan iyi eğitilmiş, yönetimde önemli mevkilerde görev yapmış, deneyimli kişilerin kurulda yer aldığı sonucu çıkarılmaktadır. Geçmişteki istişari nitelikteki meclislerin üyeleri düşünüldüğünde; eğitilmiş, bilgin, tecrübeli, yönetim hususuna hâkim oldukları göze çarpmaktadır. Yüksek İstişare Kurulu'nun üyeleri göz önünde bulundurulduğunda da benzer uygulamanın devam ettirildiği söylenebilmektedir. Ülkeyle ilgili kritik konuların istişare edilmesinden dolayı geçmişte de rastladığımız toplantıların gizli tutulmaya çalışılması durumu bugün de devam etmekte, tüm toplantılar basına kapalı gerçekleştirilmektedir.

Bu çalışmada kurulun tüm detaylarına yer verilmeye gayret edilmiş ancak açık kaynakların azlığından dolayı ve bazı hususlarda net bilgiler basınla paylaşamadığı için bu durum çalışmanın sınırlılığı olmuştur. Değerlendirme yapılacak olursa da toplumun biraz daha detaylı bilgilendirilmesi, akıldaki soru işaretlerinin giderilmesi açısından önem arz etmektedir. Böylelikle beklentilerin daha iyi karşılanacağı düşünülmektedir. Ayrıca ilerleyen süreçte kadın üyelere de kurulda yer alma imkanının verilmesinin doğru bir uygulama olacağı düşünülmektedir.

Yazarların katkı düzeyleri: Birinci Yazar %50, İkinci Yazar %50.

Çalışmada etik kurul iznine gerek yoktur.

Çalışmada finansal destek alınmamıştır.

Çalışmada potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

- AKÇAKAYA, M. (2019). *Türk İslam Devletlerinde Yönetim Bilgeleri*. Ankara, s.102-552.
- AKMAN, Ç., ve AKÇAY, E. Y. (2019). Türkiye’de Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi’nde Politika Kurulları: ABD ile Karşılaştırması. *Yasama Dergisi*(40), s.46-47
- AVANER, T., ve VOLKAN, M. (2019). Hikmet-i Hükümet Ve Yeni Reform: Türk Tipi Başkanlık Sistemi ve ABD Başkanlık Sistemi’nin Etkisi Üzerine. *Yasama Dergisi*, s.121-125
- BABAOĞLU, C. ve YILDIZ, M. (2015). Kamu Politikası Bakış Açısından Selçuklu ve Osmanlı Devletlerinde Hükümdar-Danışman İlişkisi Üzerine. *Yasama Dergisi*, (29), 84-108.
- BATİSLAM, H. D. (2002). Divan Şiirinin Mitolojik Kuşları: Hüma, Anka Ve Simurg. *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, s.187-193
- BOZKURT, U. (2007). Yönetim Bilgisinin Yayılımında Danışmanlık Firmalarının Rolü; Türkiye Üzerine Tarihsel Bir Analiz. (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). Afyonkarahisar Kocatepe Üniversitesi, Afyonkarahisar
- DEMİR, C., ÇOHADAR, Ö., ve GÖK, G. (2017, Aralık). Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminin Yönetişimin Temel İlkeleri Bağlamında İncelenmesi. *Strategic Public Management Journal*(3), s.149
- ERDOĞAN, A. (2014). İslâmiyetten Önce Türk Devletlerinde Meclis Anlayışı. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, s.45-47
- ERDOĞAN, M. (2011). Demokrasi, Anayasa Yargısı ve Türkiye Örneği. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*(20), s.28
- ERDOST, H.E. (2004). Tarihsel Perspektifte Yönetim Danışmanlığı Hizmeti. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 59 (01), s.143-144
- ERENEL, F. (2019). Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi’nin Yapısal ve İlkesel Dönüşümleri. F. Erenel, & M. F. Çınar içinde, *Türkiye’de Yeni Bir Yönetim Modeli: Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi*. Ankara: Nobel Yayınları, s.341-361
- ERKEN, A. (2006). Osmanlı Devleti’nde Bir Danışma Organı Olarak Meclis-İ Meşveret (1774–1838). Afyonkarahisar, s.6-10
- EROL, M. S. (2013). Hayat Dengemiz-İstişareye Mecburuz. *Semerikand Dergisi*, s.1
- HALDUN, İ.-i. (2018). *Mukaddime*, Kaynak Yayınları, s.223-224
- İNALCIK, H. (2018). *Doğu-Batı Makaleler I*. Ankara: Doğu Batı Yayınları, s.23
- İNTERNET: AA (2020). <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/cumhurbaskanligi-yuksek-istisare-kurulu-uyeleri-ve-ucretlerine-yonelik-ip-tal-istemi-reddedildi/1839467> Erişim Tarihi: 19.07.2020
- İNTERNET: CUMHURBAŞKANLIĞI (2020). <https://www.tccb.gov.tr/>, Erişim Tarihi: 12.07.2020
- İNTERNET: EURONEWS (2020). <https://tr.euronews.com/2020/11/24/bulent-ar-nc-yuksek-istisare-kurulu-uyeliginden-istifa-etti>, Erişim Tarihi: 10.10.2021
- İNTERNET: HABERTÜRK (2019). <https://www.haberturk.com/>, Erişim Tarihi: 18.07.2020.

- İNTERNET: HÜRRİYET. (2021). <https://www.hurriyet.com.tr/galeri-yildirim-akbulut-kimdir-ve-kac-yasindaydi-iste-eski-basbakan-yildirim-akbulutin-hayati-ve-biyografisi-41788521/1>, Erişim Tarihi: 10.10.2021
- İNTERNET: İLETİŞİM BAŞKANLIĞI (2020). <https://www.iletisim.gov.tr/>, Erişim Tarihi: 12.07.2020
- İNTERNET: SABAH (2019). <https://www.sabah.com.tr/gundem/2019/10/03/cumhurbaskanligi-yuksek-istisare-kurulu-ilk-kez-toplandi> , Erişim Tarihi: 12.07.2020
- İNTERNET: TDK (2020). <https://sozluk.gov.tr/>, Erişim Tarihi: 27.06.2020
- İNTERNET: TRT (2019). <https://www.trthaber.com/haber/gundem/yuksek-istisare-kurulu-cumhurbaskani-erdogan-baskanliginda-toplandi-439458.html>, Erişim Tarihi: 18.07.2020 .
- KASKA, Ç. (2017). Mesnevi’de Meşveret. *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, s.98
- KOYUNCU, N. (2007). İslam Hukukunda ve Osmanlı Uygulamasında Şura. *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, s.173
- KÜÇÜKLER, O. Z. (2016). Osmanlı Devleti’nde Eğitimde Modernleşme ve Encümen-i Daniş, s.160-161
- ÖZTÜRK, H. B. (1996). Kur’an’da İstişare. İstanbul, s.14-100
- RG, Cumhurbaşkanlığı Teşkilatı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesinde Değişiklik Yapılmasına Dair Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi, RG: 15.05.2019, Sayı: 30775
- SAYLAM, A. (2019). “Cumhurbaşkanlığı Teşkilatındaki Yeniden Yapılanma Yeni Kamu İşletmeciliği ile Ne Kadar Örtüşmektedir?”, *Yasama Dergisi*, Sayı 40, s.11-32.
- TURAN, H. (2019). III. Selim’den Tanzimat’a Osmanlı Devleti’nde Yeniden Yapılanma Hareketleri. *Aksaray Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(2), s.38-39
- YARGICI, A. (2014). Al-i İmran Suresinin 159. Ayeti Bağlamında Hz. Peygamberin Şefkat Ahlâkının Unsurları. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, s.41

BİR SİLAH OLARAK İNSÜLİN*

Insulin as a Weapon

Zeynep TIRMIKÇIOĞLU¹

ÖZET

Seri cinayet işleme, erkeklerde daha sıktır; genellikle cinayet silahı kesici delici aletlerdir. Kadın seri katiller ve sağlık çalışanı seri katiller ise yöntem olarak sıklıkla yüksek doz ilaç ve zehir kullanmaktadır. Literatüre geçmiş 100’den fazla sağlık çalışanı seri katil vardır, ancak bunlar açısından ortak bir özellik belirlemek oldukça zordur. En sık hemşireler, sağlık çalışanı seri katil olarak karşımıza çıkmaktadır. İnsülin, sağlık çalışanı seri katiller tarafından cinayetlerde morfinden sonra en çok seçilen ilaçtır. Yüksek doz insülin enjeksiyonundan sonra şiddetli hipoglisemik koma ve kalıcı nörolojik sekeller meydana gelebilir. Bu çalışmada internet kaynaklı bibliyografik veri tabanları incelenerek sağlık çalışanı seri katillerle ilgili literatür bilgisine ulaşıldı. İnsülin kullanarak seri cinayet işleyen 8 hemşire tespit edilmiştir. Sağlık çalışanı seri katillerle ilgili detaylı aramada insülinin sadece hemşireler tarafından kullanıldığı bulunmuştur. İnsülin kullanarak cinayet işleyen seri katil hemşirelerin 3’ü kadın, 5’i erkektir. Yaşları 23 ve 44 arasında değişen seri katillerden ikisi hariç diğerleri 2 yıl içerisinde yakalanmıştır. İnsülin sıklıkla (5/8) tek ilaç olarak kullanılmış; sadece 3 seri katil, insülini lidokain, digoksin ya da sedatiflerle birlikte kullanmıştır. Bu çalışmada incelenen seri katiller şüphe uyandırmayan, hatta güvenilir kabul edilmiş hemşirelerdir. Bu araştırma yazısında tespit edilen 8 seri katil hemşirenin kısa biyografilerine de yer verilmiştir. Hemşirelerden ikisinde kendine ya da himayesinde bulunanlara zarar vererek dikkat çekme hastalığı olan Münchausen (by proxy) sendromu olması dikkat çekicidir. Bazı katiller, “merhamet” hastayı acılarından kurtarmak üzere öldürdüğünü savunsa da bazılarında hastalara karşı ciddi bir öfke ve tiksinti olduğu açıktır. Bu durumda hasta ile olan zorunlu yakınlık, kurbanı savunmasız bırakırken katili sınır tanımayan bir saldırıya dönüştürebilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Seri Katil, Cinayet, Hemşire, İnsülin, Münchausen

ABSTRACT

Female serial killers and healthcare serial killers frequently use high doses of drugs and poisons as method of killing. There are more than 100 healthcare serial killers in the literature, but it is very difficult to identify a common feature for them. Most of healthcare serial killers are nurses. Insulin is the drug of choice after morphine in murders. Severe hypoglycemic coma and permanent neurological sequelae may occur after high dose insulin injection. In this study, internet-based bibliographic databases were examined and literature information on healthcare serial killers was obtained. Eight nurses who committed serial murder using insulin were identified. A detailed search on healthcare serial killers showed that insulin was used in murders only by nurses. 3 of the serial killer nurses who commit murder using insulin are female and 5 are male. Except for two of the killers aged between 23 and 44, they were caught within 2 years. Insulin was often (5/8) used as the single drug; Only 3 serial killers used insulin in combination with lidocaine, digoxin or sedatives. The serial killers examined in this study are nurses who are not suspicious, even considered reliable. Short biographies of the serial killer nurses are also included in this paper. It is noteworthy that two of them have Münchausen (by proxy) syndrome, which is a disease of attracting attention by harming themselves or those under their care. While some murderers argue they kill the patients to save them from pain, it is clear that some have serious anger and hate them.

Keywords: Serial Killer, Murder, Nurse, Insulin, Münchausen

EXTENDED ABSTRACT

Serial murder is more common in males, and murder weapons are usually sharp tools. On the other hand, female serial killers and healthcare serial killers frequently use high doses of drugs and poisons as method of killing. There are more than 100 healthcare serial killers in the literature, but it is very difficult to identify a common feature for them. Most of healthcare serial killers are nurses. Insulin is the second drug of choice in murders (first drug of choice is morphine). Severe hypoglycemic coma and permanent neurological sequelae may occur after high dose insulin injection. In this study, internet-based bibliographic databases were examined and literature information on healthcare serial killers was obtained. Eight nurses who committed serial murder using insulin were identified. In a detailed search of healthcare worker serial killers, it was found that insulin was used only by nurses. Of the serial killer nurses who committed murder using insulin, 3 were female and 5 were male. Except for two of the serial killers aged between 23 and 44, the others were caught within 2 years. Three of the serial murders took place in the United States, three in England, one in the Netherlands and one in Belgium. One of the serial killers, who can remain active for more than 10 years, is a Dutch male nurse who is thought to be responsible for the deaths of 5–264 victims in 11 years (between 1960 and 1971). Another American nurse was responsible for the deaths of 18-40 patients between 1988 and 2003 and used high-dose insulin and digoxin injections in the murders. Insulin was often (5/8) used as the sole drug; only 3 serial killers used insulin with lidocaine, digoxin, or sedatives. It can be emphasized that serial killer nurses cannot hide for a long time and they have been caught in a short time, especially in recent years. This can be explained by the increase in the number of murders committed with insulin over time and the fact that externally administered insulin can be detected in forensic medicine examinations. Although the ones who can hide for a long time of these serial murderers have frequently changed places, it is seen that the patient profiles have not changed. Elderly patients are often sacrificed; but the Beverly Allitt case is the exception. She killed babies and children under her supervision, and she had Munchausen (by proxy) syndrome. Another nurse, Bobbie Sue Dudley Terrel, had also the same syndrome; but her victims have been elderly patients. In Munchausen syndrome, which is also called “revolt against medicine”, there is a need to draw attention by making herself or those under her supervision (patients, children, etc.) sick. Since they are fictional diseases, they appear as situations that cannot be cured, and medicine is helpless. The frequency and persistence of these conditions provide clues for Munchausen syndrome. Serial killers investigated in this study are nurses who are not arousing suspicion and are even considered reliable. Nurses used their drug knowledge and enforcement powers to commit murder. Unlike other serial murders, the murders are not committed for sexual reasons, and almost all of the stories include a motive of power control or mercy called the “angel of death”; but it is noteworthy that very few of the victims were actually fatal cases. Nurses are the healthcare workers closest to the patients due to their positions in the health service. Empathizing with the patient is more common in nurses compared to physicians. However, it is clear that some nurses had serious anger and hatred towards the patients, although some of them claimed that they “pity” the suffering patients and commit murder to relieve the patients of suffering. In addition, it was concluded that insulin, unlike anesthetics such as morphine, could be a more accessible and applicable murder weapon in the hospital setting.

GİRİŞ

Seri cinayetler, kurbanların özellikleri ve öldürülüş biçimleri açısından benzerlik gösteren, üçten fazla kurbanın, otuz günden daha uzun bir zaman diliminde ve arada bekleme dönemleri olacak şekilde öldürüldüğü cinayetlerdir (Bartels ve Parsons, 2009:267-280). Seri katiller antisosyal özellikler gösteren, empati ve suçluluk duygusundan uzak psikopatlardır (Stone, 2001:1-18). Sosyal zekalarının iyi olması nedeniyle ilk bakışta psikopat oldukları fark edilmeyebilir; göze batmayan ve hatta etkileyici kişiler olabilirler. Plan yapabilirler; ancak hareketlerini kontrol edemezler ve dürtüleri ile hareket ederler (Demirbaş, 2019: 172-211).

Seri cinayetlerde şehvet, heyecan, maddi kazanç, dikkat çekme, güç/kontrol en sık karşılaşılan cinayet motifleri arasında sayılabilir. Seri cinayet işleme, erkeklerde daha sıktır; bunlar genellikle zevk düşkünü katillerdir (Bartol ve Bartol, 2018). Katillerin kurbanları sıklıkla kesici delici alet, ateşli silah veya elle boğmak suretiyle öldürdüğü gözlenmektedir. Zehirle ve yüksek doz ilaçla öldürme daha az rastlanan bir yöntemdir (Shepherd ve Ferslew, 2009: 342-347). Öte yandan kadın seri katillerin en sık başvurduğu yöntem zehirle öldürmektir. Kadın seri katillerde seksüel ve sadizm güdülü cinayetler çok nadir gözükmemektedir (Frei, Völm, Graf ve Dittmann, 2006: 167-176).

Sağlık çalışanı seri katiller, klasik seri katillerden ayrılan bir diğer gruptur. Bu tip seri katillerin “ölüm melekleri” ya da “merhamet melekleri” olarak adlandırıldıkları da bilinmektedir. Literatüre geçmiş 100’den fazla sağlık çalışanı seri katil vardır, ancak bunlar açısından ortak bir özellik belirlemek oldukça zordur. Konuyla ilgili yapılmış çalışmalar sayılidir (Beine, 2003: 373-386; Yorker, Kizer, Lampe, Forrest, Lannan ve Russell, 2006: 1362- 1370; Lubaszka, Shon ve Hinch, 2014: 1-28; Yardley ve Wilson, 2016 :39-55; Field, 2007; Tırmıkçıoğlu, 2021 :189-196). Sağlık çalışanı seri katil olarak karşımıza en sık hemşireler çıkmaktadır. Sıklıkla ölümcül enjeksiyonlar ve onu takiben yastıkla ya da elle boğma, zehirlenme ve yaşam desteğini kesme gibi yöntemler kullanılmaktadırlar (Field, 2007).

İnsülin, sağlık çalışanı seri katiller tarafından cinayetlerde morfinden sonra en çok seçilen ilaçtır (Yorker vd., 2006). Şeker hastalığı olarak bilinen diabetes mellitus tedavisinde kullanılan insülin, glikoz metabolizmasını ve hücre içine girişini direkt etkileyerek kan şekerinin düşmesine neden olur. Glikozun hücre içine girişine potasyum ve magnezyum geçişi de eşlik eder. Ayrıca insülin, glikojen oluşumunu ve lipogenezi de tetikler. 800-3200 ünite insülin enjeksiyonundan sonra şiddetli hipoglisemik koma, kalıcı nörolojik sekeller ve ölüm meydana gelebilir. Oral olarak uygulanan insülin emilmez ve toksik değildir. Hipogliseminin oluşma süresi, insülinin dozuna ve uygulama yoluna bağlı olarak değişebilir. Klinik olarak ajitasyon, konfüzyon, koma, nöbet, taşikardi ve aşırı terleme görülür. Serum potasyum ve magnezyum düzeylerinde de düşüş olabilir. Dışarıdan uygulanan insülin, endojen insülininden (örneğin insulinomaya bağlı) C-peptid düzeylerine bakılarak ayırt edilebilir. Böylelikle hastadaki hipoglisemi ve aşırı insülinin yüksek doza bağlı olup olmadığı da tespit edilebilir (Olson vd., 1999: 82-83).

Bu araştırmada, sağlık çalışanı seri katiller içerisinde çoğunluğu oluşturan hemşire seri katiller ve bu katillerden kurbanlarını cinayet silahı olarak ikinci sıklıkta gördüğümüz insülin ile öldürenler değerlendirmeye alınmıştır. Seri katillerin profilleri incelenerek detaylı veriler sunulmuş olup yaşam öyküleri ve cinayet öyküleri üzerinden benzer ve farklı yönleri ele alınarak bir değerlendirme yapılması amaçlanmıştır.

1. Yöntem

İnternet kaynaklı bibliyografik veri tabanları incelenerek sağlık çalışanı seri katillerle ilgili literatür bilgisine ulaşıldı. Web of Science, PsycInfo, Pubmed, Google Scholar ve Google Books internet veri tabanı olarak kullanıldı. Arama terimleri olarak, “serial killer”, “poison”, “nurse”, “serial killer [AND] poison”, “poison [AND] murder”, “healthcare worker [AND] serial killer”, “healthcare worker [AND] poison”, “nurse [AND] serial killer”, “nurse [AND] poison” kullanıldı. Ayrıca internette içeriği olmayan, seri katillerle ilgili yerli ve yabancı kitaplar kaynak olarak kullanıldı.

İnternet taraması sonucu oluşturulan liste, öncelikli olarak Beine (2003), Yorker ve diğerleri (2006), Field (2007) ve Lubaszka ve diğerlerinin (2014) çalışmalarındaki listelerle karşılaştırıldı. Bu çalışmalarda araştırmacılar metodolojik olarak internet kaynaklı kitle medyası taramaları ve dava olgularına ulaşmayı sağlayan LexisNexis veri tabanını kullanmışlardır. Bu çalışmalardaki listelerden hemşireler ve insülin kullanımı tespit edilenler güncel listeye eklendi. Wikipedia ve Murderpedia isimli internet ansiklopedileri ile elektronik gazete arşivleri kullanılarak listedeki seri katillerin profilleri oluşturuldu. Buna göre katilin cinsiyeti, mesleği, kurban sayısı (kesin-olası), doğum tarihi, aktif olduğu yıllar, aktif olduğu yaş ile olayın gerçekleştiği ülke belirlendi. Elde edilen veriler birkaç kaynaktan doğrulanarak kaydedildi.

1900- 2020 yılları arasını kapsayan bir değerlendirme yapıldı. İlaç ya da zehir kullanarak kurbanlarını öldüren 60 sağlık çalışanının bilgisine ulaşıldı. Güncel listeden hemşire olmadığı belirlenenler (6 doktor, 6 yardımcı sağlık personeli, 1 evde bakım görevlisi), mahkeme sonucu beraat edenler (2 hemşire), gerçekleşmemiş cinayet girişimleri ile kurban sayısı 3’ün altında kalanlar (6 hemşire) çıkarıldı. Psikiyatrik hastalığı nedeniyle ceza almamış; ancak cinayet işlediği sabit olanlar da çalışmaya dahil edildi (2 hemşire). Çalışmaya dahil edilen 41 hemşirenin cinayet silahı olarak kullandığı ilaçlar incelendiğinde en sık insülin (8 hemşire) ve morfin (7 hemşire) tespit edilmiş olup insülin kullanan seri katil hemşireler, yaşam öyküleri ve cinayet öyküleri araştırılarak benzer ve farklı yönleri açısından mercek altına alınmıştır.

2. Bulgular

İnsülin kullanarak seri cinayet işleyen 8 hemşire tespit edilmiştir. Elde edilen bulgular Tablo 1’de verilmiştir. Sağlık çalışanı seri katillerle ilgili detaylı aramada insülinin sadece hemşireler tarafından kullanıldığı bulunmuştur. İnsülin kullanarak cinayet işleyen seri katil hemşirelerin 3’ü kadın, 5’i erkektir. Yaşları 23 ve 44 arasında değişen seri katillerden ikisi hariç diğerleri 2 yıl içerisinde yakalanmıştır. Seri cinayetlerin 3’ü Amerika, 3’ü İngiltere, biri Hollanda ve biri Belçika’da gerçekleşmiştir. 10 yıldan uzun süre aktif kalabilen seri katillerden ilki, Hollandalı bir erkek hemşire olup 11 yıl içerisinde (1960- 1971 yılları arasında) 5- 264 kurbanın ölümünden sorumlu olduğu düşünülmektedir. Amerikalı bir diğer hemşire ise 1988- 2003 yılları arasında 18- 40 hastanın ölümünden sorumlu olup cinayetlerde yüksek doz insülin ve digoksin enjeksiyonu kullanmıştır. İnsülin sıklıkla (5/8) tek ilaç olarak kullanılmış; sadece 3 seri katil, insülini lidokain, digoksin ya da sedatiflerle birlikte kullanmıştır.

2.1. Frans Hooijmaijers (1960- 1975, Hollanda/ Kerkrade)

İnsülin enjeksiyonu ile seri cinayet işlediği ilk tespit edilen hemşire, Frans Hooijmijers olarak kayda geçmiştir. 1960’larda bir psikiyatri kliniğinde yatan 9 yaşlı hastanın ölümünden sorumlu tutularak yargılanmış; ancak mahkeme jürisi 4 cinayet hakkında yeterli delil bulunmadığından sanığın 5 cinayet nedeniyle 13 yıl hapsine karar vermiştir (The New York Times, 1976). 41 yaşında hapse giren erkek hemşirenin 200’ün üzerinde hastanın ölümünden sorumlu olduğu düşünülmektedir; ancak delil

yetersizliği nedeniyle bu kanıtlanamamıştır. Cinayetlerini 25- 36 yaşları arasında işlemiş ve 11 yıl süreyle yakalanmamıştır. Kurbanları arasında hem erkek hem kadınlar bulunmaktadır ve hepsi bakıma muhtaç yaşlı hastalardır. Cinayet motifi güç kontrolü olarak belirlenmiştir (Frans Hooijmaijers ve Murderpedia, 2021). 2006 yılında 71 yaşında doğal nedenlerle öldüğü kayıtlara geçmiştir.

Hollanda yerel kaynaklarında “Dikke Frans”, yani Şişko Frans olarak geçen hemşire, 240 kilo ağırlığındaydı. Temizlik konusunda takıntılı olduğu, hasta koşullarının kesinlikle derli toplu olmasını istediği belirtilmektedir. Etrafına karşı iyi, samimi ve çok dindar bir Katolik olarak bilinmekteydi; eski bir rahip olduğu da kaydedilmiştir. Ağustos 1975’te Heerlen’den 89 yaşındaki Bayan Braams’ın ölümünü şüpheli bulan ailesi şikâyetle bulunmuş ve deliller Hooijmaijers’i işaret etmiştir. Evinde yapılan aramada kurbanlarına ait mücevherlerin çıkması seri katilin yakalanmasına neden olmuştur. İlk ifadesinde yaşlı kurbanlarına acıyarak “O yaşlıları sefaletlerinden kurtarmak istedim. Onları biraz dinlendirmek istedim” şeklinde iken daha sonra bu ifadesini geri çekmiştir. Hollanda’daki seri katilleri konu alan “Seriemoordenaars in Nederland” adlı kitapta ülkenin en büyük seri katili olarak yer almıştır (Crimesite, 2013).

2.2. Cecile Bombeek (1976- 1977, Belçika/ Wetteren)

Cecile Bombeek, yaşları 75- 80 arasında değişen 3 hastayı öldürdüğünü itiraf ederek 1978 yılında tutuklanmış Katolik rahibe hemşiredir. 1977 yılı başlarında Belçika’nın Wetteren bölgesindeki bir devlet hastanesinde geriatri koşullarındaki ölümlerin artması diğer hemşirelerin dikkatini çekti. Yalnızca ölümler değil, bazı yaşlı hastaların da sadistçe muameleye uğradığı, örneğin idrar yolu kateterlerinin çekilmiş olduğu tespit edildi. Böylece şüpheler Cecile Bombeek üzerine toplanmış oldu (Cecile Bombeek ve Murderpedia, 2021).

44 yaşındaki hemşire, 1933 yılında koyu Katolik bir ailenin kızı olarak dünyaya gelmişti. 15 yaşından sonra apostolik Aziz Joseph kilisesine bağlılığı ve çalışmaları nedeniyle “Sister Godfrida” ve “Mother Superior” unvanlarını aldı. Cinayetleri, 1976 yılında geçirdiği beyin ameliyatı sonrasında işlemiş olması dikkat çekicidir. Cecile Bombeek’in ameliyat sonrası morfin bağımlısı haline geldiği ve bu nedenle, pek de ucuz olmayan morfine ulaşmak için, yaşlı hastaları suistimal ettiği düşünülmektedir. Polisin yaptığı soruşturmada, rahibe hemşirenin yaşlı hastalardan bir yıl içerisinde yaklaşık 30.000 dolar para aldığı ve bunu onlara daha iyi bakmak karşılığında teklif ettiği tespit edilmiştir. Muhtemelen kendisine yardımcı olmayan yaşlı hastalara öfke duyarak onları ortadan kaldırmayı düşünmüştür (Latta, 2016: 25-29).

Cecile Bombeek’in özel hayatına dair ipuçları da sıradışı bir karakter olduğunu göstermektedir. Lezbiyen olduğu ve sevgililerine şarap ve pahalı yiyecekler sunmak için de paraya ihtiyacı olduğu; tüm bunların sonucunda zamanla yaşlı hastalarına karşı sadistçe davranışlarda bulunarak onların paralarına el koyduğu bilinmektedir. Gözaltında üç cinayeti itiraf eden hemşire, yaşlı hastaları geceleri uykusunu bölecek şekilde gürültü çıkardıkları ve zor hastalar oldukları için yüksek doz insülin vererek öldürdüğünü söylemiştir. Hastane yönetim kurulu sözcüsüne göre ise Cecile Bombeek, 30’a yakın hastanın ölümünden sorumlu olabilir (Cecile Bombeek ve Murderpedia, 2021).

Cecile Bombeek’in hayatı, Giulio Berruti’nin yönettiği “Suor Omicidi” (1979), diğer ismiyle “Killer Nun” filmine konu olmuştur. Filmdeki Rahibe Gertrude karakteri, morfin bağımlısı, lezbiyen ve sadist bir hemşire olarak sunulmuştur. Rahibe, giderek artan psikotik davranışları ile hem çevresine hem de yaşlı hastalarına zarar vermekte ve onları öldürmeye başlamaktadır. Oldukça ses getiren senaryosuyla bu İtalyan filmi, Cecile Bombeek’in hayatına ayna tutarak başarılı olmuş ve farklı ülkelerde, farklı zamanlarda, reproduksiyonlarla gösterime girmiştir (Killer Nun, 1979).

2.3. Otha Harrison Hart (1979, ABD/ Oregon, Eugene)

İnsülin enjeksiyonu ile işlenen cinayetlerde, kurbanın diyabetik olması daha olasıdır. Ancak Otha Harrison Hart vakası, diyabetik olan bir hemşirenin kendi ilacını kurbanına vermesi açısından farklıdır. 1983 yılında mahkemeye çıkarılan erkek hemşire, üçü çok yaşlı ve biri komada olan 4 hastanın ölümünden sorumlu tutulmuştur. 1979 yılında Eugene kliniğinde çalışan hemşire, daha sonra bu hastaları öldürdüğünü itiraf etmiş ve 34 yaşında tutuklanarak cezaevine girmiştir. Kayıtlara göre 43 yaşında ölen Otha Harrison Hart, kurbanlarını çok acı çektikleri için öldürdüğünü söylemiştir. Yaşları 85- 90 arasında değişen üç yaşlı hastasını yüksek doz insülin enjeksiyonu ile öldürdüğünü, bunu yaparken hastalarının bunun farkında olduğunu ve bir hastasının teşekkür etmek için elini öptüğünü ifade etmiştir. Kendini “merhamet meleği” olarak gören Hart’ın diğer kurbanı ise 22 yaşında bir erkek hastadır ve durumun farkında olmasına imkan yoktur; çünkü komadadır. Kurbanların ölüm nedenleri “doğal nedenler” olarak kayda geçmiş; seneler sonra cinayetler itiraf edilmiş olsa dahi insülinin tespiti mümkün olmamıştır. Bu nedenle Otha Harrison Hart, ağırlaştırılmış müebbet hapis cezası değil, cinayete teşebbüs suçundan ceza almıştır (United Press International, 1984).

2.4. Bobbie Sue Dudley Terrell (1984-1985, ABD/ Florida)

1986 yılının mart ayında 33 yaşındaki Bobbie Sue Dudley Terrell, yaşlı bir hastasını yüksek dozda insülin vererek öldürmekten tutuklandı. Polis, araştırmalarında 1984 yılının Kasım ayında, katilin gece hemşiresi olarak çalıştığı yaşlılar kliniğinde iki hafta içerisinde 12 yaşlı hastanın gizemli bir şekilde öldüğünü tespit etti. Gece nöbetlerinde kendisine zarar vererek polisi aradığı, çok korktuğunu ve klinikte bir seri katil olabileceğini ifade ettiği kayıtlara ulaşıldı. Yapılan aramalarda ölen yaşlı hastaların isimleri ve ölüm saatlerini kaydettiği bir liste ele geçirildi. Tekrar tekrar yapılan otopsilerde insüline rastlanılamaması, uzun zaman geçmesi nedeniyle insülinin parçalanmış olması nedeniyle, ilk cinayetlerine ait kesin kanıta ulaşılamadı. Ancak 12 yaşlı hastayı benzer şekilde yüksek doz insülin vererek öldürdüğü kanaatine varıldı. 1988’de 65 yıl hapis cezasına çarptırıldı, 2007 senesinde hapiste öldü (Ramsland, 2006: 52-53).

Bobbie Sue, kilolu, miyop ve utangaç biri olarak büyümüştü. Yedi kardeşinden dördünün müsküler distrofisi vardı ve ikisi bu hastalıktan öldü. Okul yıllarında dine olan ilgisi nedeniyle okul arkadaşları tarafından eğlence konusu oldu. Ancak kilise, Bobbie’nin org çalarak ve güzel sesiyle şarkı söyleyerek Pazar ayinlerinde kendisini gösterebildiği bir yerdi. 1976’da hemşire olarak çalışmaya başladı. Hiç kuşkusuz bu mesleği seçmesinde ailesinin hastalığı büyük rol oynadı. Hemşireliğe başladıktan kısa bir süre sonra Danny Dudley ile evlendi; ancak çocuk sahibi olamayacaklarını öğrendiklerinde evliliği de sarsılmaya başladı. Bir erkek çocuk evlat edinen çiftin evliliği, çocuğun kazara yüksek doz ilaç içmesi ve hastanelik olması nedeniyle sonlandı. Boşanma sırasında eski eşi, Bobbie’yi şizofreni tedavisi için kullandığı ilaçları kasıtlı olarak çocuğa vermekle suçladı. Buradan da anlaşılıyor ki Bobbie Sue, o yıllarda psikiyatrik tanısını almıştı ve hızla kötüleşmekteydi. Kısa süre içerisinde beş defa hastaneye yattı. Yumurtalık ve rahim ameliyatı, kırılan kolu, safra kesesi problemleri, ülser ve zatürre nedeniyle tedavi gören Bobbie Sue, daha sonra gönüllü olarak bir ruh sağlığı hastanesinde bir yıldan uzun süre tedavi gördü. Bu esnada kısa sürelerle hemşirelik yapmış olsa da işini sık sık hastalık nedeniyle bıraktı. Görev başında da garip olaylarla gündeme gelmekteydi; aniden düşüp bayılıyordu. İki defa kendi vajinasına makas sokmuştu ki sonuncusu acil serviste müdahale gerektirdi. Başka bir hastanede göreve başladıktan sonra, acil servis kayıtlarına göre 1984’te, bu defa yoğun rektal kanama ile hastaneye başvurdu. Çok sayıda klinikte iş değiştiren Bobbie Sue, aynı yıl içerisinde seri cinayetlerini işlemeye başladı (Bobbie Sue Terrell ve Murderpedia, 2021).

Bobbie Sue ile ilgili hastane kayıtları, borderline şizofren bir hasta olduğunu ve Münchausen sendromu olduğunu göstermektedir. Münchausen sendromu, kişilerin kendilerini hasta göstererek ya

da kendilerine zarar vererek ilgi görmeye çalıştıkları bir mental bozukluğu tarif eder. Bu hastalarda çocukluk döneminde, tıpkı Bobbie'ninki gibi, ailede ilgi odağı olan gerçek hasta bireyler büyük olasılıkla vardır ve çocuk ilgisiz kalmıştır. Bobbie Sue vakasında olduğu gibi, zarar verme dürtüsü yalnız kendine değil kendi himayesindekilere de yönelebilir. Anne olarak çocuğuna ve hemşire olarak sorumluluğundaki aciz hastalara zarar vermesi, Münchausen by Proxy sendromunun bulgusudur. Bu hastalar, otoritesi altındaki kişilere veya onlara zarar vermek suretiyle dikkat çekme uğraşı içerisindeyler. Bu sendrom “tıbba meydan okuma” olarak da değerlendirilir (Factitious disorder imposed on self, Wikipedia, 2021).

2.5. Charles Edmund Cullen (1988-2003, ABD/ New Jersey)

Charles Cullen, New Jersey'nin en azılı seri katillerindendir. Hemşire olarak çalıştığı 16 yıl boyunca 10 farklı hastanede yaklaşık 45 hastayı öldürdüğü düşünülmektedir. Yüksek doz ilaç uygulaması ile kurbanlarını öldüren Cullen, son olarak yüksek doz insülinle öldürdüğü hastalardan birinin kan şekerinin aşırı düşük çıkması ve aynı hastanede aynı zamanda çok sayıda benzer ölüm olması nedeniyle yakayı ele vermiştir. Kurbanlarının çoğu yaşlı hastalar olsa da kurbanlarının birkaçının 40'lı yaşlarda ve en gencinin de 21 yaşında olduğu bilinmektedir (Charles Edmund Cullen ve Murderpedia, 2021).

Charles Cullen, New Jersey'de koyu Katolik bir ailenin sekiz çocuğundan en küçüğü olarak dünyaya gelmiştir. Kendi ifadesine göre otobüs şoförü olan babası küçükken kendisine tecavüz etmiş ve Cullen henüz çocukken ölmüştür. Ev hanımı olan annesi de kız kardeşinin sürdüğü bir arabanın kaza yapması sonucu ölmüştür. İlk intihar girişimi 9 yaşındayken gerçekleşmiş, yaşamı boyunca 20 defa intihara kalkışmıştır. Çalıştığı yerden çaldığı ilaçlar ve kimyasallarla intihara kalkışan Cullen, bir keresinde de kafasına makas sokarak intihara kalkışmıştır. Annesinin ölümünden sonra okulu bırakıp Amerikan donanmasına katılmış, ancak buradan da garip davranışları ve nihayet ilaç hırsızlığı ile intihar girişiminde bulunması nedeniyle atılmıştır. Donanmadan ayrılmasının ardından hemşirelik okuluna başvurmuş ve 1987 yılında New Jersey'deki St. Barnabas hastanesinde çalışmaya başlamıştır. Aynı yıl Adrienne Taub ile evlenmiş olup çiftin iki kız çocuğu vardır (Charles Edmund Cullen ve Murderpedia, 2021).

İlk cinayetini St. Barnabas hastanesinde 1988 yılında işlemiş olan Cullen'in ilk kurbanı 72 yaşındaki yargıç John W. Yengo idi. Yüksek doz ilaç vererek öldürdüğü bu hastanın ardından 11 hastanın daha St. Barnabas hastanesinde esrarengiz bir şekilde zehirlenmesi, bu hastalardan birinin AIDS hastası olması ve yüksek doz insülinle ölmesi nedeniyle bir cinayet şüphesi doğmuş; konuyla ilgili incelemeler başladığında Cullen, işi bırakmıştır. 1992 yılında Warren hastanesinde çalışmaya başlamış, burada da üç yaşlı hastayı yüksek doz digoksin ile zehirleyerek öldürmüştür. Kurbanlarından biri uyuduğu sırada “sinsi erkek bir hemşire”nin kendisine enjeksiyon yaptığını söylemişse de hasta yakınları bunu ciddiye almamıştır (Charles Edmund Cullen ve Murderpedia, 2021).

1993 yılında eşi Adrienne Cullen, boşanma davası açmış, davada eşinin şiddete eğilimli olduğunu, hayvanlara zarar verdiğini, insanların içkilerine kimyasallar karıştırdığını, cenaze evlerini arayarak uygunsuz şakalar yaptığını ifade etmiştir. Sonraki 10 yıl içinde çok sayıda hastane değiştiren Charles Cullen, son olarak 2003'te Somerset hastanesinde yoğun bakım ünitesinde yüksek doz insülin vererek bir hastayı öldürmesi sonucu hakkında araştırma yapılarak tutuklanmıştır. Tutuklanmasından aylar önce yoğun bakım ünitesinde şüpheli yüksek doz ilaç uygulamaları nedeniyle şikayetler olmuş, bunlardan birinin öldürücü olmayan ancak yüksek doz kabul edilen insülin enjeksiyonu olduğu ve bunu Cullen'in yaptığı tespit edilmiştir. Sonraki incelemelerde ve katilin alınan ifadesinde Cullen'in toplam 9 hastayı bu şekilde öldürdüğü ve onlarla seks yapmaya çalıştığı kaydedilmiştir. Cullen, hastalarına enjeksiyon yaptıktan sonra “mavi kod” vererek onların hayatını kurtarmaya çalışıyor gibi görünmüştür. Tutuklandıktan sonraki ifadelerinde de hastanenin insanlık dışı uygulamalarından

hastaları kurtarmak için onları öldürdüğünü de söylemiştir. Charles Cullen, işlediği cinayetler nedeniyle yedi defa ömür boyu hapse mahkum edilmiştir (Latta, 2016: 25-29).

2.6. Beverly Gail Allitt (1991, İngiltere/ Lincolnshire)

Bobbie Sue Dudley Terrel gibi, Münchausen sendromu ve aynı zamanda Münchausen by Proxy sendromuna sahip olan bir başka seri katil, İngiltere'nin en bilinen seri katili Beverly Gail Allitt'tir (Hoeller, 1997: 241). 21 Şubat- 22 Nisan 1991 tarihleri arasında, oldukça kısa bir süre içerisinde, “seri” olarak 7 aylık bir bebek, 11 yaşında bir çocuk ile sonrasında 2 ve 15 aylık iki bebek daha olmak üzere toplam dört çocuğu öldürmesi ve dokuz çocuğu daha öldürmeye kalkışma, pek çok çocuğa da bedensel zarar vermiş olması nedeniyle 13 defa ömür boyu hapse mahkum edilmiştir. Öldürme yöntemi yüksek doz insülin ve lidokain enjeksiyonu olup kendini aciz hastalara yardım eden “ölüm meleği/ angel of death” olarak görmektedir. Öte yandan Beverly'nin kısa sürede bu cinayetleri işlemiş ya da buna teşebbüs etmiş olması şok etkisi yaratmıştır; çünkü Beverly, kendisine emanet edilen bu çocukların aileleri ile de samimi ve dostça ilişkiler kurmuş ve onların güvenini kazanmıştır (Beverley Gail Allitt ve Murderpedia, 2021).

Beverly, sahte yaralanmalarla dikkatleri üzerine toplamaya çalışan, kimsenin açıp bakmasına izin vermediği bandajlar ve yara bantları ile dolaşan bir çocuk olarak biliniyor. Bir keresinde doktorları, gerçekte hasta olmamasına rağmen apandisit ameliyatına ikna etmiş, ancak foyası meydana çıkınca başka doktorları gezmeye başlamıştır. Kilolu bir ergen olarak zamanının büyük çoğunluğunu hastanede geçiren Beverly, Lincolnshire'da Grantham College'da hemşirelik okumuştur. Garip davranışları (duvarlara dışkı bulaştırmak gibi) ve uydurma hastalıkları nedeniyle eğitiminde yeterli başarıyı sağlayamamış olsa da 1991 yılında Kesteven hastanesinde bir iş bulabilmiş ve çocuk kliniğinde çalışmaya başlamıştır. Cinayetlerini de aynı yıl işlemiştir. Öldürdüğü veya öldürmeye teşebbüs ettiği çocuklarda, kan şekerlerinin aşırı düşüklüğü ile insülin seviyelerinin yüksek olması çocukların öldürücü enjeksiyona maruz kaldığına işaret eden kanıtlar olmuştur (Beverley Gail Allitt ve Murderpedia, 2021). Beverly Allitt ve cinayetleri, Nick Davies'in “Dördüncü Koğuşta Cinayet/ Murder on Ward Four” kitabına (1993) ve kendisini Charlie Brooks'un canlandırdığı “Ölüm Meleği/ Angel of Death” filmine (2005) konu olmuştur.

2.7. Colin Campbell Norris (2002, İngiltere/ Leeds)

1976 Glasgow doğumlu Colin Norris, 2002 yılında dört yaşlı hastayı yüksek doz insülin enjeksiyonu ile öldürmek suçundan ömür boyu hapse mahkum olmuştur. Polis toplam 72 benzer vakanın Norris ile bağlantılı olduğunu düşünmüştür. Kendisi görevdeyken ölen bir hastası için “12 aydır şansı yok gibi gözüküyordu” demesi üzerine şüpheleri üzerine toplamıştı. Daha önce de ölmüş bir hastası hakkında “sabaha karşı ölecek”, “birileri her zaman ölür” şeklinde bir tahminde bulunmuş ve bu gerçekleşmişti. Nereden bildiğini soranlara da “işler hep sabaha karşı ters gider” şeklinde yorum yapmıştı. Hipoglisemik ataklar ve beyin hasarı nedeniyle ölen hastalardan birinin diyabet hastası olmaması, polisi ölümlerin cinayet olduğu fikrine yaklaştırmış ve Colin Campbell Norris, 2005 yılında gözaltına alınarak tutuklanmıştır. Hastalara yardımcı olmak için ya da Tanrı rolünü üstlendiği için cinayetleri işlediğini savunan katil için yargıç, kesinlikle ötenazi olasılığını kabul etmediğini ve katilin şeytani ve yaşlılardan nefret eden tehlikeli bir adam olduğunu ifade etmiştir (Colin Campbell Norris ve Murderpedia, 2021).

Norris'in öldürdüğüne dair kanıtlara ulaşılan dört yaşlı hasta 79, 80, 86 ve 88 yaşlarında olmalarına rağmen terminal dönem hastaları değildi. Bu nedenle katilin “ölüm meleği” ya da “merhamet meleği” olduğunu düşünerek hastaları öldürdüğü savı kabul edilebilir bulunmamıştır. Kurbanlarla ilgili bir başka dikkat çekici nokta, kadın olmalarıdır. Erkek katilin cinsel eğilimleri incelendiğinde

homoseksüel olduğu sonucuna varılmıştır (Colin Campbell Norris ve Murderpedia, 2021). Hemşirelik eğitimi sırasında özellikle yaşlıların bulunduğu koğuşlarda çalışırken buralardan nefret ettiğini ifade etmiştir. 2001 yılında Norris'in danışman hocasının öğrencilerine yaşlı hastaların istismarı hakkında bir sunum yaptığı ve bu sunumda 1970'lerde Glasgow'da bir hemşirenin yaşlı hastasını insülin enjeksiyonuyla öldürdüğünü, tutuklandığını ancak temyizde serbest bırakıldığını anlattığı bilgisine ulaşan polis, Norris'in motivasyon kaynaklarından birinin de bu olduğunu düşünmektedir (Colin Campbell Norris ve Murderpedia, 2021).

Ressam ve dekoratör olan babası ile sekreter olan annesinin kendisi henüz 9 yaşında iken ayrılmasından sonra Colin Norris, 70'lerinde olan büyükannesi ile yakınlaşmaya başlamıştır. Torununun katil olamayacağını savunan büyükanne Elizabeth Ogilvie, bu durumu kesinlikle kabul edememiştir. Ancak Norris'in özellikle yaşlı kadın hastaları kurban seçmesinde büyükannesi ile ilgili detayların etkili olduğu düşünülmektedir. İş yerinde bir arkadaşına yaşlı kadın hastaların bakımını yapmaktan hoşlanmadığını, çünkü büyükannesine benzediklerini ifade ettiği kaydedilmiştir. Annesiyle babası boşandıktan sonra babasını çok az gören Norris, dört yıl sonra annesinin yine bir ressam ve dekoratör olan Raymond Morrison ile evlenmesinin ardından üvey babası ve oğluyla yaşamaya başlamıştır. Önceleri seyahat firmalarında çalışan Norris, 22 yaşında hemşire olmaya karar vermiş ve bunun nedeninin insanlara yardım edebilmek ve "onların hayatlarını değiştirebilmek" olduğunu söylemiştir. Ancak 1998'de eğitim aldığı Dundee Üniversitesi hastanesinde ilk defa yaşlı hastalarla uğraşmaya başladığında bundan nefret etmiş ve "mutsuz" olduğunu, "çünkü yaşlı hastalardan hoşlanmadığını" arkadaşlarına ifade etmiştir. Dedektifler, Norris'in yüksek dozla insülin enjeksiyonu ile hastalarını öldürmeden önce hastaları uyuşturmak amacıyla morfin ve diamorfin gibi çeşitli opiatlar kullandığına dair kanıtlara ulaşmıştır (Colin Campbell Norris ve Murderpedia, 2021; Wier, 2011: 413-418).

2.8. Benjamin Geen (2004, İngiltere/ Banbury)

Aralık 2003- Şubat 2004 tarihleri arasında, Horton Hastanesi'nde 17 hasta bilinmeyen sebeplerden ötürü solunum arresti geçirmiştir. Hastalardan ikisi ölmüş, diğerlerini ise solunumlarının durmasının ardından acil müdahale ile geri döndürmek mümkün olmuştur (Farrell, 2018: 207-208.). Olayların olduğu zamanlarda hastanede görevli olan hemşire Benjamin Geen, cebinde öldürücü dozda kas gevşetici içeren bir enjektör ile yakalanmıştır. Sonrasında 27 şüpheli ölümle de ilgili olabileceği düşünülen Geen'in, bunlardan sadece 1'inden sorumlu olduğuna dair kanıta ulaşılmıştır. Sonuç olarak iki yaşlı hastayı öldürmek ve on altı hastayı öldürmeye teşebbüs suçundan 2006 yılında en az 30 sene hapse mahkum olmuştur. Yapılan incelemelerde Geen'in kurbanlarını midazolam, mivaküryum ve yüksek doz insülin enjekte ederek öldürdüğü tespit edilmiştir (Benjamin Geen ve Murderpedia, 2021).

25 yaşında yaşlı hastalarını öldürmekten tutuklanan Benjamin Geen, iş arkadaşlarının verdiği ifadelere göre her acil müdahale sırasında keyif almaktaydı. "Benim nöbetimde hep bir olay oluyor" diyerek mavi kodla hastaların acil duruma girmesini alaya aldığı da kaydedilmiştir. Bu cinayetleri neden işlediği ya da onu zehirle cinayet işlemek konusunda motive eden şeyin ne olduğu tam çözülememiştir. Başkomiser Michael Smith onun sapıkça nedenlerle yaşlıların hayatıyla oynamaktan zevk aldığı ifade ederek hastalarının ona rastlayarak adeta bir ölüm kapısına geldiğini, ancak ikisi hariç diğerlerinin şanslı olduğunu söylemiştir. Cinayetleri soğukkanlılıkla ve planlayarak işlediğini ve dikkat çekmeye çalıştığını ifade etmiştir (Benjamin Geen ve Murderpedia, 2021). İnsülinin yüksek dozlarında hipoglisemiye bağlı bulgular ön planda olmakla birlikte bu olgulardaki bazı solunum güçlükleri de insüline bağlanabilir. İnsülin zehirlenmesi geçiren olguları inceleyen çalışmalarda az sayıda da olsa solunum yetmezliğine rastlanmıştır (Olson vd., 1999: 82-83). Öte yandan mivaküryum

gibi kas gevşeticiler ve midazolam gibi benzodiazepin grubu ilaçların solunum depresyonuna neden olması daha olasıdır. Cinayetlere dair kanıtlardan biri de Geen'in öldürmeye çalıştığı hastalardan birinin idrarında midazolam ve veküronyum tespit edilmiş olmasıdır. Elbette ki bu ilaçlar hiçbir hekim tarafından bu hastaya reçete edilmemiş, Geen bunları cinayet silahı olarak kullanmıştır (Benjamin Geen ve Murderpedia, 2021).

3. Tartışma

Hemşireler, sağlık hizmetindeki pozisyonları gereği hastalara en yakın sağlık çalışanlarıdır. Hekimlerle karşılaştırıldığında hastayla empati kurma, hemşirelerde daha sıktır. Yukarıda bahsettiğimiz olgularda da hemşirelerin, hastalarına en yakın durumda olan kişiler olduğu görülmektedir. Bununla birlikte bazı hikayelerdeki hemşireler, acı çektiği düşünülen hastaya “merhamet” edip onu acılarından kurtarmak üzere cinayet işlediğini savunsa da bazılarında hastalara karşı ciddi bir öfke ve tiksinti olduğu açıktır. Bu durumda hasta ile olan zorunlu yakınlık, kurbanı savunmasız bırakırken katili sınır tanımayan bir saldırganla dönüştürmektedir.

Konuyla ilgili Türk sinemasından oldukça çarpıcı bir örnek, yönetmenliğini Pelin Esmer'in yaptığı “İşe Yarar Bir Şey/ Something Useful” (2017) filmidir. Filmde ölüm, yaşam ve ötenazi kavramları hem duygusal hem etik açıdan karşıtlıklar içerisinde sorgulanarak seyirciye sunulmuştur. Boyundan aşağısı felç olan bir hastayı öldürecek olan genç kadın hemşire, ölümün bu meslekte sıradanlaştığını ifade ederken paraya ihtiyacı olduğunu, başka bir meslek yapmak istediğini, son olarak da bunu “işe yarar bir şey” yapmış olmak için yaptığını söylemektedir. Filmde açıkça belirtilmemekle birlikte damar yolundan verilen madde, kalp durmasını sağlayacak olan potasyum klorürdür. Asya sinemasında bu film örneğine rastlamak, aktif ötenazinin bu ülkelerde de tartışılan bir konu olduğunu göstermektedir. Filmde katilde “merhamet” duygusu ya da güç kontrolü yerine, para için adam öldürme ya da duygusuzluk ve sonuç olarak işe yarama hissi üzerinde durulmuştur.

Seri katil hemşirelerin uzun süre gizlenemedikleri ve özellikle son yıllarda kısa süre içerisinde yakayı ele verdikleri üzerinde durulabilir. Zaman içerisinde insülin ile işlenen cinayet örneklerinin artması ve adli tıp incelemelerinde dışarıdan verilen insülinin tespit edilebilir hale gelmesiyle bu durum açıklanabilir. Seri cinayet işleyen bu katillerin uzun süre saklanabilenleri sıkça yer değiştirmişse de hasta profillerinin değişmediği görülmektedir. Yaşlı hastalar genellikle kurban seçilmiştir; ancak Beverly Allitt vakası istisnadır. Gözetimindeki bebek ve çocukları öldüren bu hemşirenin Münchausen (by proxy) sendromu olduğunu göz önünde bulundurmak gerekir. “Tıbbı isyan” olarak da adlandırılan bu sendromda kendini ya da gözetimindekileri (hastaları, çocuklarını vb) hasta ederek dikkat çekme ihtiyacı görülmektedir. Kurmaca hastalıklar olduğundan bir türlü tedavi edilemeyen ve tıbbın çaresiz kaldığı durumlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durumların sıklığı ve sürekliliği, Münchausen sendromu için ipucu vermektedir. Bahsi geçen hemşirelerden olan Bobbie Sue Dudley Terrel de aynı sendroma sahiptir; ancak onun kurbanları yaşlı hastalar olmuştur (Factitious disorder imposed on self, Wikipedia, 2021).

Morfin, seri katil sağlık çalışanlarının cinayet silahı olarak kullandıkları ilaçlar içerisinde en fazla tercih edilen ilaçtır. Seri katil hemşireler arasında ise insülinin de cinayet silahı olarak morfin kadar çok tercih edildiği bu çalışmada görülmektedir. Kurbanda hipoglisemiye bağlı ciddi nörolojik bulgulara ve bazılarında solunumsal zorluklara da yol açan bu ilaç, çoğunlukla kurbanların diyabet tedavisi için kullandıkları ilaçlardandır. Literatürden başka bir örnek vermek gerekirse Avusturyalı seri katil Elfriede Blauensteiner de benzer şekilde, kurbanlarını diyabet tedavisinde kullandıkları kendi ilaçları olan glibenklamidle öldürmüştür. Kumar bağımlılığı ve para ihtiyacı nedeniyle cinayet işleyen Blauensteiner, kurbanlarının miraslarının kendisine kalmasını sağlamıştır. Hipogliseminin öldürücü etkisinin kendisini gösterdiği seri cinayetler açısından Elfriede Blauensteiner vakasındaki

tek fark, katilin hemşire değil; kurbanların eşi, sevgilisi ya da komşusu olmasıdır. Ayrıca glibenklamid oral yolla alınabilen bir antidiyabetik olduğundan kurbanların yiyeceklerine kolaylıkla karıştırılarak verilmiş, cinayetler ev ortamında gerçekleşmiştir (Tırmıkçıoğlu, 2020: 348-350). İnsülinle işlenen seri cinayetlerde ise, oral yolla verilen insülinin etkisiz olması nedeniyle, cinayet yeri genellikle hastaneler ya da hastaların yatarak tedavi gördükleri bakım evleridir; çünkü insülin enjeksiyonu yüksek dozda ve standart insülin kalemli yerine enjektör ile hastane dışında uygulandığında oldukça şüphe uyandırıcıdır.

Katillerin yaşları göz önüne alındığında hemen hepsinin 20’li 30’lu yaşlarda olması dikkat çekicidir. Psikopatlık küçük yaşlarda davranış bozukluğu olarak başlamakta ve suça meyli arttırmaktayken 20’li yaşlardan sonra antisosyal kişilik bozukluğu olarak karşımıza çıkmaktadır. Çocukluk dönemine ait bilgi edinebildiğimiz seri katillerin dindar bir aile ortamında yetişmiş olması bir başka ortak özellikleridir. Özellikle yaşlı kurbanlarını huzura kavuşturmak amacıyla öldürdüğünü savunan bu seri katiller, kendilerini huzur meleği ya da ölüm meleği olarak tanımlamaktadır. Çocuk yaşlarında istismar yaşantıları ya da ebeveynlerin boşanması gibi travmatik yaşantılar da katillerdeki psikopatolojinin zeminini oluşturan ortak parçalardandır. Özellikle anne baba dışında yaşlı bir bireyle yaşamış olmak ya da büyükanne fenomeni, yaşlı hastalarını öldüren Colin Campbell Norris’in biyografisinde açıkça görülmektedir.

Kurbanların özelliklerini incelediğimizde ise çoğunluğunun yaşlı hastalar olduğunu görmekteyiz. Ölüme yakın ya da zayıf görülen kurbanların, katile göre öldürülme nedenleri ya nefret ya merhamettir. Kronik hastalıklar ve çoklu ilaç kullanımı yaşlı hastalarda sık görülmektedir. Kardiyovasküler sistem bozuklukları ve ilaçları yaşlı hastalarda birinci sırada karşımıza çıkarken yaklaşık dört yaşlı hastadan birinde antidiyabetik kullanımı bulunmaktadır (Öztürk ve Uğraş, 2017: 103-108). Yaşlıların kurban seçildiği cinayetlerle ilgili araştırmalar oldukça kısıtlıdır. Yaşlı cinayetlerini diğer cinayetlerden ayıran ve önemli kılan bazı özellikler vardır. Bunlardan biri yaşlı cinayetlerinin genellikle hırsızlık gibi bir başka suç sırasında işlenmiş olmasıdır. Bir diğeri ise katilin tanıdık, yabancı ya da akraba olma olasılığının eşit olmasıdır. 65 yaş altı kurbanlar içinse cinayetin bir tanıdık tarafından işlenmiş olması yüksek ihtimaldir. Yaşlı cinayetlerinde en sık kullanılan yöntemler, bıçaklama, silahla vurma ve künt travmadır (Bayraktar ve Sungur, 2017: 48-56). Sağlık çalışanları tarafından işlenen seri cinayetlerde ise, diğer yaşlı cinayetlerinde gördüğümüz yöntemlerden farklı olarak ilaç ya da zehir en sık kullanılmaktadır. Söylenbilir ki burada yöntemi belirleyen unsur, kurbanın değil katilin özelliğidir.

Seri katil hemşirelerin kurbanları arasında yenidoğanlar ve küçük çocuklar da bulunmaktadır. Özellikle çocukluk dönemi travmalarla dolu olan bu katillerin psikiyatrik bozukluklara da sahip olduğu görülmektedir. Hem dikkat çekmek amacıyla hem de çocuk kurbanları tıpkı yaşlı kurbanlar gibi zayıf bulduklarından cinayetleri işlemişlerdir. Çocuk ya da bebek cinayetleri daha nadir görülen durumlar olup sosyal ve medikolegal bir problemdir. Yenidoğan cinayetlerinde katil, çoğunlukla ebeveynlerden bir tanesi (genellikle anne) ve kurbanın en sık ölüm nedeni künt kafa travmasıdır (Baralic, Savic, Alempijevic, Jecmenica, Sbutega- Milosevic ve Obradovic, 2010: 935-942). Yaşlı cinayetleriyle benzer şekilde, sağlık çalışanlarının işlediği çocuk cinayetlerinde de yöntemi belirleyen katilin özellikleridir. Denilenebilir ki ilaç ya da zehirle öldürmek, katilin sağlık çalışanı olabileceğine işaret eder.

SONUÇ

Bu çalışma, konuyla ilgili literatür taramasıyla ulaşılmış sınırlı sayıda araştırma makalesi ile internet veri tabanları ve internette erişime açık olan gazete arşivlerinin detaylı incelenmesiyle yapılmıştır. Veri sınırlandırmasına gitmek ve konuyu tartışılabilir kılmak adına sağlık çalışanı seri katiller içerisinden meslek ve kullanılan yöntem/ilaç ayırımına gidilmiş, sıklık sırasına göre analiz edilmiş ve sonuç olarak insülin kullanarak seri cinayet işleyen hemşireler değerlendirmeye alınmıştır. Bu çalışmada hemşirelerin konu alınmasının, hemşirelik mesleğine yönelik bir araştırma nedeniyle olmadığı açıktır. Katillerin yaşam ve cinayet öykülerinin detaylı verilmesi, karşılaştırmanın eksik kalabilecek yönlerinin okuyucu ya da diğer araştırmacılar tarafından da yapılmasına olanak verecektir. Bununla birlikte her bir katil için öyküleme kullanılan veriler aynı değildir, bu durum bazı bilgilerin bazı vakalar için ulaşılabilir olması ya da olmamasına bağlıdır. Literatüre eklenecek diğer çalışmalar ve araştırmalarla bu çalışmada sunulan veriler daha değerlendirilebilir ve daha karşılaştırılabilir hale gelebilir. Bunun için konuyla ilgili daha geniş ve ulaşılabilir veri tabanlarına, yeni araştırmalara ve konuya meraklı araştırmacılara ihtiyaç vardır.

Bu çalışmada incelenen seri katiller şüphe uyandırmayan, hatta güvenilir kabul edilmiş hemşirelerdir. Hemşireler ilaç bilgilerini ve uygulama yetkilerini cinayet işlemek için kullanmışlardır. Diğer seri cinayetlerin aksine cinayetler seksüel nedenlerle işlenmemiş olup öykülerin hemen hepsinde güç kontrolü ya da “ölüm meleği” adı verilen merhamet motifi yer almaktadır; ancak kurbanların gerçekte çok azının ölümcül vakalar olması dikkate değerdir. Kullanılan yöntemin ilaç olması, katilin sağlık çalışanı olmasına işaret ederken hemşirelerin hastalara en yakın pozisyonda çalışıyor olması nedeniyle mesleki anlamda bir suistimalin bu grupta daha fazla olduğu görülmektedir. Ayrıca hastane ortamında insülinin de morfin gibi anesteziklerden farklı olarak, daha kolay ulaşılabilir ve uygulanabilir bir cinayet silahı olabileceği sonucuna varılmıştır.

Yazarların katkı düzeyleri: Birinci Yazar %100

Çalışmada etik kurul iznine gerek yoktur.

Çalışmada finansal destek alınmamıştır.

Çalışmada potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKLAR

- BARALIC, I., SAVIC, S., ALEMPIJEVIC, D.M, JECMENICA, D.S., SBUTEGA- MILOSEVIC, G. ve OBRADOVIC M. (2010) Child homicide on the territory of Belgrade. *Child Abuse & Neglect*, 34,935–942.
- BARTELS, R. ve PARSONS, C. (2009). The social construction of a serial killer. *Feminism & Psychology*, 19(2), 267–280.
- BARTOL, C.R. ve BARTOL, A.M. (2018). *Introduction to Forensic Psychology: Research and Application*, 5th ed. Thousands Oaks: SAGE Publications.
- BAYRAKTAR, S. ve SUNGUR, N. (2017) Yaşlı Bireylerin Kurban veya Katil Oldukları Cinayetlerin İncelenmesi. *Senex: Yaşlılık Çalışmaları Dergisi*, 1,48-56.
- BEİNE, K.H. (2003). Homicides of patients in hospitals and nursing homes: A comparative analysis of case series. *International Journal of Law and Psychiatry*, 26, 373–386.
- DEMİRBAŞ, H. (2019). *Psikopatoloji ve Suç*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- FARRELL, M. (2018) *Criminology of Serial Poisoners*. Cham: Palgrave Macmillan.
- FIELD, J. (2007). *Caring to death: a discursive analysis of nurses who murder patients*. PhD Thesis. Adelaide: University of Adelaide.
- FRANS HOOIJMAIJERS ve MURDERPEDIA. (2021) <https://murderpedia.org/male.H/h/hooijaijers-frans.htm> , Erişim tarihi: 20.05.2021.
- FREİ, A., VÖLLM, B., GRAF, M. ve DİTTMANN, V. (2006). Female serial killing: Review and case report. *Criminal Behavior and Mental Health*, 16(33), 167–176.
- HOELLER, K. (1997) Review of Existential Psychology and Psychiatry. Seattle: *Association of Existential Psychology and Psychiatry*, 241.
- İNTERNET: ANGEL OF DEATH (2005). <https://www.imdb.com/title/tt0862651/> , Erişim tarihi: 20.05.2021.
- İNTERNET: BENJAMIN GEEN ve MURDERPEDIA. <https://murderpedia.org/male.G/g/geen-benjamin.htm> , Erişim tarihi: 20.05.2021.
- İNTERNET: BEVERLEY GAIL ALİİTT ve MURDERPEDIA. <https://murderpedia.org/female.A/a/allitt-beverley.htm> , Erişim tarihi: 20.05.2021.
- İNTERNET: BOBBIE SUE TERRELL ve MURDERPEDIA. (2021). <https://murderpedia.org/female.T/t/terrell-bobbie-sue.htm>, Erişim tarihi: 20.05.2021.
- İNTERNET: CECILE BOMBEEK ve MURDERPEDIA. (2021). <https://murderpedia.org/female.B/b/bombeek-cecile.htm> , Erişim tarihi: 20.05.2021.
- İNTERNET: CHARLES EDMUND CULLEN ve MURDERPEDIA. <https://murderpedia.org/male.C/c/cullen-charles.htm> , Erişim tarihi: 20.05.2021.

- İNTERNET: COLİN CAMPBELL NORRIS ve MURDERPEDIA. <https://murderpedia.org/male.N/n/norris-colin.htm> , Erişim tarihi: 20.05.2021.
- İNTERNET: CRIMESITE, Dikke Frans: verdacht van 259 moorden, (2013). <https://www.crimesite.nl/dikke-frans-verdacht-van-259-moorden/> , Erişim tarihi: 20.05.2021.
- İNTERNET: FACTITIOUS DISORDER IMPOSED ON SELF, WIKIPEDIA. (2021). https://en.wikipedia.org/wiki/Factitious_disorder_imposed_on_self , Erişim tarihi: 20.05.2021.
- İNTERNET: İŞE YARAR BİR ŞEY (2017). <https://www.imdb.com/title/tt6214084/> , Erişim tarihi: 20.05.2021.
- İNTERNET: KILLER NUN (1979). <https://www.imdb.com/title/tt0078343/> Erişim tarihi: 20.05.2021.
- LATTA, S.L. (2016). *Medical Serial Killers*. New York: Enslow Publishing.
- LUBASZKA, C.K., SHON, P.C. ve HINCH, R. (2014). Healthcare serial killers as confidence men. *Journal of Investigational Psychology Offender Profiling*, 11(1), 1–28.
- OLSON, K.R., ANDERSON, B., BENOWITZ, N.L., BLANC, P.D., CLARK, R.F. ve KEARNEY, T.E., et al. (1999) Specific Poisons and Drugs: Diagnosis and Treatment. In: *Poisoning and Drug Overdose*. 3rd ed. New York: Appleton and Lange, 82-83.
- ÖZTÜRK, Z. ve UĞRAŞ, K.G. (2017) Drug use and polypharmacy in elderly patients. *Tepecik Eğitim Hastanesi Dergisi*, 27(2), 103-108.
- RAMSLAND, K.M. (2006) The Female Nurses. In: *Inside the Minds of Healthcare Serial Killers: Why They Kill*. Westport: Praeger Publishers, 52-53.
- SHEPHERD, G. ve FERSLEW, B.C. (2009). Homicidal poisoning deaths in the United States 1999-2005. *Clinical Toxicology (Phila)*, 47, 342–347.
- STONE, M.H. (2001). Serial sexual homicide: Biological, psychological and sociological aspects. *J Pers Disord*, 15, 1–18.
- THE NEW YORK TIMES, Dutch jail nurse in 5 deaths, (1976). <https://www.nytimes.com/1976/12/08/archives/dutch-jail-nurse-in-5-deaths.html/> , Erişim tarihi: 20.05.2021.
- TIRMIKÇIOĞLU, Z. (2020). Kumar, Zehir ve Cinayet: Elfriede Blauensteiner Vakası. *Bağımlılık Dergisi*, 21(4), 348-350.
- TIRMIKÇIOĞLU, Z. (2021). Zehir Bende, İlaç Bende: Sağlık Çalışanı Seri Katiller. *The Bulletin of Legal Medicine*, 26, 189-196.
- UNITED PRESS INTERNATIONAL, a nursing home orderly charged with killing four patients. (1984). <https://www.upi.com/Archives/1984/01/04/A-nursing-home-orderly-charged-with-killing-four-patients/2659442040400/> Erişim tarihi: 20.05.2021.
- WIER, N. (2011) *British Serial Killers*. Bloomington: AuthorHouse.
- YARDLEY, E. ve WILSON, D. (2016). In Search of the ‘Angels of Death’: Conceptualising the Contemporary Nurse Healthcare Serial Killer. *Journal of Investigational Psychology Offender Profiling*, 13(1), 39–55.
- YORKER, B.C., KİZER, K.W., LAMPE, P., FORREST, A.R.W., LANNAN, J.M. ve RUSSELL, D.A. (2006). Serial murder by healthcare professionals. *Journal of Forensic Science*, 51(6), 1362–1370.

EK:

Tablo 1. İnsülin enjeksiyonu ile cinayet işleyen seri katil hemşireler

ADI	CİNSİYET (E/K)	KURBAN SAYISI	DOĞUM TARİHİ	AKTİF OLDUĞU YAŞ	AKTİF OLDUĞU YIL	AKTİF OLDUĞU TARİH	İLAC/ MADDE	ÜLKE (ŞEHİR)
Hooijmaijers F.	E	5- 264	1935	25- 36	11	1960- 1971	İnsülin	Hollanda (Kerkrade)
Bombeek C.	K	3- 6	1933	44	1	1976- 1977	İnsülin	Belçika (Wetteren)
Hart O.H.	E	4	1950	34	0	1984	İnsülin	ABD (Eugene OR)
Terrell B.S.	K	4- 12	1952	32- 33	1	1984- 1985	İnsülin	ABD (Florida)
Cullen C. E.	E	18- 40	1960	28- 43	15	1988- 2003	İnsülin, digoksin	ABD (Pennsylvania)
Allitt B.G.	K	4	1968	23	2	1991- 1993	İnsülin, lidokain	İngiltere (Lincolnshire)
Norris C.C.	E	4- 7	1976	26	0	2002	İnsülin	İngiltere (Leeds)
Geen B.	E	2- 15	1981	23	0	2004	İnsülin, sedatif, kas gevşetici	İngiltere (Banbury)

MOBİLYA ÜRETİMİNDE İŞ SAĞLIĞI VE GÜVENLİĞİ SORUNLARININ ÇÖZÜMÜNDE KISITLAR TEORİSİ: VERİ ZARFLAMA ANALİZİ TEMELİNDE BİR UYGULAMA*

The Theory of Constraints Solution of Occupational Health and Safety Problems in Furniture Production: An Application Based on Data Envelopment Analysis

Şule EKİNCİ¹, Mustafa DESTE²

ÖZET

Sanayi ve teknolojinin gelişmesiyle birlikte, üretim süreçlerinde otomasyona geçişle ilgili son derece önemli ilerlemeler olmuştur. Bu ilerlemeler sonunda, büyük ölçüde insandan bağımsız sistemlerin kurulması aşamasına kadar gelinmiştir. Ancak bu ilerlemeler iş sağlığı ve güvenliği (İSG) açısından yaşanan sorunları ortadan kaldırmamıştır. Sorunlar, bazı işletmelerde emek yoğun dönemdekine benzer şekilde yaşanmakta olup bazı işletmelerde de biçim değiştirmiş durumdadır. Bu çerçevede, İSG'nin halen işletmeler için hayati öneme sahip bir konu olduğunu ifade etmek mümkündür. Bu çalışmada, işletmelerde İSG sorunlarının çözümüne yönelik uygulamalı bir araştırma gerçekleştirilmiştir. Araştırma, mobilya sektöründe faaliyet gösteren bir fabrikada bütün üretim süreçlerini kapsayacak şekilde yapılmıştır. Bu kapsamda, araştırma iki aşamalı olarak planlanmıştır. Birinci aşamada, üretim süreçleri içerisinde etkin olmayan bölümlerin tespit edilmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda Veri Zarflama Analizi (VZA) tekniği kullanılmıştır. VZA için gerekli olan veriler, ergonomik ölçüm cihazları ve anket yöntemi kullanılarak elde edilmiştir. Veriler, VZA modellerinden girdi odaklı Charnes Cooper Rhodes (CCR) modeli ile teknik ölçüm yapılarak analiz edilmiştir. Analiz sonucunda, demir atölyesi ve mobilya üretim bölümü fabrikada iyileştirilmesi gereken birimler olarak tespit edilmiştir. İSG açısından etkin olmayan birimler belirlendikten sonra, ikinci aşamada, Kısıtlar Teorisi (KT) tekniği ile sorunların çözümüne yönelik çalışmalar yapılmıştır. Etkin olmayan birimlerdeki ana problemin işletmede İSG kültürünün eksik olmasından kaynaklandığı Mevcut Gerçeklik Ağacı (MGA) ile gösterilmiştir. Buharlaşan Bulut (BB) ile eksiklerin giderilmesine yönelik çözüm önerileri sunulmuş ve Gelecek Gerçeklik Ağacı (GGA) ile de sorunların çözümüne yönelik gerçekleştirilecek durum ifade edilmiştir.

ABSTRACT

With the development of industry and technology, significant progress has been made in the transition to automation in production processes. As a result of these advances, it has reached the stage of establishing largely human-independent systems. However, these developments did not eliminate the problems in terms of Occupational Health and Safety (OHS). Problems are experienced in some enterprises in the same way as in the labor intensive period and in some enterprises they have changed their form. In this context, it is possible to state that OHS is still a vital issue for enterprises. In this study, an applied research has been carried out to solve OHS problems in enterprises. The research was carried out to cover all production processes in a factory operating in the furniture sector. In this context, the research was planned in two stages. In the first stage, it is aimed to identify ineffective parts in production processes. For this purpose, data envelopment analysis (DEA) technique was used. Data required for DEA were obtained by using ergonomic measuring instruments and survey method. Data were analyzed by technical measurement with input oriented Charnes Cooper Rhodes (CCR) model. As a result of the analysis, the iron workshop and furniture production department were identified as the units that need improvement in the factory. After determining the units which are ineffective in terms of OHS, in the second stage, studies were made to solve the problems with the theory of constraints (TOC) technique. The Current Reality Tree (CRT) has shown that the main problem in ineffective units is the lack of OHS culture in the enterprise. With the Evaporated Cloud (EC), solutions were offered for the elimination of deficiencies, and the Future Reality Tree expressed the situation to be solved by solving the problems.

Anahtar Kelimeler: İş Sağlığı ve Güvenliği, Kısıtlar Teorisi, Veri Zarflama Analizi, Mobilya Üretimi

Keywords: Occupational Health and Safety, Theory of Constraint, Data Envelopment Analysis, Furniture Production

1. ORCID: 0000-0002-2911-6619
2. ORCID: 0000-0001-5781-6543

1. Doktora Öğrencisi, İnönü Üniversitesi, ekncsule@gmail.com
2. Dr. Öğr. Üyesi, İnönü Üniversitesi, mustafa.deste@inonu.edu.tr

Bu çalışma Dr.Öğr.Üyesi Mustafa DESTE danışmanlığında hazırlanan “Mobilya Üretiminde İş Sağlığı ve Güvenliği Sorunlarının Çözümünde Kısıtlar Teorisi: Veri Zarflama Analizi Temelinde Bir Uygulama” başlıklı yüksek lisans tezinden türetilmiştir. Çalışmadaki anketler 2020 yılından önce uygulandığı için etik komisyon onayı alınmamıştır.

*EKİNCİ, Ş. ve DESTE, M. (2022), “Mobilya Üretiminde İş Sağlığı ve Güvenliği Sorunlarının Çözümünde Kısıtlar Teorisi: Veri Zarflama Analizi Temelinde Bir Uygulama”, *Akademik Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 9, S. 25, s.51-68.
Makale Geliş Tarihi: 29 Haziran 2021 Kabul Tarihi: 11 Ocak 2022

EXTENDED ABSTRACT

Developing technology and the globalizing world have made competition between businesses compulsory. For this reason, businesses have had to use their resources in the most effective way. Businesses have tried to improve all kinds of negative conditions that will affect the production process in order to achieve their goals of gaining competitive advantage. One of these negative conditions is situations caused by deficiencies in OHS. OHS deficiencies negatively affect the physical and mental health of employees. However, very serious problems arising from OHS deficiencies in enterprises cause the production process to be interrupted or even stopped. In addition, the material and moral damage caused by occupational accidents will affect the image of the enterprise as well as affect the profit of the enterprise. Therefore, finding the deficiencies in the OHS field and making the necessary improvements will ensure a safe working environment as well as maintaining the flow in the production process effectively and uninterruptedly. This study was carried out in order to improve the units of a factory in the furniture sector that are not sufficient in terms of occupational health and safety. Six units in the factory (iron workshop, flooring, painting, row assembly, furniture manufacturing, carpentry) were included in the research. Surveys were made to the employees in these units and data were collected with decibel meters, lux meters, thermometers and laser meters. In addition to the six units in the factory, an ideal unit is included in the study. Then, with Data Envelopment Analysis, the relative efficiency levels of these units were determined compared to the ideal unit. Thus, the active and ineffective parts of the departments in the factory were determined. The inputs used in the evaluation of the units are the number of workers per square meter, the average of the experience of the employees in the current workplace, the average of the total experience of the employees, the average age of the employees, the noise, the sound intensity in the environment, the lighting level, the temperature of the environment, the ratio of the number of foreign employees, the average of the satisfaction level of the employees, the ratio of the number of married employees determined as; The outputs are the number of work accidents per capita, the number of people who experienced a lost (damaged) work accident (injury, breakage, rupture, death, etc.) in the last year, the average number of reported days used by the employees in the last year, and the level of employees finding their working environment safe. included in the analysis. As a result of the efficiency analysis, the flooring and furniture production unit was determined as ineffective units. The state of these units is expressed by the Present Reality Tree, one of the thought processes of the Theory of Constraints. Then, the conflicting situations in the inactive units with the evaporating Cloud diagrams are mentioned. The reasons for the conflicts are shown and guidance is given on reaching the ideal unit with their elimination. Finally, the new effective units that will be created by increasing the efficiency level with the improvements to be made are shown with the Future Reality Tree.

GİRİŞ

Gelişen teknoloji ve küreselleşen dünya işletmeler arası rekabeti zorunlu hale getirmiştir. Bu sebeple işletmeler kaynaklarını en etkin şekilde kullanmak zorunda kalmıştır. İşletmeler, rekabetçi üstünlük sağlama hedeflerini gerçekleştirmek amacıyla üretim sürecini etkileyecek her türlü olumsuz koşulu iyileştirmeye çalışmışlardır. Bu olumsuz koşullardan biri de İSG ile ilgili eksikliklerin sebep olduğu durumlardır.

İSG, Dünya Sağlık Örgütü (WHO) ve Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) tarafından çalışanların bedensel, ruhsal, sosyal iyilik durumlarını sağlamanın yanı sıra sürekliliğini sağlayarak bozulmasına engel olmak amacıyla yapılan tüm çalışmalar olarak tanımlanmaktadır.

Mesleklerin icra edilmesinde ortaya çıkan risklerin yanı sıra çeşitli faktörlerde İSG'yi olumsuz yönde etkilemektedir. Yaşlı ve kadın çalışan sayısının artması gibi demografik faktörler, göçmen sayısının artması, küreselleşme gibi dinamik faktörler, işletmelerde iş organizasyonu, çalışanların rotasyonu, maliyet azaltma gibi birçok faktörün hızlı değişimi, çalışma hayatında kayıt dışı personel çalıştırmanın artmasıyla tehlikeli ortamlarda güvencesiz çalışmanın artması, işletmelerin dış kaynak kullanımı, vardiyalı çalışma, yarı zamanlı çalışma gibi üretim yapıları, teknolojide yaşanan gelişimler ile oluşan yeni tehlike ve riskler İSG'yi etkileyen faktörler olarak sayılabilmektedir (Hsu, 2011: 184-185).

Sanayileşmede yaşanan gelişmeler iş kazalarında ve meslek hastalıklarında artışa sebep olmuştur. Bu durum İSG'ye verilen önemin artmasını sağlamıştır. Çalışanların sağlıklı ve güvenli ortamlarda çalışmasını sağlamakla birlikte beden ve ruh sağlıklarını korumak için İSG adına önlemlerin alınması gerekmektedir (MEB, 2017: 5).

İşletmelerde yaşanan İSG eksikliklerinin oluşturduğu çok ciddi problemler üretim sürecinin aksamasına hatta durmasına sebep olmaktadır. Yaşanacak iş kazalarının neden olduğu maddi ve manevi zarar işletmenin kârını etkilediği gibi imajını da etkileyerek uzun süreçte görüldüğünden daha fazla zarar verecektir. Bu yüzden işletmelerin İSG hususunda bünyesinde bulunan eksiklikleri bulup gerekli iyileştirmeleri yapması gerekmektedir.

İşletmelerde İSG alanında eksikliklerin tespit edilmesinde birçok yöntem ve teknik kullanılabilir. Bunlardan biri de Charnes, Cooper ve Rhodes tarafından geliştirilmiş etkinlik ölçmede kullanılan VZA yöntemidir. VZA yöntemi ile birbirine benzer karar birimlerinin göreceli etkinliğinin ölçülmesi amaçlanmıştır. Bu analiz ile belirlenen girdi ve çıktılarından oluşan veri seti, doğrusal programlama tekniği kullanılarak her bir karar birimi için farklı ağırlıklar setinin belirlenmesi sağlamaktadır. Böylece her bir karar biriminin etkinliğini diğer karar birimleri karşısında maksimize edecek bir ağırlıklar seti ile değerlendirilir. Bu nedenle VZA ile yapılan etkinlik ölçümü göreceli olarak değerlendirilmektedir (Deveci Kocakoç, 2003: 2). Ölçüm sonucunda her karar birimi için 0 ile 1 arasında bir sonuç elde edilmektedir. Ayrıca her modelin duali oluşturulup çözüldüğünde etkin olmayan birimlerin hangi birimlere göre etkin olmadığı ve etkin olmak için girdi ve çıktı düzeyinde yapılacaklar hakkında da bilgi vermektedir.

Yapılan analiz sonucunun değerlendirilmesinin ardından etkin olmayan birimlerin iyileştirilerek işletmeye fayda sağlayan unsurlar haline dönüştürülmesi gerekmektedir. İşletmelerde iyileştirme sağlayan pek çok yöntem ve teknik vardır. Bunlardan biri de Eliyahu M. Goldratt tarafından bahsedilen KT yönetim felsefesidir. KT, birbirine bağımlı olarak çalışan süreçleri bir bütün olarak görmektedir. Bu süreçler hedefi gerçekleştirmek için oluşturulmuş bir zincir olarak tanımlanmaktadır. Sistemde bulunan süreçlerdeki kısıt ise o zincirin en zayıf halkasıdır ve bir zincir en zayıf halkası kadar güçlüdür (Nave, 2002: 75; Taylor ve Churchwell, 2004: 418). Bu felsefeye göre her sistemin içinde en az bir kısıt vardır. Bu kısıt, sistemin performansını belirleyen unsurdur. Kısıtların bulunması ve

yapılan iyileştirmelerle sistemin yeniden dizayn edilmesi sonucu işletmelerin karlılıklarını arttıracak görüşünü savunmaktadır.

Mevcut sistemde kısıtlar tespit edildikten sonra değişimin yapılması gerekmektedir. Yapılacak değişim ise doğru bileşene odaklandığında pozitif etki yaratmaktadır. Aksi takdirde negatif sonuçlara sebep olması kaçınılmazdır. Bu yüzden iyileştirilecek kısıt tespit edildikten sonra neyin değiştirilmesi gerektiğini doğru olarak belirlemek oldukça önemlidir (Choe ve Herman, 2004). Mevcut gerçeklik ağacı “Ne değiştirilecek?” sorusunun cevabını bize sunmaktadır. Kök problem belirlendikten sonra uygun çözüm yolları “Neye dönüştürülecek?” sorusu ile aranmaktadır. Buharlaşan bulutun bu aşamada devreye girmesiyle uygun bir çözüm araştırılmaktadır. Bulunan çözümün işletmeye uygulanması gerekmektedir.

Sistemdeki değişikliğin nasıl gerçekleşeceğini göstermek için başlangıç ve bitiş noktaları arasındaki aşamalar belirtilmektedir. Sonuca ulaşmada atılacak her bir adım için var olan engeller ve bunların nedenleri açıkça görülmektedir. Bu engelleri bertaraf etmek için yapılacak hareketler ve bunların nasıl planlanacağı anlatılmaktadır. Bütün bunlar “Değişim nasıl gerçekleşecek?” sorusunun cevabını oluşturmaktadır (Aytekin vd., 2012: 43). Gelecek gerçeklik ağacı bu aşamada devreye girecek değişim ile birlikte oluşacak yeni durumu ortaya koyacaktır.

1. İSG Sorunlarının Çözümünde Veri Zarflama Analizi Temelinde Bir Uygulama

Bu uygulama kapsamında çalışma iki aşamalı olarak planlanmıştır. İlk aşamada VZA ile etkinlik ölçümü yapılmıştır. İkinci aşamada ise KT düşünce süreçleri araçlarından faydalanılarak çalışma tamamlanmıştır. Kullanılan tekniklere ilişkin bilgilere çalışmanın ilerleyen bölümlerinde değinilmiştir.

1.1. Araştırmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı mobilya sektöründe bulunan bir fabrikanın İSG açısından yeterli düzeyde olmayan birimlerinin iyileştirilmesini sağlamaktır. Fabrikada bulunan birimlerin göreceli etkinlik düzeyleri VZA ile belirlenmiştir. Böylece etkin olan ve etkin olmayan birimler tespit edilmiştir. Etkin olmayan birimlerin durumu KT düşünce süreçlerden MGA ile ortaya koyulmuştur. Ardından BB ile etkin olmayan birimlerde çatışan durumlardan bahsedilmiştir. Son olarak yapılacak iyileştirmelerle etkinlik düzeyinin artırılarak oluşacak yeni etkin birimler gelecek GGA ile gösterilmiştir.

1.2. Araştırmanın Kapsamı

Bu çalışma mobilya üretim sektöründe faaliyette bulunan bir işletmede İSG ile ilgili sorunların tespit edilip değerlendirmelerde bulunulması üzerine kurulmuştur. İşletmede uygulama kapsamında üretimin yapıldığı birimler olan demir atölyesi, döşeme, boyama, sıra montaj, mobilya üretim ve marangozhane bölümleri ele alınmıştır. Bu bölümlerde İSG ile ilgili çalışanlardan ve işletmeden kaynaklanan sorunlar ve bu sorunların nedenleri üzerinde durulmuştur.

1.3. Araştırmanın Yöntemi

Mobilya üretim işletmesinde İSG ilgili problemlerin tespit edilip gerekli önlemlerin alınması ya da iyileştirmelerin yapılmasına yönelik çalışma iki aşamadan oluşmaktadır. İlk aşama VZA'nın uygulanması ve etkin olmayan birimlerin belirlenmesidir. İkinci aşama ise KT düşünce süreçleri ile etkin olmayan birimler için iyileştirme önerilerinin sunulmasıdır. Özetle çalışmada izlenecek adımlar Şekil 1'deki gibi sıralanmıştır.

1.4. Veri Zarflama Analizinin Uygulanması

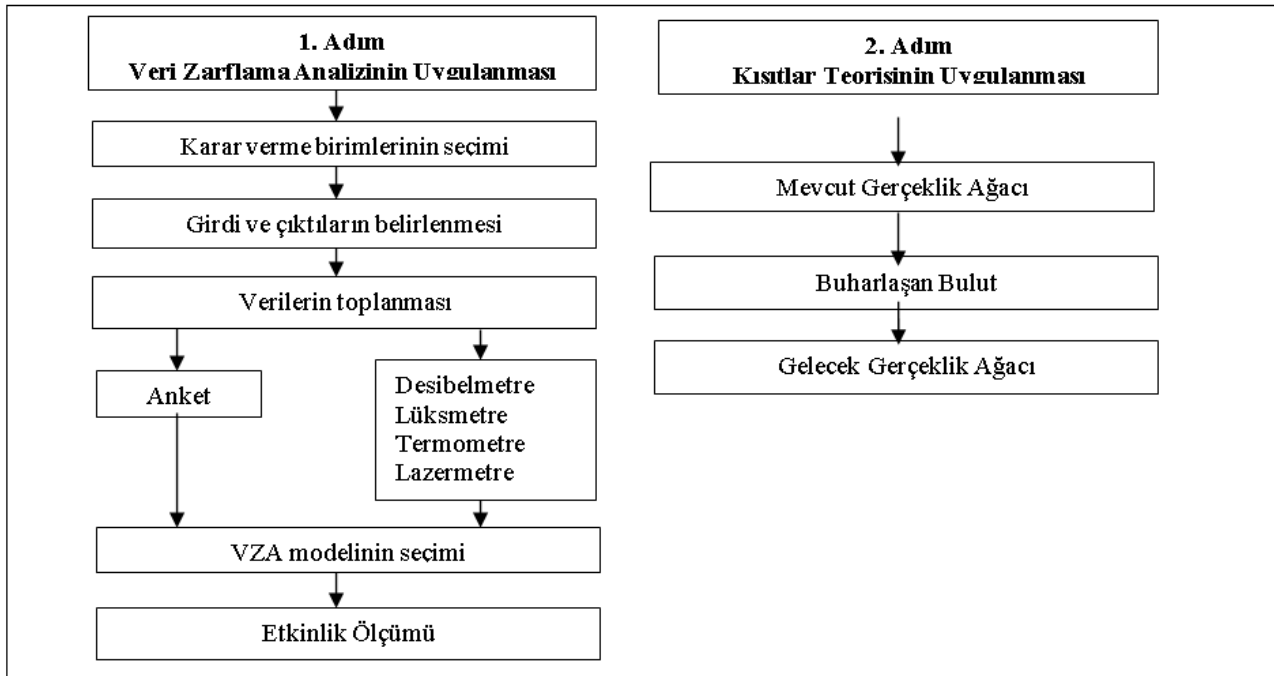
Mobilya üretim işletmesinde yapılacak çalışmanın ilk adımı VZA ile göreceli etkin olan ve etkin olmayan birimlerin tespit edilmesidir. Bu amaçla karar verme birimleri seçilmiş ve bu karar verme birimleri belirlenen girdi ve çıktılarının sonuçlarına göre birbirleri ve ideal birimle karşılaştırılmıştır.

1.4.1. Karar Verme Birimlerinin Seçimi

VZA'nın ilk aşaması karar birimlerinin seçimidir. Karar birimleri seçilirken aynı örgütsel yapıya sahip ve aynı çeşit girdi ve çıktılarının kullanıldığı birimler tercih edilmektedir. Literatürde VZA farklı işletmelerin, bir işletmeye ait farklı şubelerin karşılaştırılması gibi mekân ayrılığı bulunan birimler arasında kullanılmıştır. Ancak bu çalışmada aynı işletme içindeki bölümlerin etkinliğinin ölçümü için tercih edilmiştir. Bu yüzden karar birimleri seçilirken İSG'nin önem arz ettiği üretimin yapıldığı birimler dikkate alınmıştır. Bu birimler İSG açısından aynı tür girdiler kullanılarak aynı tür çıktılarının elde edilebileceği birimlerdir. Bu sebeple işletmede dikkate alınarak analiz ile değerlendirilecek karar birimleri: Demir atölyesi (D1), Döşeme (D2), Boyama (D3), Sıra montaj (D4), Mobilya üretimi (D5), Marangozhane (D6).

Bu karar birimlerine ek olarak analiz edilecek ideal değerlere sahip girdi ve çıktıları içeren hayali bir birim oluşturulmuştur. İdeal birim (İ7) olarak adlandırılan bu birim de analize dahil edilmiş, bütün birimler aynı zamanda bu karar birimi ile de kıyaslanmıştır. Böylece VZA ile etkinlik, yalnızca bölümler arasında değil ideal koşullara sahip İ7 ile karşılaştırılarak ölçülmüş bütün birimlerin ideal koşullara sahip olması yolundaki engeller tespit edilmeye çalışılmıştır.

Şekil 1: Araştırmanın Uygulama Adımları

1.4.2. Girdi ve Çıktıların Belirlenmesi

VZA kullanılarak yapılan etkinlik ölçümünde girdi ve çıktı değişkenlerinin seçimi çok önemlidir. Çünkü analizin sonuçları, çalışmada kullanılacak girdi ve çıktıların seçimine göre değişmektedir. Farklı kombinasyonlardan oluşan veri setleri ile yapılan analizin sonuçları her bir kombinasyon için farklı sonuçların elde edilmesine yol açacaktır. Çalışmanın benzerinin literatürde olmaması sebebiyle kullanılacak girdi ve çıktıların belirlenmesinde uzman kişilerden, iş sağlığı ve güvenliği ilgili Türkiye

Mobilya Ürünleri Meclisi Sektör Raporu (2017), Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Mobilya Sektöründe İş Sağlığı Gözetimi Rehberi, Mobilya Sektörü İş Sağlığı ve Güvenliği Yönetim Sistemi (2017) ve Türkiye Makine Mühendisleri Odası Oda Raporu (2018) sektörel raporlardan ve İSG alanında yapılan çalışmalardan yararlanılmıştır. Bu çalışmada kullanılan girdi ve çıktı değişkenleri aşağıdaki gibi belirlenmiştir.

Metrekareye düşen çalışan sayısı (G1): Fabrikadaki kişilerin çalıştığı alanların fazla olmasının iş kazası riskini azalttığı düşünülmektedir. Bu sebeple bölümlerde kişi başına fazla alan düşmesi olumlu olarak yorumlanmaktadır (Karacan 2018: 797).

Çalışanların mevcut iş yerindeki deneyim süresinin ortalaması (G2): Deneyim süresi ile iş kazası arasında ters orantı olduğu varsayımına dayanmaktadır. Deneyim ortalamasının yüksek olduğu bölümlerde, iş süreci ve üretim ortamındaki riskler konusunda bilgi düzeyinin yüksek olduğu düşünüldüğünden iş kazası yaşama olasılığının diğerlerine oranla daha az olduğu düşünülmektedir (Camkurt, 2013: 87).

Çalışanların toplam deneyimlerinin ortalaması (G3): Mevcut iş yerinde çalışmadan önce de aynı işi yaparak tecrübe sahibi olan çalışanların, iş ile ilgili iş kazası yaşama riskinin düşük olduğu düşünülmektedir. Bu yüzden toplam deneyim ortalamalarının yüksek olduğu bölümler İSG açısından daha güvenilir bulunmaktadır.

Çalışanların yaşının ortalaması (G4): Yapılan çalışmalara göre en fazla iş kazası yaşayanların yaş aralığı 25 ile 30 arasındadır. Bu yüzden yaş ortalamasının fazla olduğu bölümlerde kişilerde iş bilincinin ve tecrübenin artmasına bağlı olarak daha az kaza yaşandığı düşünülmektedir (Camkurt, 2013: 74).

Ortamın gürültü şiddeti (G5): Gürültü, iş yerindeki ergonomik faktörlerden biridir. Çalışanların yüksek şiddette gürültüye maruz kalmasının iş kazası riskini arttırdığı bilinmektedir (Çağlayan, 2015: 15).

Ortamın aydınlatma şiddeti (G6): Aydınlatma bir diğer ergonomik faktör olup, İSG açısından önemli bir etkiye sahiptir. Az miktardaki aydınlatmanın yanı sıra fazla aydınlatmanın da iş kazası yaşanma olasılığını arttırdığı bilinmektedir. Mobilya fabrikasında ihtiyaç duyulan ortalama aydınlatma şiddetinin 275 lüks olması ideal olarak düşünülmektedir (Kürkçü vd., 2014: 5).

Ortamın sıcaklığı (G7): Ortamın düşük ya da yüksek sıcaklığa sahip olması çalışanlar açısından olumsuz olarak değerlendirmektedir. Her iki durumun da sebep olacağı farklı durumlar iş kazası riskini arttırmaktadır. Mobilya fabrikasında ortamın 17 °C olması ideal ortam sıcaklığını sağlayacaktır (Yıldırım ve Altınsoy, 2015: 7).

Yabancı uyruklu çalışan sayısının oranı (G8): Fabrikada çalışanların birbirleriyle uyumu ve iletişiminin güçlü olması İSG açısından önemlidir. Bu yüzden fabrikada bulunan yabancı uyruklu çalışan oranının fazla olması iletişimi güçleştirdiği ve iş kazası yaşanma olasılığını arttırdığı düşünülmektedir (Civan ve Gökalp, 2011: 247).

Çalışanların memnuniyet düzeyinin ortalaması (G9): İş yerlerinden memnun olan çalışanlar iş yerlerini sahiplenirler. Mutlu çalışanların çalıştıkları süre boyunca daha dikkatli ve özenli çalıştığı düşünülmektedir. Bu sebeple memnuniyet düzeyi yüksek çalışanlardan oluşan bölümlerde iş kazası yaşanma sayısının düşük olacağı düşünülmektedir (Karacan, 2018: 798).

Evli olan çalışan sayısının oranı (G10): Evli olan çalışanların ailelerine bakmak adına işlerine daha çok sahip çıktıkları ve daha fazla benimsediği düşünülmektedir. Böylece işlerine daha fazla özen

gösterdikleri bu durumda iş kazası yaşama riskini azalttığı kanısına varılmıştır (Camkurt, 2013: 82).

Kişi başına düşen iş kazası sayısı (Ç1): Bölümlerdeki kişi başına kaç iş kazası yaşandığının göstergesidir.

Son bir yılda kayıplı (hasarlı) iş kazası (yaralanma, kırılma, kopma, ölüm vb.) yaşayan kişi sayısı (Ç2): Son bir yıl içinde yaşanan iş kazaları sonucu zarara uğrayan çalışan sayısıdır.

Çalışanların son bir yılda kullandığı ortalama raporlu gün sayısı (Ç3): İş kazası veya meslek hastalığına bağlı olarak çalışanların kullanıldığı raporlu gün sayısının ortalamasıdır.

Çalışanların çalıştıkları ortamı güvenli bulma düzeyi (Ç4): iş kazalarının yaşanmadığı veya diğer işletmelere nazaran daha az yaşandığı işletmelerde çalışanlar kendilerini güvende hissederler.

Tablo 1: İSG Etkinliğinin VZA İle Değerlendirilmesinde Kullanılan Veriler

DMU Adı	Demir Atölyesi	Döşeme	Boyama	Sıra Montaj	Mobilya Üretimi	Marangozhane
G1	720m ² /5	78m ² /3	224m ² /4	1138m ² /5	1170 ² /15	1170m ² /7
G2	42 ay	82 ay	72 ay	62.4 ay	73.9 ay	53.8 ay
G3	50 ay	137.6 ay	118.5 ay	75.6 ay	108.6 ay	120.8 ay
G4	39	43.33	43.75	35.4	40.6	38.28
G5	79 db	50 db	75 db	62 db	75 db	79 db
G6	30 lüks	80 lüks	155 lüks	97 lüks	355 lüks	343 lüks
G7	25 C	29 C	30,6 C	31,5 C	31 C	30 C
G8	4/5 (0.8)	0	3/4 (0.75)	4/5 (0.8)	6/15 (0.4)	1/7 (0.14)
G9	4.2	2	5.5	7.4	7.6	7.71
G10	4/5 (0.8)	2/3 (0.66)	4/4 (1)	4/5 (0.8)	14/15 (0.93)	7/7 (1)
Ç1	15/5 (3)	8/3 (2.66)	6/4 (1.5)	13/5 (2.6)	22/15 (1.46)	11/7 (1.57)
Ç2	4/5 (0.8)	2/3 (0.66)	3/4 (0.75)	3/5 (0.6)	10/15 (0.66)	7/7 (1)
Ç3	13.4	10.3	10.75	16.8	8.26	13.7

Tablo 2: Excell Programına Girilen Veriler

DEP	G1	G2	G3	G4	G5	G6	G7
D1	144	42	50	39	79	30	25
D2	26	82	137,6	43,33	50	80	29
D3	56	72	118,5	43,75	75	155	30,6
D4	227,6	62,4	75,6	35,4	62	97	31,5
D5	78	73,9	108,6	40,6	75	355	31
D6	167,14	53,8	120,8	38,28	79	343	30
İ7	227,6	82	137,6	43,75	50	275	17
DEP	G8	G9	G10	Ç1	Ç2	Ç3	Ç4
D1	0,8	4,2	0,8	0	0,2	0,202381	5,2
D2	0	2	0,66	0,113333	0,34	0,386905	6
D3	0,75	5,5	1	0,5	0,25	0,360119	4,75
D4	0,8	7,4	0,8	0,133333	0,4	0	6,2
D5	0,4	7,6	0,93	0,513333	0,34	0,508333	6,53
D6	0,14	7,71	1	0,476667	0	0,184524	6,57
İ7	0	10	1	1	1	1	10

1.4.3. Verilerin Toplanması

Çalışmada kullanılacak girdi ve çıktıların seçimi kadar bu değişkenlere ait verilerin doğru ve güvenilir bir şekilde toplanması da oldukça önem arz etmektedir. Bu çalışmada kullanılacak verilerin bir kısmının elde edilmesinde işletme çalışanları için anket formu hazırlanmıştır. İşletme bünyesinde 99 işçi çalışmasına rağmen montajda ve fabrika dışı işlerde çalışan 60 işçi çalışma dışı bırakılmış ve 39 kişiye uygulanmıştır. Ankette demografik bilgilerin yanı sıra çalışanlara iş kazası deneyimleri ve bu deneyimleri kaç kere yaşadıkları ile ilgili sorular sorulmuştur. İş yerinden memnuniyet düzeyleri ve iş yerlerini güvenli bulma düzeyleri de hazırlanan iki soru için onlu ölçek kullanılmıştır. Bu iki soru değerlendirme aşamasında ise ortalamaları alınarak analize dâhil edilmiştir. Ayrıca ergonomik faktörlerden aydınlatma lüksmetre, sıcaklık termometre, gürültü ise desibelmetre cihazları ile ölçülerek tespit edilmiştir. Lazermetre cihazı ile de üretim yapılan alanlar hesaplanmıştır.

Çalışma için toplanan veriler Tablo 1’de gösterilmiştir. Daha sonra ise karar birimleri için toplanan bu veriler ile ideal karar birimine (İ7) ait veriler tablolama aracı ile bir araya getirilmiştir ve bu veriler Tablo 2’de belirtilmiştir.

İdeal karar birimine ait verilerin oluşturulmasında G1, G2, G3, G4, G9, G10 için en büyük olanın G5 için ise en küçük olanın en iyi olduğu düşünülmüştür. G7 ve G8 için ise mobilya üretim fabrikasında bulunması gereken ergonomik koşullar dikkate alınmıştır.

Karar birimlerindeki verilerin farklı ölçek yapılarında olmasından dolayı normalize edilmeleri gerekmiştir. Bu sebeple her bir değişken ve her bir karar birimi için minimum-maksimum yöntemi ile veriler doğrusal olarak normalize edilmiştir. Böylece kullanılan veriler 0 ile 1 arasındaki verilere dönüşmüş ve çok geniş aralıktan küçük bir aralığa çekilerek standartlaşması sağlanmıştır. Bu normalleştirme işlemi için ise kriterin durumuna göre üç farklı formül kullanılmıştır (Özdemir ve Deste, 2009: 149).

$$x_{ij} = \frac{y_{ij} - \min\{y_{ij}, i = 1, 2, \dots, m\}}{\max\{y_{ij}, i = 1, 2, \dots, m\} - \min\{y_{ij}, i = 1, 2, \dots, m\}} \quad \text{for } i = 1, 2, \dots, m \quad j = 1, 2, \dots, n \quad (1)$$

$$x_{ij} = \frac{\max\{y_{ij}, i = 1, 2, \dots, m\} - y_{ij}}{\max\{y_{ij}, i = 1, 2, \dots, m\} - \min\{y_{ij}, i = 1, 2, \dots, m\}} \quad \text{for } i = 1, 2, \dots, m \quad j = 1, 2, \dots, n \quad (2)$$

$$x_{ij} = 1 - \frac{|y_{ij} - y_i|}{\max\{\max\{y_{ij}, i = 1, 2, \dots, m\} - y_{ij}, y_{ij} - \min\{y_{ij}, i = 1, 2, \dots, m\}\}} \quad \text{for } i = 1, 2, \dots, m \quad j = 1, 2, \dots, n \quad (3)$$

Daha yüksek daha iyi : Kâr, memnuniyet düzeyi gibi işletme için yüksek olması daha iyi olan kriterlerin referans alınması için kullanılan formülü ifade etmektedir.

Daha düşük daha iyi : Maliyet gibi işletme için düşük olması daha iyi olan kriterlerin referans alınması için kullanılan formülü ifade etmektedir.

İdeal değere daha iyi: Isı, ışık, sıcaklık gibi işletme için ideal değerlerin daha iyi olduğu kriterlerin referans alınması için kullanılan formülü ifade etmektedir.

Bu formüller aracılığıyla Excell programında verilerin normalize edilmiş, veriler normalize edildikten sonra minimum girdiyle maksimum çıktıları elde etmek için ikinci bir normalize işlemi yapılmış ve bu işleme ait veriler Tablo 3'te belirtilmiştir. Böylece ideal birimdeki bütün girdi verileri 0'a dönüşmüş, Ç1, Ç2 ve Ç3 1'e memnuniyet düzeyini temsil eden Ç4 ise 10'a dönüşmüştür. Böylece veriler analizde kullanılacak hâle getirilmiştir.

Tablo 3: Normalize Edilmiş Veriler

DEP	G1	G2	G3	G4	G5	G6	G7
D1	0,377256	1	1	0,568862	1	1	0,551724
D2	0,909747	0	0	0,050299	0	0,795918	0,827586
D3	0,774368	0,25	0,218037	0	0,862069	0,489796	0,937931
D4	0	0,49	0,707763	1	0,413793	0,726531	1
D5	0,67509	0,2025	0,33105	0,377246	0,862069	0,326531	0,965517
D6	0,272834	0,705	0,191781	0,65509	1	0,277551	0,896552
İ7	0	0	0	0	0	0	0
DEP	G8	G9	G10	Ç1	Ç2	Ç3	Ç4
D1	0,8	0,725	0,588235	0	0,2	0,202381	5,2
D2	0	1	1	0,113333	0,34	0,386905	6
D3	0,75	0,5625	0	0,5	0,25	0,360119	4,75
D4	0,8	0,325	0,588235	0,133333	0,4	0	6,2
D5	0,4	0,3	0,205882	0,513333	0,34	0,508333	6,53
D6	0,14	0,28625	0	0,476667	0	0,184524	6,57
İ7	0	0	0	1	1	1	10

1.4.4. Uygulamada Kullanılacak Veri Zarflama Analizi Modelinin Seçimi

Çalışmada teknik analiz kullanılmış ve girdi odaklı CCR modeli tercih edilmiştir. OSDEA v2.0 programı aracılığı ile etkinlik ölçümü yapılmıştır.

1.4.5. Etkinlik Ölçümü

Yapılan analiz sonucunda karar birimlerinden demirhane (D1) ve mobilya üretim (D5) bölümü etkin olmayan karar birimleri olarak belirlenmiş ve Tablo 4’de gösterilmiştir. Yapılan analiz sonucunda elde edilen lambda değerleri ise Tablo 5’te gösterilmiştir. Lambda değerleri etkin olmayan birimlerin teknik etkinliğe ulaşmasını sağlamaktadır. Tablo 5’teki lambda değerlerine göre etkin olmayan karar birimlerinin referans alması gereken karar birimleri:

- D1 karar biriminin; D4 ve İ7 karar birimlerini referans alması gerekmektedir.
- D5 karar biriminin; D2 ve İ7 karar birimlerini referans alması gerekmektedir.

Tablo 4: Girdi Odaklı CCR Modeli Teknik Etkinlik Sonuçları

Karar Birimleri	Analiz Değeri	Yorum
D1	0,000137833	Etkin değil
D2	1	Etkin
D3	1	Etkin
D4	1	Etkin
D5	0,000322469	Etkin değil
D6	1	Etkin
İ7	1	Etkin

D1 biriminin etkin olması için sahip olması gereken değerler, D4 birimine ait girdi değerlerinin 0,000024047 ile çarpılması veya İ7 birimine ait girdi değerlerinin 0,519985091 ile çarpılması ile bulunur. D5 biriminin etkin olması için sahip olması gereken değerler, D2 birimine ait girdi değerlerinin 1,090703355 ile çarpılması veya İ7 birimine ait girdi değerlerinin 0,652999346 ile çarpılması ile bulunur.

Tablo 5: VZA Lambda Değerleri

DMU Name	D2	D3	D4	D6	İ7
D1	0	0	0,000024047	0	0,519985091
D2	1	0	0	0	0
D3	0	1	0	0	0
D4	0	0	1	0	0
D5	1,090703355	0	0	0	0,652999346
D6	0	0	0	1	0
İ7	0	0	0	0	1

Bu çalışmada VZA ile etkin olmayan birimler tespit edildikten sonra iyileştirmeye yönelik atılacak adımlar için KT düşünce süreçleri araçları kullanılmıştır.

1.5. Sonuçların Değerlendirilmesinde Düşünce Süreçlerinin Uygulanması

Etkin olmayan karar birimleri demir atölyesi (D1) ve mobilya üretim bölümü (D5) belirlenmiştir. Bu birimlerde yapılacak iyileştirmeler için KT düşünce süreçleri araçlarından yararlanılabilir.

1.5.1. Mevcut Gerçeklik Ağacının Oluşturulması

MGA ile işletmenin İSG açısından etkin olmayan birimlerinin durumu Ek Şekil: 1’de gösterilmiştir. İşletmede etkin olmayan birimlerdeki İSG eksikleri iki faktörden kaynaklanmaktadır. Bunlardan biri çalışanlardan diğeri ise işletmeden ve işletme yönetiminden kaynaklanan İSG eksiklikleridir. Bu eksikler işletmede görevli İSG uzmanları ve çalışanlardan sorumlu ustabaşları ile birlikte görüşülerek karar verilmiştir.

Çalışanların İSG konusunda bilinçsiz olmasının nedenin çalışanlara İSG ile ilgili gerekli eğitimlerin verilmemesi olduğu tespit edilmiştir. İşletmenin verilecek eğitimler için gerekli prosedürlerden kaçındığı çalışanlardaki bu eksikliğin oluşturacağı sorunların bilincinde olmadığı görülmüştür. İSG konusunda bilinçli olan çalışanların ise belirlenen kurallara uygulamaya isteksiz olması, çalışanların bu konuda herhangi bir yaptırıma tabi olmamasından kaynaklandığı görülmüştür. Çalışanlara İSG kurallarına uymamaları halinde gerekli cezai yaptırımın olmaması veya kurallara uyan çalışanların bu davranışlarını pekiştirmek adına gerekli takdir ve ödüllendirmenin yapılmadığı incelenmiştir. İşletmenin İSG kurallarını uygulaması konusunda çalışanları denetlemediği ve bu denetim eksikliğinin bilincinde olmağı görülmüştür.

Çalışanların mevcut işlerinden memnuniyet düzeylerinin düşük olması İSG konusunda eksiklerin oluşmasının bir başka nedenidir. İşletme, memnuniyet düzeyi düşük çalışanların iş kazası riskini arttırdığı öngörmemektedir. Deneyimsiz çalışanların tehlikeli işlerde çalıştırılmasının iş kaza riskini artırdığı bilinmektedir. Ancak işletme mobilya sektöründe yeterli yetkinliği olmayan personel çalıştırarak iş kazası riskini arttırmaktadır.

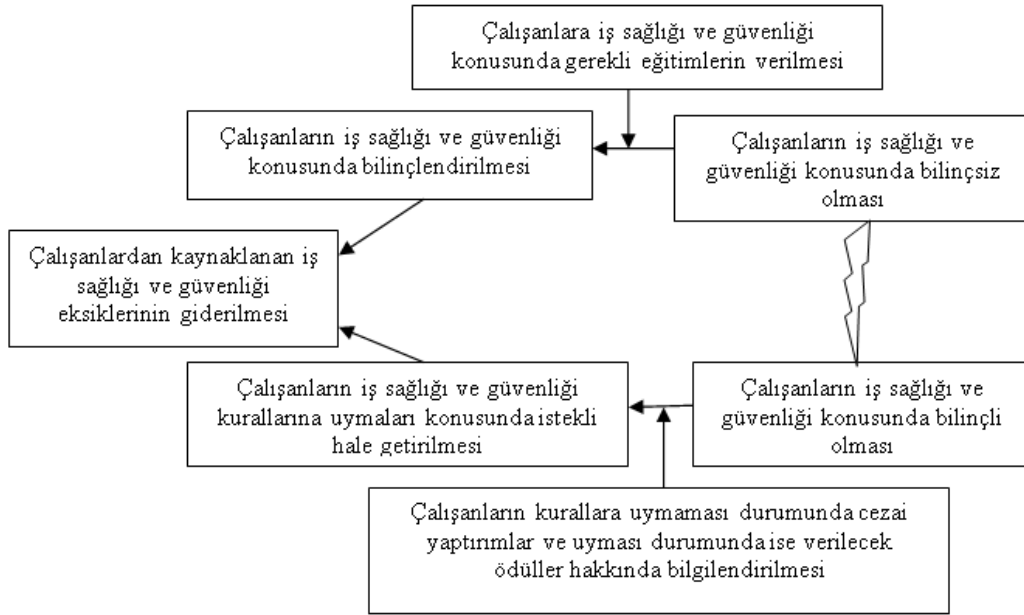
Üretim ortamındaki gürültü şiddetinin yüksek olması, sıcaklığın gerekli düzeyin çok üstünde olması ve aydınlatmanın yetersiz olması gibi olumsuz fiziksel koşullar için işletmenin gerekli tedbir ve önlemleri almadığı görülmüştür. Ayrıca İSG konusunda gerekli malzeme ve ekipmanın yeterli düzeyde olmadığı, işletmenin bu ekipmanların temini için gerekli maliyetten kaçındığı sonucuna varılmıştır. Ek olarak işletmenin yeterli denetime tabi olmaması eksiklerini gidermesi yolunda önemli engeldir. Mevcut denetimlerin yaptırımlar sağlayamaması işletmenin İSG konusunda eksiklerinin oluşmasını sağlamıştır.

Her iki faktörden kaynaklanan iş sağlığı ve güvenliği eksikliğinin temelinde ise işletmenin yapılacaklar için gerekli maliyetten kaçınması ve oluşabilecek zararların bilincinde olmaması yatmaktadır. Neden-sonuç ilişkisi içerisinde incelenen bu etkilere göre işletmedeki asıl problemin iş sağlığı ve güvenliği kültürünün yeterince olmamasından kaynaklandığı görülmektedir.

1.5.2. Buharlaşan Bulut Diyagramının Oluşturulması

BB amacı problemi ortadan kaldırmak için çözüm önerileri bulmaktır. Ortak amaca ulaşmayı engelleyen iki durum belirlenir. Bu durumlar için çözüm önerileri sunularak ortak amaca ulaşılması hedeflenir. Bu durumlar birbirleriyle çelişen zıt durumlar olabileceği gibi birbirine alternatif olan durumlar da olabilir.

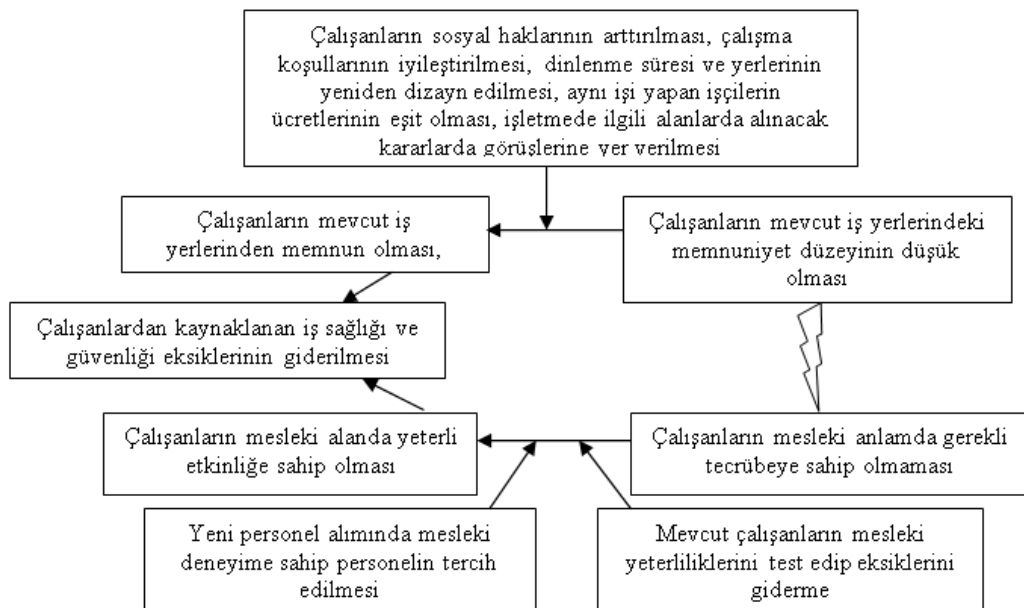
Şekil 2: Çalışanlardan Kaynaklanan İSG Eksiklerinin Giderilmesi (Buharlaşan Bulut I)

İSG ile ilgili çalışanlardan kaynaklanan eksikliklerin giderilmesine yönelik oluşturulan BB diyagramları Şekil 2 ve Şekil 3'te gösterilmiştir. Şekil 2'deki Buharlaşan Bulut I diyagramına göre İSG konusunda çalışanların bilinçsiz olması, alınan önlemlerin uygulanmasını zorlaştıracak gibi, çalışanların işlerini yaparken gerekli dikkat ve özeni göstermelerini de engelleyecektir. Çalışanları bilinçlendirmenin yolu ise eğitimden geçmektedir. Aldıkları eğitimle iş yerindeki tehlike ve risklerin farkında olan çalışanlar, kurallara uyma konusunda daha titiz davranacaktır.

İşletmede, bazı çalışanların İSG konusunda bilinçli olduğu halde kurallara uymak istemediği belirlenmiştir. İşletme yönetimi iki şekilde çalışanların kurallara uymasını sağlayabilir: Kurallara uymayan çalışanlara cezai yaptırımın uygulanması ve kurallara uyan personelin ödüllendirilerek diğer çalışanların da teşvik edilmesi.

Şekil 3: Çalışanlardan Kaynaklanan İSG Eksiklerinin Giderilmesi (Buharlaşan Bulut II)

Şekil 3'teki Buharlaşan Bulut II diyagramına göre çalışanlardan kaynaklanan İSG eksiklerinin diğer nedenleri de çalışanların iş yerlerinden memnuniyet düzeylerinin düşük olması ve deneyimlerinin yetersiz olmasıdır. İş yerinden memnun olmayan çalışanlar, işlerine gereken özeni ve dikkati göstermemektedir. Kurallara uyulması konusunda istekli davranmamaktadır. Bu durum da iş kazalarının oluşmasına sebep olabilir. Bu yüzden işletme yönetiminin çalışanlarındaki aidiyet duygusunu sağlaması gerekmektedir. İşini seven ve sahiplenilen çalışanlar iş yerindeki kurallara uyulması konusunda daha istekli davranacaktır. Yapılacak çalışmalar için yönetime öneriler sunacaktır.

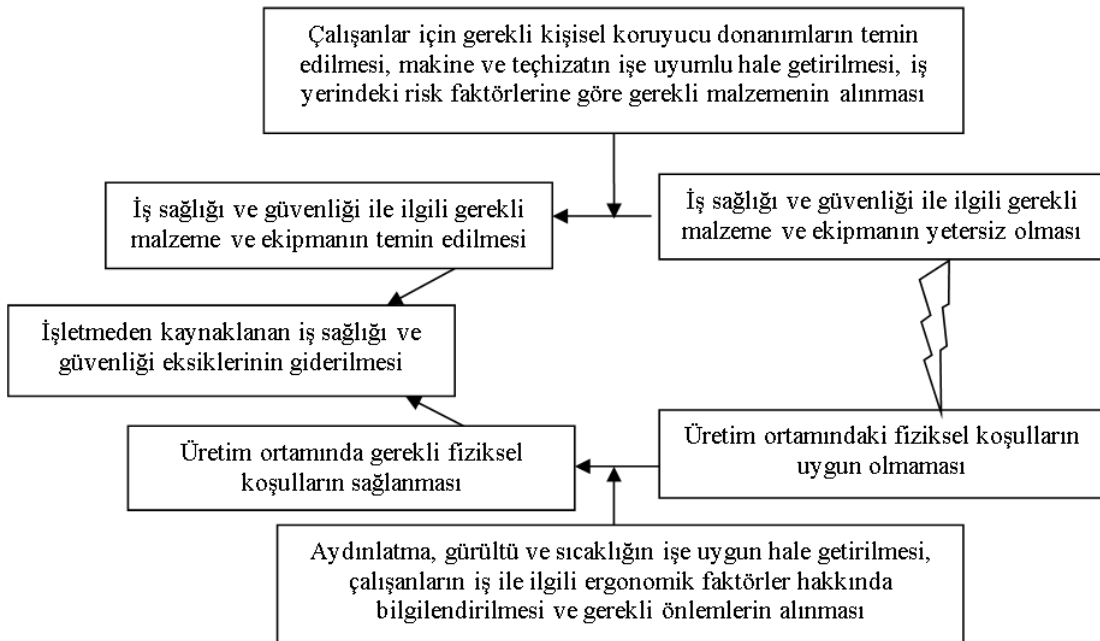
İşletmedeki çalışanların yeterli deneyime sahip olmaması da İSG açısından risk oluşturmaktadır. Mevcut çalışanların işleriyle ilgili yeterlilik düzeyleri işletme yönetimi tarafından ölçülmelidir. Gerekli şartları taşımayan çalışanların eğitimlerle yeterli düzeye ulaşması sağlanmalıdır. İşletmeye alınacak yeni personellerin deneyimli kişiler olmasına dikkat edilmelidir.

İSG konusunda işletmenin üzerine büyük sorumluluk düşmektedir. Şekil 4'teki Buharlaşan Bulut III diyagramına göre işletmenin İSG konusundaki eksiklerinden biri gerekli malzeme ve ekipmanın yönetim tarafından temin edilmemesidir. Diğer eksiklik ise üretim ortamının gerekli fiziksel koşullara sahip olmamasından kaynaklanmaktadır.

İşletme yönetimi çalışanları tehlikelerden koruyacak kişisel koruyucu donanımları temin etmelidir. Bu donanımların her çalışan için uygun özellikte ve yeterli sayıda olmasına özen göstermelidir. Ayrıca işletme makineler ve üretim ortamındaki riskleri önlemek için de gerekli malzeme ve ekipmanı temin etmelidir. Böylece iş kazalarını önleme yolunda önemli adımlardan biri atılmış olacaktır.

İşletmedeki fiziksel koşulların üretim sürecine dolayısı ile iş kazalarına etkisi yadsınamayacak kadar fazladır. İşletmede üretim alanlarındaki bazı alanlar yetersiz aydınlatmaya sahipken bazı alanlar ise fazla aydınlatmanın sebep olacağı risklerle karşı karşıyadır. Ayrıca işletmede kullanılan makinelerin eski olması ve makinelerde ses ızalasyonlarının olmaması sebebiyle üretim ortamındaki gürültünün şiddeti oldukça yüksektir. Bunların yanı sıra ortamın sıcaklığı da ortamın bulunması gereken sıcaklığın oldukça üzerindedir. İşletme yönetimi tüm bu fiziksel olumsuzlukları gidererek uygun koşulların oluşmasını sağlamalıdır.

Şekil 4: İşletmeden Kaynaklanan İSG Eksiklerinin Giderilmesi (Buharlaşan Bulut III)

2.5.3. Gelecek Gerçeklik Ağacının Oluşturulması

BB diyagramlarından sonra GGA'nın oluşturulması aşamasına geçilmiştir. Bu araç ile bulunan çözüm önerilerinin neye dönüşeceği belirtilir. Böylece çözüm önerilerinin belirlenen eksikleri giderme yetkinlikleri test edilmiş olacaktır. Ek Şekil: 2'de gösterilen GGA'ya göre seçilen çözüm önerilerinin mevcut sorunların çözümü için yeterli olduğu görülmüş ve uygulamaya geçirilmesi halinde etkin olmayan birimlerin iyileştirilmesi için fayda sağlayacağı belirtilmiştir. Ayrıca bu önerilerin yeni sorunlar oluşturamayacağı anlaşılmıştır.

İşletmenin İSG konusundaki eksiklerinin temelini bu konuyu bir kültür olarak benimsemediği mevcut gerçeklik ağacında kök problem olarak belirlenmiştir. Yapılacak ilk adım bu kök problemi çözmek olacaktır. Böylece diğer eksikleri çözmek ve iyileştirmek için ilk adım atılmış olacaktır.

İşletmeye bu konuda yeterli bilince sahip yöneticilerin getirilmesi veya mevcut yöneticilerin bu konuda gerekli bilince sahip olacak şekilde eğitime tabi tutulması gerekmektedir. İSG konusunun üretim süreçleri içinde vazgeçilmez bir unsur olarak yönetim felsefesine dâhil edilmesi gerekmektedir. Bu sayede işletme üzerine düşen tüm sorumlulukları yerine getirmenin yanı sıra çalışanlarda bu bilince sahip iş yerinde çalışmanın verdiği disiplinle belirlenen kurallara uyma konusunda direnç göstermeyecektir.

SONUÇ

İşletmelerin temel amaçları, faaliyetlerinden kâr elde etmek, işletmelerinin sürekliliğini sağlamak ve rekabette üstünlük sağlamaktır. Bu nedenle doğru stratejiler belirleyip bu stratejileri uygulamaya geçirmelidirler. İSG işletmelerin hedeflerine ulaşması yönünde önem verdiği konulardan biridir. Çünkü işletmelerde yaşanan iş kazaları işletmeye pek çok ekonomik kayıp yüklemenin yanı sıra imajında da ciddi zedelenmelere sebep olmaktadır. İşletmelerin bu zararların önüne geçmesinin yolu ise İSG'yi bir kültür olarak benimsemesinden geçmektedir.

İSG konusunda en büyük sorumluluk işverene dolayısı ile işletme yönetimine düşmektedir. İşletme yönetiminin kanunlarda ve yönetmeliklerde geçen bütün yükümlülükleri yerine getirmesi gerekmektedir. Bu yükümlülükler kapsamında İSG konusundaki eksiklerin bulunup gereken müdahalelerle tamamlanması işletme için fayda sağlayan unsurlara dönüşmesini sağlayacaktır. İşletmeler İSG için gerekli iyileştirmelere başlamadan önce eksiklerini doğru bir şekilde analiz etmelidir. Daha sonra ise bu eksikleri giderecek çözüm önerileri ile işletmenin bu konuda yaşayabileceği sorunların önüne geçmelidir.

Bu çalışmada İSG, VZA ve KT teorik olarak anlatılmış ve bu teorik bilgiler ışığında bir mobilya işletmesinde uygulama yapılmıştır. Üretim sürecine dâhil olan bütün bölümlerin ayrı ayrı incelenip etkinlik ölçümlerinin yapılması, işletmeye yapması gerekenler açısından yol göstermesi sağlanmıştır. Bu kapsamda VZA işletmenin etkinlik ölçümünde kullanabileceği bir yöntem olarak sunulmuştur.

VZA ile işletmenin bölümlerinin birbirleriyle kıyaslanarak göreceli etkinlik ölçümünün yapılması sağlanmıştır. Ayrıca ideal bir bölümün belirlenmesiyle işletmede olması gereken fiziki koşullar tanımlanmıştır. Böylece işletmenin bölümleri aynı zamanda bu ideal birimle de kıyaslanarak eksikler tespit edilmeye çalışılmıştır. İşletmenin yaptığı analiz ile etkin olmayan bölümlerdeki eksiklerin bulunmasının ardından bu eksiklerin giderilmesi ve süreçlerin iyileştirilmesi gerekmektedir. Böylece oluşabilecek zararların önüne geçilecektir. Bu aşamada KT düşünce süreçleri araçları devreye girmiş, eksikler ifade edilmiş ve bunlar için çözüm önerileri sunulmuştur.

İşletmede İSG konusunda bulunan eksikler çalışanların ve işletme yönetiminin sorumluluklarını yerine getirmemesinden kaynaklanmıştır. Bunun temelini ise işletmenin bu konuyu kültür olarak

benimsememesi oluşturmıştır. Öncelikli olarak işletme İSG kavramının önemine varmalıdır. Oluşabilecek iş kazaları ve meslek hastalıklarının sonuçlarının bilincinde olmalı, işletmeye vereceği zararın farkında olmalıdır. Bu kapsamda alınması gereken önlemlerin getireceği maliyetlerden de kaçınmamalıdır.

Sorumluluklarını eksiksiz yerine getiren işletmeler kazanacağı pek çok avantajın yanısıra güvenilir işletmeler olarak imajını da güçlendirecektir. Böylece müşteriler tarafından tercih edilebilir işletmeler olarak rekabette üstünlük sağlayacaktır. İşletmenin yerine getireceği yükümlülüklerle birlikte çalışanlarında üzerine düşen görevler bulunmaktadır. Çalışanlar belirlenen kurallara uyarak bu konudaki sorumluluklarını yerine getirmelidir. İSG konusunda bütün tarafların birlikte uyum içinde hareket etmesiyle oluşabilecek birçok problemin önüne geçilecektir. Böylece çalışanlar güvenilir iş yerlerinde çalışmış işletmeler ise pek çok açıdan avantaj sağlayarak kâr elde etmiş olacaktır.

Çalışmada eksiklerin tespit edilip giderilmesiyle süreç iyileştirmede bütünleşik olarak kullanılan veri zarflama analiz ile kısıtlar teroisinin literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Buna ek olarak işletmelerde çeşitli konularda birimler arasındaki etkinliğin ölçülmesi ve karşılaştırılması hususunda yardımcı olacağı düşünülmektedir. Gelecek çalışmalarda etkinlik ölçümünde nitel verilerin bulunması durumunda bulanık teknikler çalışmaya dahil edilebilir. Ek olarak süreç iyileştirme aşamasında nominal grup tekniği, beyin fırtınası, balık kılçığı diyagramı gibi diğer teknikler uygulanabilir.

Yazarların katkı düzeyleri: Birinci Yazar %50, İkinci Yazar %50.

Çalışmada yer alan anketler 2020 senesinden önce yapıldığı için etik kurul iznine gerek yoktur.

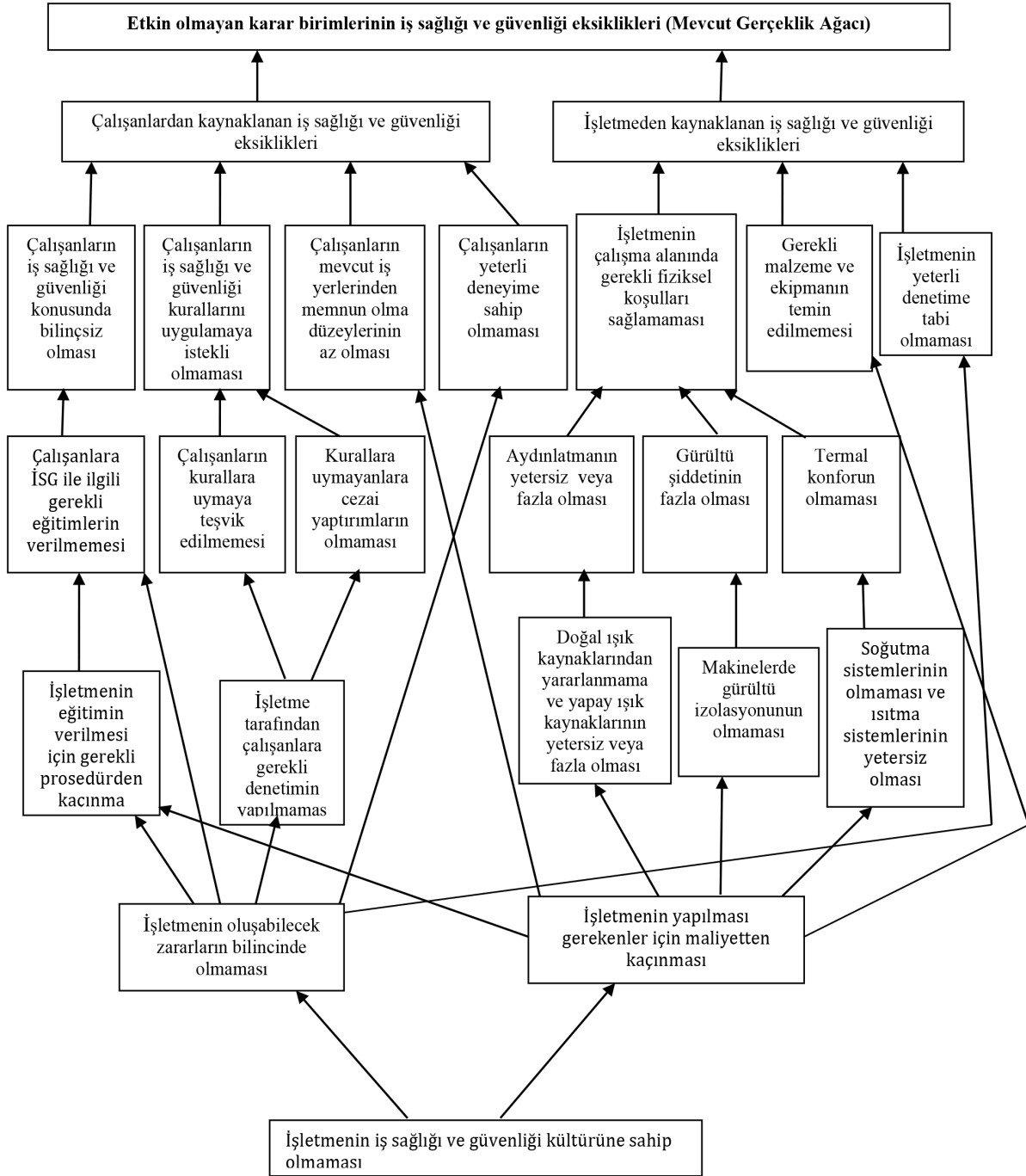
Çalışmada finansal destek alınmamıştır.

Çalışmada potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

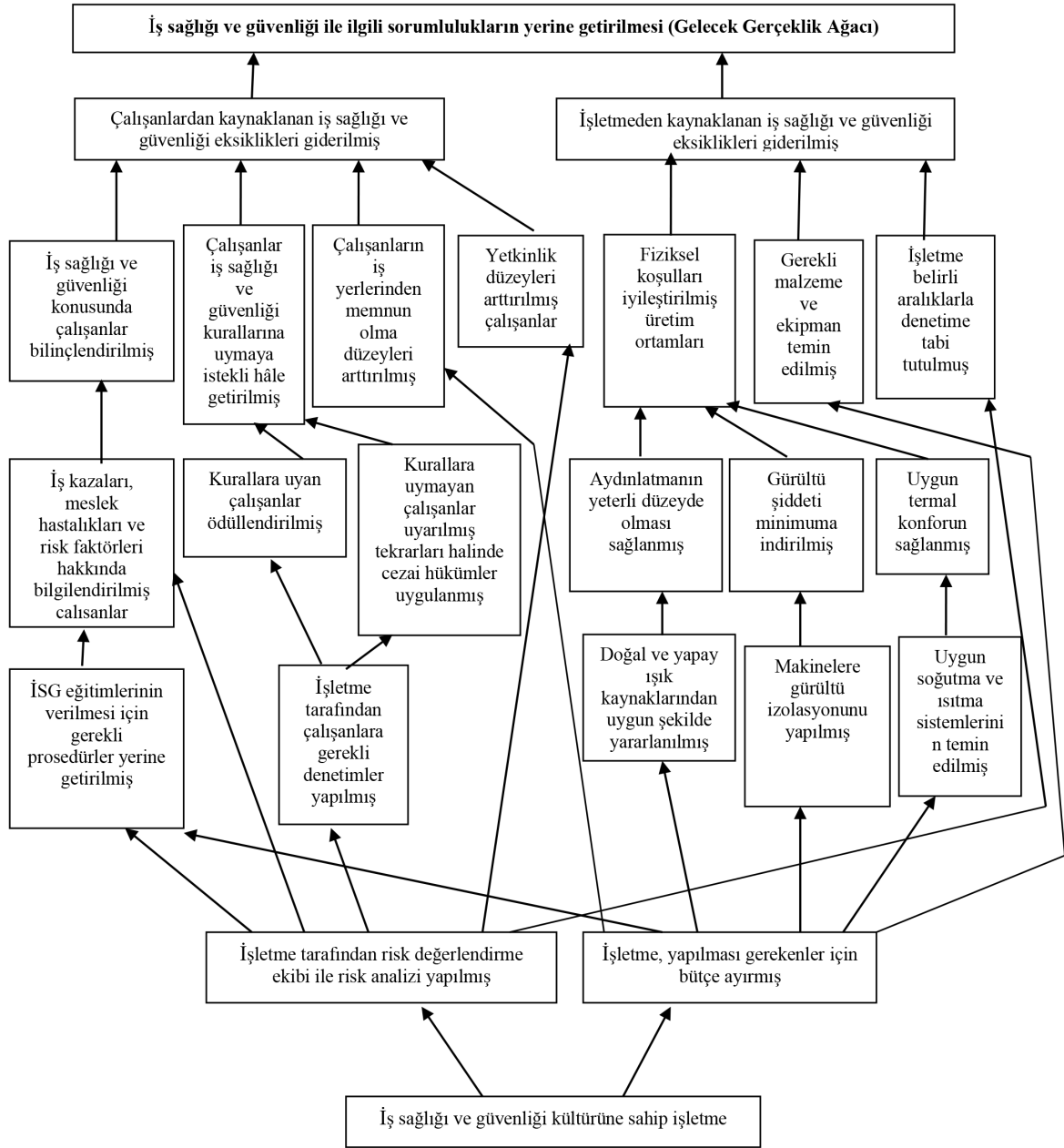
KAYNAKLAR

- AYTEKİN, F. G., YÖRÜKOĞLU, H. ve AKMAN, G. (2012). Kısıtlar Teorisi Yaklaşımı ile Kurumsal Bilgi Teknolojileri Yönetimi Talep Sistemlerinin İyileştirilmesi. *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 4(2), 39-49.
- CAMKURT, M. Z. (2007). İşyeri Çalışma Sistemi ve İşyeri Fiziksel Faktörlerinin İş Kazaları Üzerindeki Etkisi. *TÜHİS İş Hukuku ve İktisat Dergisi*, 21(1), 80-106.
- CHOE, K. ve HERMAN, S. (2004). Using Theory of Constraints Tools to Manage Organizational Change: A Case Study of Euripa Labs. *International Journal of Management & Organisational Behaviour*, 8 (6), 540-558 ISSN 1440-5377
- CİVAN, O. & GÖKALP, A. (2011). Göçmen İşçi Kavramı ve Göçmen İşçilerin İş Sağlığı ve Güvenliği. *Çalışma ve Toplum*, 28(1), 233-263.
- ÇAĞLAYAN, Ç. (2015). *İşyeri Temsilcileri ve İşçiler İçin Meslek Hastalıkları Rehberi*. Birleşik Metal İş, İstanbul.
- ÇALIŞMA VE SOSYAL GÜVENLİK BAKANLIĞI (2019). *Mobilya Sektöründe İş Sağlığı Gözetimi Rehberi*
- DEVECİ KOKAKOÇ, İ. (2003). Veri Zarflama Analizi'ndeki Ağırlık Kısıtlamalarının Belirlenmesinde Analitik Hiyerarşi Sürecinin Kullanımı, *D.E.Ü.İ.B.F.Dergisi*, Cilt:18 Sayı:2, Yıl:2003, 1-12
- HSU, C.J. (2011). An Analysis of the New Global Strategy and Action on Occupational Safety and Health of the International Labour Organization, *Journal of Occupational Safety and Health*, 19, 183-198.
- İNTERNET: TMMOB, <https://www.mmo.org.tr/sites/default/files/ISG%20raporu%202018.pdf> Erişim: 07.02.2021
- KARACAN, E. (2018). İş Kazaları ve Meslek Hastalıklarının Önlenmesinde Ergonomik Koşulların Etkisi. *Journal of International Social Research*, 11(56).
- KÜRKÇÜ, E. A., ÇAKAR, İ. ve ZEYREK, S. (2014). *İşyerlerinde Aydınlatma*. İş Sağlığı ve Güvenliği Merkezi Müdürlüğü
- MİLLÎ EĞİTİM BAKANLIĞI (2017). *Mesleki Gelişim İş Sağlığı ve Güvenliği*, Ankara
- NAVE, D. (2002); How to Compare Six Sigma, Lean and The Theory of Constraints, *Quality Progress*, Cilt: 35, No: 3, pp. 73-78.
- ÖZDEMİR, A. İ., ve DESTE, M. (2009). Gri İlişkisel Analiz ile Çok Kriterli Tedarikçi Seçimi: Otomotiv Sektöründe Bir Uygulama. *Istanbul University Journal of the School of Business Administration*, 38(2).
- TAYLOR III, L. J. ve L. CHURCHWELL. (2004). Goldratt's Thinking Process Applied to the Budget Constraints of A Texas MHMR Facility. *Journal of Health and Human Services Administration*, 26(4): 416.
- TÜRKİYE MOBİLYA ÜRÜNLERİ MECLİSİ SEKTÖR RAPORU, <https://tobb.org.tr/Documents/yayinlar/2018/MobilyaSektorleriMeclisi.PDF> Erişim: 06.03.2021
- YILDIRIM, H. A. ve ALTINSOY, H. (2015). Ts En Iso 7730 ve Ts En Iso 27243 Standartlarına Göre Termal Konfor Programı. *Çalışma Dünyası Dergisi (Labour World)*, 7-17.

Ek Şekil 1: Etkin Olmayan Karar Birimleri İçin Mevcut Gerçeklik Ağacı

Ek Sekil 2: Gelecek Gerçeklik Ağacı

18. YÜZYILIN İLK YARISINDA İRSALİYE HAZİNESİ BAĞLAMINDA MISIR MALİYESİNE BAKIŞ*

An Overview of Egypt's Finances in the Context of the İrsaliye Hazine in
the First Half of the 18th Century

Osman Onur GENÇ¹

ÖZET

Mısır, Osmanlı Devleti'nin coğrafi olarak en geniş, tarımsal üretim bakımından en zengin eyaletidir. Buna rağmen 18. yüzyılın ilk yarısındaki malî yapısı ve ekonomik işlevi üzerinde yeteri kadar araştırma yapılmamıştır. Bu sebeple bakir bir çalışma sahasıdır. Mısır'dan vergi toplanması Devlet-i aliyye için her zaman bir sorun teşkil etmiştir. Geniş bir coğrafyayı yönetmek, vergisini toplamak zaruri fakat bir o kadar da zor bir süreçtir. Merkezi hükümet bu sorunu Mısır'ın geleneksel aktörleri olan Memlûkleri kullanarak çözüme yoluna gitmiştir. Eyalet yönetimini İstanbul'dan atanan Osmanlı valisi ile sağlarken vilayetlerin yönetimini kâşif adı verilen Memlûk yöneticilere bırakmıştır. Malî denetim ise İstanbul'dan atanan defterdâr ve rûznâmçeci tarafından yapılmıştır. Bu süreç köylü, mültezim ve kâşif arasında kurulan ilişki ile sağlanmıştır. Toplanan vergiler icmâl defterlerine kaydedilmiştir. Masraflar ve gelirler göz önüne alınarak hazırlanan bu belgeler eyaletin İstanbul'a karşı hesap vermesindeki temel araç olmuştur. Bu belgelerde toplanan yekûn vergi miktarı irâdlar başlığı ile yer alırken yapılan harcamalar ise el- mesârif olarak kayda geçmiştir. Masraflar merkezi hükümetin izni ile Haremeyn'in ve eyaletin kendi ihtiyaçları doğrultusunda yapılmıştır. Vilayetlerden toplanan vergilerin hazırlanarak kontrol edilmesiyle irsâliye hazinesi oluşmuştur. Bu çalışma 18. yüzyılın ilk yarısındaki Mısır'ın malî yapısını icmâl belgelerine dayanarak incelemeyi amaçlar. Bu doğrultuda yirmişer yıllık periyodlarla incelenmiş olan icmâl kayıtlarıyla irsâliye hazinesi arasındaki organik ilişki ortaya çıkartılacaktır. Ayrıca çalışma Mühimmeler ve arşiv belgeleriyle desteklenecektir.

ABSTRACT

Egypt is the most geographically wealthiest province in terms of agricultural production of the Ottoman Empire. However, there has not been enough research on its financial structure and economic function in the first half of the 18th century. For this reason it is untouched working field. Collecting taxes from Egypt has always been a problem for Ottoman State. Managing a large geography and collecting its tax is a compulsory but difficult process. The central government has strived to solve this problem by using Mamluks which traditional actors of Egypt. While he provided the state administration with the Ottoman governor who appointed from Istanbul, he left the administration of the provinces to the Mamluk administrators called kashifs. The financial audit was performed by the defterdâr and ruznamaji appointed from Istanbul. This process was achieved by the relationship between the peasant, possessor and the kâshifs. The collected taxes are recorded in the İjmal register. These documents, which have been prepared considering the costs and revenues, have been the main tool for the province's accountability against Istanbul. While the total amount of tax collected in these documents is included under the heading irâdlar, the expenditures made are recorded as el- mesârif. The expenditures were made in accordance with the needs of the holy land and principality with the permission of the central government. An irsâliye-i hazîne was created by preparing and controlling the taxes collected from the provinces. This study aims to examine the financial structure of Egypt in the first half of the 18th century, based on the documents of İjmal records. In this direction, the organic relationship between İjmal records and "irsâliye-i hazîne" treasure, which has been examined for twenty year intervals, will be revealed. In addition, the study will be supported with the Muhimme records and archive documents.

Anahtar Kelimeler: Mısır, İrsâliye Hazinesi, İcmâl Kayıtları, Mühimme Kayıtları, Memlûk

Keywords: Egypt, İrsâliye Hazîne, İjmal Records, Muhimme Records, Mamluk

1. ORCID: 0000-0002-0201-1761

1. Doktora Öğrencisi, Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.
osman.genc@hacettepe.edu.tr

24-25 Haziran 2020 Tarihinde Uluslararası Genç Bilim ve Sanat İnsanları Sempozyumunda (GEBSİS) sunulan H. 1129 (M.1716-17)- H. 1149 (M. 1736-37) ve H. 1169 (M. 1755-56) Seneleri İcmâl Kayıtları Bağlamında Mısır İrsâliye Hazinesinin Tahkiki adlı tebliğimin genişletilmiş hâlidir.

*GENÇ, O. O. (2022). "18. Yüzyılın İlk Yarısında İrsaliye Hazinesi Bağlamında Mısır Maliyesine Bakış", *Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 9, S. 25, s.69-85.

Makale Geliş Tarihi: 30 Eylül 2021 Kabul Tarihi: 13 Ocak 2022

EXTENDED ABSTRACT

Egypt is the largest province of the Ottoman Empire in terms of economic production capacity and geography. While this aspect provided the Ottoman Empire with wealth and superiority in the Mediterranean geography, the distance of the province from the center caused the state to directly rule Egypt. The ancient geography of Egypt provided grain and tax wealth to the Ottoman Empire. In addition, the governor of Egypt was responsible for the food and security of the holy lands. However, due to its distance from Istanbul, it is a province that should be kept under constant supervision. Taxes collected during a harvest year are sent to the center once a year. This period varies depending on the term of office of the Ottoman governors appointed to Egypt. In the 18th century, the term of office of a governor varied between 18 and 24 months. Each appointed governor has to examine the previous governor's account book and control the expenditures permitted by the Devlet-i aliyye. Miscasting in the accounts or expenses made without informing Istanbul are covered by the governor of Egypt. This detailed inspection process takes approximately 18 months to complete and the Egyptian irsaliyye treasury is delivered to Istanbul. Usually, after the completion of the accounting operations of a financial year, the positions of the governors of Egypt would be changed. The main reason for this situation is to prevent the governors from gaining military, political and economic influence in distant states. The above-mentioned financial processes were being recorded in the "ijmal records". One-year revenues collected in the province were recorded in the Egyptian ijmal records which using para and a Kise-i Misri account. In order to organize the accounts of the records kept, every 25,000 para was calculated as a Kise-i Misri. The remaining fractional amount was recorded as para. The main purpose of keeping ijmal records were to report the expenditures made in the province to Istanbul by recording them in detail on the basis of an item of account. Thus, the central government was informed about the expenditures. It was one of the main duties of the Egyptian governor to regulate and manage this established financial system. With this study, the economic change of the Egyptian finance in the mentioned century has been examined. Accordingly, the central government's perception of Egypt has been focused on. How did the Ottoman Empire regulate the financial management of a large province such as Egypt? How was the financial dissolution in Egypt and the resulting economic problems tried to be overcome? How did Dersaadet keep Egypt under control with the bureaucratic functioning? The answers to these questions will be tried to be reached through the aforementioned research. In this way, deficiencies in the financial organization of the province can be revealed by using the Ijmal records, which remain as a dark spot in the Egyptian finances. The absolute centralist structure of the Ottoman State in theory ensured that the state was always under control. But in practice, changing power balances in Egypt in the 18th century has devested the authority of the state. The central government, which struggles with the changing political balances within the state, has been bereft of the Egyptian treasury at certain times in order to protect its power. The aim of this renouncement is a political and economic maneuver by the central government to regain power. In this framework, the way in which the "irsaliye-i hazine" is collected from the provinces are discussed in the first section, the second section examined the way the central government controlled the financial structure of the province based on Ijmal records. In the third section, the income-expense balance in the Ijmal records is discussed in the context of expenses.

GİRİŞ

Mısır, ekonomik üretim kapasitesi ve coğrafi konum bakımından Osmanlı Devleti'nin en büyük eyaleti olma özelliğini taşımaktadır. Bu husus beraberinde Osmanlı Devleti'ne zenginlik ve Akdeniz coğrafyasında üstünlük sağlamıştır. Eyaletin merkeze olan uzaklığı ise devletin Mısır'ı doğrudan vali atayarak mukâata ve iltizam sistemi ile yönetmesine sebep olmuştur. Mısır'ın kadim coğrafyası Osmanlı Devleti'ne tahıl ve vergi zenginliği sağlamaktaydı. Bununla birlikte İstanbul'a olan uzaklığından dolayı sürekli denetim altında tutulması gereken bir eyaletti.

Mısır'ın coğrafyası Kuzey'de Dimyat ile son bulurken Güney sınırı Vadi-i Halfa yakınlarında olan İbrim ile başlamaktadır. Doğu sınırı Şarkü'l Ârâb'a kadar gitmektedir¹. Batı sınırı ise uçsuz bucaksız çöldür. Mısır'ın tarım toprakları İbrim ile Dimyat arasında, Nil Nehri'nin Güney'den Kuzey'e akış yönü doğrultusunda oluşmuştur. Bu güzergâh boyunca eyalet 16. yüzyılda, 1524 Mısır kanunnamesinde belirtildiği şekilde 15 sancak ile yönetilmektedir . Bunlar; “Vilayet-i Şarkiye, Vilayet-i Kalyub, Vilayet-i Bilbis, Vilayet-i Dakhaliye, Vilayet-i Katiye, Vilayet-i Idfih, Vilayet-i Garbiye, Vilayet-i Menufiyye, Vilayet-i Buhayr, Vilayet-i Cize, Vilayet-i Feyyum ve Behnesaviyye, Vilayet-i Üşmûnin, Vilayet-i Menfalut, Vilayet-i Elvah” adlı vilayetlerdir². Memluk kökenli kaşif olarak adlandırılan yöneticiler tarafından idare edilmektedir (Barkan, 1943 c.1: 360).

Mısır, iltizam sistemi ile salyaneli bir eyalet olarak yönetilmektedir (Ayn Ali Efendi, 1018: 8; Abdul Rahman, 1976: 122; Shaw, 1962: 40). Bu sistem vergilerin düzenli olarak bir noktada toplanmasını ve merkeze gönderilmesini amaçlıyordu. Eyaletlerden toplanan vergiler vilayetin başkenti olan Kâhire'de bir araya getirilirdi. Denetim ve kontrol, defterdâr (BOA. AE.SAMD.III. 132-12952) ve rûznâmçeci³ tarafından yardımcıları ile birlikte yapılırdı (Çelebi, 2007 c.10: 78). Gerekli düzenleme ve hesaplar yapıldıktan sonra eyalet harcaması için bir miktar para ayrılırdı. Kalan miktar ise İstanbul'a gönderilmek üzere hazırlanırdı. Bu süreçte vali önderliğinde eyaleti yöneten Mısır divanı etkin bir biçimde rol oynardı. Mısır Muhâfızı, defterdâr ve rûznâmçecinin mühürleriyle hazırlanan icmâl belgesi, Devlet-i aliyeye toplanan ve bir kısmı harcanan Mısır vergisinin hesabını verir nitelikteydi. Böylece İstanbul, Mısır hazinesi üzerinde kontrolünü sağlamış olurdu. Bu bağlamda, verginin Kahire'ye ulaşım sürecindeki etkin unsurlar ve kişiler kimlerdir? Mısır valisinin vergi toplama sürecindeki işlevi nedir? Mısır hazinesi ile birlikte gönderilen icmâller devlet tarafından Mısır'ın denetimine hangi surette bir destek sunmaktadır? Oluşturulan bürokratik sistem içerisindeki icmâl kayıtlarının önemi nedir? İrsaliye hazinesi ile icmâl kayıtları arasındaki organik bağ nasıl sağlanmıştır?

¹ Bahsedilen coğrafi sınır günümüzdeki Basra Körfezine kadar gitmektedir.

² 17. yüzyılda Evliya Çelebi *Seyahatnamesinde* 17 vilayet sayar bunlar; Reşid, İskenderiyye, Dimyat, Şarkıyye, Garbiyye, Menûfiyye, Buhayre, Mansûre, Kulûbiyye, Cize-i Yûsuf, Benî Süveyf, Feyyûm-ı Yûsuf, Minye, Menfalût, Sancak-ı kebir Circe, Elvâhât-ı azîm, ve İbrîm'dir (Çelebi, 2007 c.10: 77). 18. yüzyılda ise Mukataa defterlerinde vergilendirilebilir eyalet sayısı 12'dir. Bunlar; Vilayet-i Garbiyye, Vilayet-i Menufiyye, Vilayet-i Şarkıyye, Vilayet-i Mensure, Vilayet-i Minye, Vilayet-i Kalyub, Vilayet-i Ciza, Vilayet-i Feyyum, Vilayet-i Behnasavi, Vilayet-i Menfalutiyye, Vilayet-i Uşmuin ve Vilayet-i Circe'dir (Genç, 2021: 81-82).

³ Arşiv belgelerinde vilayetlerden vergi toplanmasını denetleyen kişi Rûznâmçeci yahut Ruus veziri olarak geçmektedir. Bu

Bu soruların cevapları elinizdeki bu çalışma ile birlikte ortaya konulacaktır. Temel olarak amacım neredeyse yirmişer yıllık aralıklarla incelenen 1112 (1700⁴)- 1129 (1717)- 1149 (1736-37) ve 1169 (1755-56) tarihli icmâl defterleri vasıtasıyla 18. yüzyılın ilk yarısındaki Mısır'ın malî vaziyetini ortaya çıkarmaktır. Bu çalışma boyunca devlet arşivlerindeki dönem ile ilgili Osmanlı belgelerinin yanı sıra, dönemin kronikleri ve ikincil kaynaklar kullanılacaktır.

1. İrsaliye Hazinesi Nasıl Toplanırdı?

İrsâliye Hazînesi, bir hasat yılı içerisinde üretilen ürünlerden alınan vergilerin Kâhire'de Kalatü'l Cebel'de toplanması ile oluşturulurdu. Tarımsal üretim fellâh adı verilen Mısırlı köylülerin yılda iki defa topraklarını ekmesi ile meydana geliyordu. İlki Ekim-Kasım ayında ekilen buğday, arpa, fasulye, keten ve yoncadan oluşuyordu (Cuno,1992: 18). Ekilen tarım ürünlerinin hasatı ise bahar ayında yapılırdı. İlkbahar hasatı sonrasında toprak dinlendirilmeye bırakılıyor ve sonbahar ekimine başlanıyordu. Verimli Nil Deltası'na pirinç, şeker kamışı, susam, çivit otu ve pamuk ekimi yapılarak lüks tüketim malları karşılanmaya çalışılıyordu (Cuno,1992: 18; al-Shirbini c1: 2016; 227). Sonbahar hasatı beraberinde vergi toplanması manasına gelmekteydi. Mısır'da yüzyıllardır kullanılan Kıptî takvimi vergi zamanını belirleme amacıyla da bir referanstı. Tut ayının ilk gününe takriben⁵ Eylül ayının 4-6 arasına gelen bu zamanda ürünlerin hasatı yapılmaya başlanırdı (Shaw, 1962: 76). Ekim- Kasım ayına kadar hasat yapılan ürünler köylüler tarafından genellikle nakde dönüştürülüyor, bu aşamadan sonra sıra vergi toplamaya geliyordu. Vergi vermek köylüler için ekim yapmaktan daha zordu. Elinde kalan para ile geçinmeye çalışan köylü, ilkbahar hasatına kadar bir daha para göremeyecekti. Ayrıca sarrâf, mültezim, kethüda gibi devlet görevlileri ile muhatap olmak durumunda kalması korku içerisinde yaşaması manasına geliyordu (al- Shirbini c2: 2016;137). Mültezimin ve devlet görevlilerinin keyfi uygulamaları köylünün canını sıkabiliyor, angaryalar ile baş başa bırakıyordu⁶. Köylüye karşı yapılan kötü muameleler devlete arz ettiğinde vilayet yöneticisi olan kâşif görevden alınabiliyor, mültezimin devletli veya köylü ile yaptığı taahhüd feshediliyordu (BOA. A. DVNSMHM. D. 73-13). Fakat angaryalar konusunda devletin köylüye karşı bakışı değişkendi. Mısırlı bir köylünün angarya anlayışı sabitti. Feddân adı verilen tarım arazilerinin sulanmasını sağlayan su kanallarının temizliği, bakımı ve onarımıydı (Mikhail, 2019: 33,47; Mikhail, 2010: 570-580; Güner, 2021: 5). Bu iş yükü köylü için çok zordu. Fakat devlet nazarında tarımsal verimliliğin devamı için yapılması gerekiyordu.

⁴ 1112 (1700) tarihli icmal belgesi Prof. Dr. Özen Tok tarafından “H. 1112 (M. 1700) Tarihli Mısır İrsaliye Hazinesi” başlıklı çalışma ile incelenmiştir. Tok, çalışmasında evkaf-ı hümayun defterleri içerisinde yer alan 1112 (1700) tarihli icmal defterinin bir nüshasını kullanmıştır. Kullanılan “BOA. EV. HMH. d. 1153” nüshası ile baş muhasebe Mısır kayıtlarında bulunan “BOA. D.BŞM. MSR. D. 16862-A” icmal kaydı neredeyse aynıdır. İcmal kayıtları karşılaştırıldığında içerisinde yer alan gelir miktarı, harcama kalemleri ve İstanbul'a aktarılan irsaliye miktarı aynıdır. Tek fark İstanbul'a gönderilen toplam hazine miktarıyla ilgilidir. “BOA. D.BŞM. MSR. D. 16862-A” numaralı icmal defteri *1113 Evasıt Receb* tarihinde yani Aralık 1701'de kaleme alınmıştır. Buna göre Masraflar çıkartıldıktan sonra Enderun hazinesine gönderilen para miktarı 796 Kise-i Mısri ve 14.978 paradır (19.914.978). Özen Tok'un çalışmasında kullandığı “BOA. EV. HMH. d. 1153” belge ise *1111 Zilkade 28 (26 Nisan 1702)* tarihli. Yani “D.BŞM. MSR. D. 16862-A” adlı icmal belgesi kaleme alındıkta 4 ay sonradır, Tok'un kullandığı icmal belgesi bu mezkur evkaf-ı hümayunda kayıtlı olan icmaldir. Tok'un nüshasında masraflar çıkartıldıktan sonra kalan 796 Kise-i Mısri ve 14.978 paralık miktarın içinden Şam Hac emirine 160 Kise-i Mısrilik imdadiye verilmiştir. Böylece Enderun hazinesine toplamda 636 Kise-i Mısri ve 14.978 para girmiştir (Tok, 2014, 180). Her iki icmal de karşılaştırmalı bir şekilde incelendiğinde “BOA. D.BŞM. MSR. D. 16862-A” icmal belgesinde yer alan miktar Enderun hazinesine girmiş fakat 4 ay sonra Şam Hac emirine, hac masrafları için 160 Kise-i Mısrilik bir imdadiye verilmiştir. Böylece “BOA. EV. HMH. d. 1153” adlı icmal oluşturulmuştur sonucuna varılabilir. Bu çalışmada hem Özen Tok'un ortaya koyduğu sonuçlar hem de “BOA. D.BŞM. MSR. D. 16862-A” adlı icmal kaydı kullanılacaktır. Detaylı inceleme için bkz. Tok, Ö. (2014). “H. 1112 (M. 1700) Tarihli Mısır İrsaliye Hazinesi”, *History Studies*, vol.6, no.1, pp. 175-187.

⁵ Tut ayı aynı zaman da Kış hasatının ilk günü yaz hasatının ise son günü manasına gelmekteydi. “Bâis-i tahrîr-i hurûf budur ki, İş bu bin yüz atmış altı senesi tûti ibtidâsından atmış yedi senesi tûti gayetine değin deyn-i dîvâna zuhûr iden deynimiz yalnız üç yüz mısri kise ile yirmi bin altı yüz kırk beş paraya bâliğ olub meblağ-ı mezbûr bin yüz atmış sekiz senesi irsâliyesinden mahsûb olmak için taraf-ı bendelerinden enderûn-ı hümayûn hazinesine iş bu memhûr sened virilmiştir. İn'şâ-Allahü te'âla edâ ve teslim olundukda işbu temessükümü girüye redd olunur.Tahrîren Fî 21 Ca. (Cemaziye'l-evvel) Sene (1)169. Bende Mustafa Valî-i Mısır Sabık ” (Genç, 2021, 29).

⁶ Mısır köylülerinin üzerindeki angarya yükü hakkında bkz. Güner Özden, S. (2021). “Mehmed Ali Paşa Mısır'ında Angarya: Kapitalist Tarım ve Köylü Emeginin Dönüşümü”, *Amme İdaresi Dergisi*, c. 54, s. 1, ss. 1-21; Brown, J. N. (1994). “Who Abolished Corvee Labour in Egypt and Why?”, *Past&Present*, No. 144, pp. 116-137.

Nil Nehri Güney'den Kuzey'e yatay bir rotada Akdeniz'e dökülüyordu. Nehrin kavisli yapısı çevresindeki tarım arazisi miktarını arttırıyordu. Fakat bu arazilerin sulanabilmesi için kanallar açılması gerekiyordu. Temmuz Ayı gibi Nil'in debisi artıyor ve taşkınlar bu kanallar vasıtasıyla ekili arazilere ulaşıyordu⁷. Böylece arazi sulanıyor ve bereketli bir hasat yılı meydana geliyordu. Kanalların bakımı yapılmadığında; balçık, çamur, taş ve ağaç dalları kanalları kapatıyordu. Böylece tarım toprakları sudan mahrum kalıyordu (Mikhail, 2019: 47). Evliya Çelebi Seyahatnamesinde başarılı bir hasat yılı için suyun 18 arşın kadar taşması gerektiğini söyler, suyun 20 arşın kadar artması Allah'ın bereketi olarak görülür. 18 arşının altında kalması ise hasat yapılamaması manasına gelirdi (Çelebi, 2007 c.10: 80). Hasatın yapılamaması Mısır ve yakınlarındaki vilayetlerde kıtlığın başlaması demektir. Bu sebeplerden dolayı köylüler için kanalların temizliği büyük bir iş yükü olsa da üretimin devamı için zorunludur (Baer, 1959: 60).

Mısır, Osmanlıların fethinden itibaren mukâataalara ayrılarak yönetilmeye başlanmıştı⁸. Coğrafyanın genişliği ve engebeli yapısı, içerisinde barındırdığı etnik unsurların çeşitliliği eyaletteki denetimin sağlanmasını zorlaştırmıştı. Bu sebepten dolayı Osmanlıların eyalete tamamen hâkim olması 17. yüzyılın ilk çeyreğinde meydana gelmişti (es-Seyyid Mahmud, 1990: 106). 18. yüzyıla kadar vergi sistemi ve idari olarak hakimiyet çoğunlukla devletin tekelinde kaldı. Mültezimler ve mutasarrıflar, eyaletin ve vilayetlerin idari yöneticileri olan kâşiflerden yahut da bu yöneticilerin kapı halklarından kiralama veya açık arttırma usulü ile seçildi. Bu kişiler çoğunlukla Memlûk kökenliydi (Dykstra, 2008: 124). 18. yüzyıla gelindiğinde eyalette hâkim olan idari ve askeri unsurlar yeniçerilere kaydı (Hathaway, 2009: 14-15). Mısır'ın fethinden itibaren faal bir vazifeye sahip yeniçeriler merkezi otoritenin yetersizliğinden dolayı Memlûklere karşı alternatif bir unsur olmaya başladı. Zamanla köle satın alıp Memlûk edinmeye başlayan yeniçeriler güçlenmeye, hizipleşmeye ve yerelleşmeye başladı. Bu noktadan sonra kendilerine tarihçiler tarafından neo-Memlûk sıfatı addedilecekti (Cuno, 1992:27; Philipp, 2004:318; Güner, 2013: 157; Hathaway, 1999: 57). Bir müddet sonra ekonomik hayata atılan yeniçeriler; kahve ve baharat ticaretiyle yüksek gelirler elde etmeye başladı (Hathaway,2016:203-204; Raymond, 2016: 78-79; Raymond, 2002: 55;). Böylece idari ve ticari bir kazanç elde eden hizipler zaman zaman birbirlerine karşı mücadele verseler bile Mısır'daki iltizamları ele geçirmede etkin bir rol oynadılar. Devlet bu noktada karşı bir hamlede bulunarak iltizamlara bağlı mukataa köylülerinin ve arazilerinin sınırlarını daraltarak daha küçük parçalara, hisselerle böldü (Abdul Rahman, 1995: 60-61; Shaw, 1962: 52-53). Böylece toprağın kullanım hakkına sahip olan mültezimin ekonomik ve siyasi olarak güçlenmesinin önüne geçilmesi amaçlandı. Bu durum beraberinde merkezi otorite tarafından miri toprakların daha fazla kişiye kiralanmasıyla sonuçlandı böylece eyaletin gelirlerinin yükseltilmesi amaçlandı⁹.

⁷ Nil Nehri'nin debisiyle ilgili en detaylı raporlar 19. yüzyılda Fransızlar tarafından tutulmuş ve istatistik defterlerine kaydedilmiştir. 19. yüzyılın sonuna dek Mısır'da herhangi bir baraj inşaatı yapılmı olduğundan dolayı 1870 tarihli Nilometre verilerini Nil Nehri'nin debisini anlamak için kullanabiliriz. Buna göre Nil Nehri'ndeki su miktarının artışı takriben 3 Temmuz'da başlamakta en zirve noktasına 10 Ekim'de çıkmakta ve 31 Ekim'den itibaren düşmeye başlamaktadır (Statistique, 1870: 65-66).

⁸ Mısır'ın İstanbul'dan coğrafi olarak uzak olması, müstakil bir eyalet yapısına sahip olması Osmanlıların hakimiyetinden itibaren tımar sisteminin uygulanmamasına, memlûkler zamanındaki iktâ sisteminin geliştirilip, eyaletin mukataalara bölünmesi ile yönetilmeye başlanmıştı (Shaw,1962b: 109). 18. yüzyılda Mısır'daki Mukataaalar 1723 ve 1765-66 tarihli mukataa defterlerine kaydedilmişti. Detaylı inceleme için bkz. (BOA. MAD. D 1350; BOA.BŞM.MSR. d. 16893). Mukataa ile ilgili çalışmalar hakkında bkz. Genç, M. (2013). *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, İstanbul: Ötüken Yayıncılık; Shaw, S. J. (1962). *The Financial and Administrative Organization and Development of Ottoman Egypt 1517-1798*, Princeton: Princeton University Press; Abdulrahman-Nagata, A-Y. (1995). "The iltizam System in Egypt and Turkey: A Comparative Study", *Studies on the Social and Economic History of the Ottoman Empire*, İzmir: Yeni Yol Matbaası; Çakır, B. (2003). *Osmanlı Mukataa Sistemi (XVI-XVIII. Yüzyıl)*, İstanbul: Kitabevi Yayınları; Özvar, E. (2018). *Osmanlı Maliyesinde Malikâne Uygulaması*, İstanbul: Kitabevi Yayınları; Darling, T. L. (2019). *Gelir Artışı ve Kanuna Uygunluk (Osmanlı İmparatorluğunda Vergi Toplanması ve Maliye Yönetimi 1560-1660)*, çev. Adnan Tonguç, İstanbul: Alfa Yayınları; Tabakoğlu, A. (2016). *Osmanlı Mali Tarihi*, İstanbul: Dergah Yayınları; Tabakoğlu, A. (1985). *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, İstanbul: Dergah Yayınları; Cezar, Y. (1986). *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi*, İstanbul: Alan Yayıncılık.

⁹ Detaylı inceleme için bkz. Abdulrahman, A. (1986). *Al- Rif'a al' Mısır-i fi al' Karn As'samiun Ömrü*, Ayn Şems Üniversitesi Yayınları: Kahire, s. 106.

Mültezimler hâkim oldukları alanların vergilerini bizzat kendileri yahut yardımcıları vasıtasıyla topluyordu. Vilayetlerdeki kâşifler ise kethüdaları aracılığıyla hakimiyeti altındaki mukâataaları yönetiyordu. Mültezimin ödemekle yükümlü olduğu vergiler vilayette kâşifler gözetiminde toplanıyor, sarrâf adı verilen malî yetkililerin denetiminde sayımı yapılarak Kâhire'ye bizzat kâşifin yardımcısı olan kethüda ve sarrâf tarafından ulaştırılıyordu. Bu noktadan sonra denetim Mısır valisi, defterdârı ve rûznâmçeye geçiyor, gerekli kontroller ve para miktarındaki doğruluk hesaplanıyordu. (Çelebi, 2007 c.10: 78-79). Paranın noksan olması mültezimin cezalandırılması manasına gelmekteydi¹⁰. Eğer eksik varsa Mısır valisi tarafından tamamlanıyor (BOA. DVNSMHM. D. 115- 1101), daha sonra merkezi hükümetin izniyle Mısır'ın ve kutsal toprakların bir yıllık ihtiyacı bu hazineden karşılanıp kalan miktar ise İstanbul'a gönderiliyordu (Tabakoğlu, 1985: 60).

2. İcmal Kayıtları: Hesap Verilebilirlik Meselesi

Mısır için icmâl kayıtları devlete karşı eyaletin hesap verilebilirliğinin temel unsuruydu. Mısır diğer eyaletlerden çok farklıydı. Kendi içinde bağımsız gibi görünmekle birlikte yoğun bir bürokrasiye sahipti. Üstelik Osmanlıların yönetimine girmesinden birkaç sene sonra 1524 yılında isyan hareketi meydana gelmiş, yoğun bir çabayla bastırılabilmişti. Bu durum devletin Mısır'a bakışını değiştirmişti. Devlet daha otoriter bir tavır sergiledi¹¹. Valilerin güç kazanması merkezi hükümetin eyalette mutlak iktidarına risk oluşturunuyordu. Bu sebeple Kâhire'ye Osmanlı valisini kontrol altına alabilmek için yeniçeriler gönderilmişti. Ayrıca isyan sonucunda devlete bağlılığını bildiren Memlûklar tasfiye edilmemiş, alternatif bir unsur olarak yönetimde yer almıştı (Holt, 1961: 216). Mısır valisinin ise görev süresi kısıtlanmıştı. 18. yüzyılda bir valinin idari vazifesi yaklaşık olarak 18 ile 24 ay arasında değişiyordu (al-Jaberti, 1994: 241-246). Bürokrasiyi oluşturan yerel eşraf Kâhire'nin ileri gelenleriydi. Bunun dışında malî yönetimin ve vergi toplanmasının kontrolü İstanbul'dan gönderilen defterdâr ve rûznâmçenin idaresindeydi. Hesap vermesi gereken kişi ise Mısır valisiydi. Bu bürokrasiden devletin beklentisi; Mısır'ın güvenliğini sağlamak, reaya üzerinde baskı kurulmasının önüne geçmek ve düzenli olarak vergi toplanmasını sağlamaktı. Vilayetlerdeki malî denetim ise Kâhire'den gönderilen sarrâflar sayesinde sağlanıyor usulsüzlüklerin önüne geçiliyordu (Çelebi, 2007 c.10: 78-79). Toplanan irsâliye hazînesi ruznâmçe ve defterdâr gözetiminde İstanbul'a gönderilmek üzere hazırlanıyordu. Eyaletin merkezi hükümete malî hesapları vermesi ise icmâl defterleri vasıtasıyla sağlanmıştı.

İcmal defterleri çoğunlukla iki yahut üç sayfadan meydana gelirdi. Toplanması gereken vergi miktarı belliydi. Bu miktarın üzerine çıkılmaması veya altına düşülmemesi gerekirdi. Maktû verginin üzerine çıkılması halka zulm manasına gelmekle birlikte altına düşülmesi İstanbul nazarında hoş karşılanmazdı. İcmâllerin hazırlanmasında mutlak yetkili rûznâmçeci ve hazine serdarıydı. Bu sebepten İcmâllerin bazıları rûznâmçeci yahut hazine serdarının mührüyle başlayıp mührüyle sonlanırken, bazıları ise mühürle başlamamış sadece mühür ile sonlandırılmıştır (BOA. D.BŞM.MSR.D. 16866; BOA. D.BŞM.MSR.D. 16861).

¹⁰ Farklı Cezalandırılma usulleri mevcuttu buna göre; “Çavuşlar gidüp tahsili mümkün olmayan mültezimleri götürüp bu divanhane ortasında makaralarla asılmak için kalın urganlar vardır, allahümme afına, ol meksur mültezimi kollarından ol makaraya bağlayup kırk elli cellad-ı bi aman, fakir ademi üryan edüp bu kadar ayan-ı devlet içinde kollarından berdar edüp eyle fil siki kırbac-ı Fünici ururlar kim herifin feryadı eflake ser çeküp kimse rica etmeğe kadir değildir. Zira rica edecek ademler üç ay başında ve bir nevi her ay başında mevacib isterler. Gözümüzde ise tahsil eyle, bize ver deyü baba oğlu oğul babayı rica etmez. Bu halleri Mısır ayanları bilüp anıñın rica etmezler. Herif-i şerif bi çare malı var ise verüp bir buriya üzre kalır. Malı yoğsa arıkhan ta'bir ederler, cehennem anın yanında A'rafdan anda haps ederler. Bir gece anda duran adem hayatı memat bazarında bulur. Ahir köğlerin ve milk-i emlakin satup halas alır. Bu mahalde hüküm defterdar paşanıdır. Zira cevz [Çün] çera diyemiz. Zira mevacib-i hazine tahsili defterdardan ve çavuşlar kethüdası ve müteferrikabaşından matlubdu” (Çelebi, 2007 c.10: 78; Genç, 2021: 49).

¹¹ Mısır'da Ahmet Paşa isyanı sonrasında idareyi yeniden düzenlemek üzere olağanüstü yetkilerle İstanbul'dan Kahire'ye gönderilen Sadrazam İbrahim Paşa, 1524 yılında Mısır Kanunnamesini hazırlamıştı. Bu kanunnamede yönetimde yer alan bütün unsurların görevleri belirtiliyordu. Görevlerini yapmaması ağır bir şekilde cezalandırılmaları manasına geliyordu “..... ulûfesi kat' oluna ve ulûfesi kat' olunanları anda durgurmayub İstanbula gönderile ve külli şana'at işleseler beylerbeğiye arz olunub katl ideler” (Barkan, 1943: 359).

Bu çalışmadaki 1112 (1700) tarihli icmal kaydının başı belgenin yıpranmasından dolayı okunamamaktadır. Fakat sonunda icmalin kapatıldığına dair mühür bulunmaktadır. 1129 (1717) tarihli icmal belgesi ise mühürle başlayıp mühürle sona ermiştir. Hatta belgenin başında bir buyruldu dahi bulunmaktadır (BOA. D.BŞM.MSR.D. 16870). 1149 tarihli icmal belgesi icmal el kabı ile başlayıp hemen öncesinde bir buyrulduya yer verilmiştir. Bu buyruldu da “Emini irâde-i hümayûn gereği iş bu sûret-i virilmek” yazmaktadır. Belge icmal silsilesinin ardından Fi 13 Cemaziyel Evvel 1153 tarihi ile sona ermiştir. Mezkur tarih muhtemelen belgenin yeniden gözden geçirildiği yahut bir nüshasının hazırlandığı tarihtir (BOA. D.BŞM.MSR.D. 16879).

Rûznâmçe yahut vezir rütbesindeki hazine serdarı icmâl kayıtlarını yazıya dökerken, icmâl el kabı ile satıra başlamaktadır. Bu satırda icmâlin hangi yılları kapsadığı belirtilmektedir. Eğer icmâl kaydı birden fazla malî yılı kapsıyorsa hangi yıllar aralığında olduğu belirtilir daha sonra ilk yıl verilir. Ayrıca bazı icmâl kayıtlarında hazine serdarının adı yahut dönemin Mısır valisinin ismi geçmektedir¹² (BOA. D.BŞM.MSR.D. 16879). Rûznâmçeci daha sonra fi’l-asl el kabı altında yukarıda belirtilen senenin toplam irsâliye-i kadîm hazinesini Kise-i Mısri ve kûsûr para hesabı üzerinden belirtirdi. Bu hesap 18. yüzyıl için şöyle yapılmaktaydı. Her 25.000 Mısır parası eşittir 1 Kise-i Mısri idi. 25.000’nin her bir katı Kise-i Mısri olarak kaydedilirken, kalan para miktarı ise kûsûr para adı altında kayıt edilirdi (Genç, 2021: 35). İrsâliye-i kadîm hesâbı oluşturulduktan sonra rûznâmçeci tarafından mînhâ el kabı konulur ve altına el-mesârif ile başlayan, padişahın onayı ile yapılan harcamaların olduğu masraflar kısmına geçilirdi (BOA. D.BŞM.MSR.D. 16886). 18. yüzyıl boyunca masraflar kısmı çoğunlukla, Kise-i Mısri ve kûsur para hesabı üzerinden yapılırken çok nadir olarak Rûmi kese ve gûruş hesabı da Kise-i Mısri ve kûsur paraya alternatif olarak verilmiştir. Masraflar belirtilmeden önce her masraf için vâhid ya da becîhet-i el kabı kullanılırdı. Masraflar kısmı bir çok farklı gider kaleminden oluşmaktaydı. Bunlar ise belirli bir silsileye göre yazılmaktaydı. 1707-1779 yılları boyunca icmâl belgelerinin varlığının ilk masraf kaleminin çoğunlukla Ciddelüyan askerlerinin masrafı olması hemen sol tarafında ise Kiler-î Âmire’ye gönderilen erzak masrafının yer alması bu durumu kanıtlar nitelikteydi¹³ (BOA. D.BŞM.MSR.D. 16889). Hemen altında genellikle hac için gerekli masraf kalemleri yer alır. Daha sonra ise Mısır ve civarındaki yerleşkelerin; köprü, saray, su kanalı, kale tamir masraflarına yer verilir. Belgenin masraflar bölümünü belirten son kısmında ise eğer o yıl içerisinde ortaya çıkacak hazineye dahili olmayan harici bir masraf varsa belirtilirdi. Masraflar belirtildikten sonra rûznâmçeci belirtilen masraf kalemlerinin bitiminin hemen altına bir çizgi çeker yekûn/ye-kûn adını verdiği el kabı yazardı. Altına hazîne-i irsâliyeden düşen masrafların hangi yıla ait olduğunu belirtir. Her 25.000 parayı 1 Kise-i Mısri olarak yazar, kalan miktar ise kûsur para olarak işlerdi (Genç, 2021: 54).

Yukarıda bahsi geçen masraf kalemlerinin aynı biçimde yazılıyor olması karşımıza iki önemli noktayı çıkarmaktadır. Bunlardan ilki rûznâmçeci tarafından bir şablon oluşturulduğu ve her sene harcama kalemlerinin yeri değiştirilmeyerek masraf miktarları yazıldığıdır. Diğerisi ise her yıl birden fazla Mısır icmâl kaydı nüshası tutulduğudur. Bu kayıtlardan biri merkeze yani İstanbul’a irsâliye hazînesi ile birlikte gönderilirken diğer kayıt Mısır’da muhafaza edilmektedir. Böylece hazine serdarı

¹² 1102 (1700), 1129 (1717) ve 1149 (1736-37) tarihli icmal belgelerinin üslubu içerik ve yazılış bakımından benzerlik taşımaktadır. 1102 (1700) tarihli belgenin icmal el kabı yıpranmış dahi olsa okunabilir vaziyette olan kısımlar her 3 icmalde de aynıdır. Her 3 icmalde de paşanın adı “hazreti vezir-i ruus zamir... paşa muhafız-ı mahrusa-i Mısır hala dame iclalehû” olarak yazılmıştır (BOA. D.BŞM.MSR.D. 16862-A; BOA. D.BŞM.MSR.D. 16870; BOA. D.BŞM.MSR.D. 16879). 1169 (1755-56) tarihli icmalde ise mezkur el kablara yer verilmemiştir. El kab yerine icmal suretinin senesi verildikten sonra “hazine-i amire beği Mehmed Beğe teslim olunan defter suretidir” ifadesi kullanılmıştır (BOA. D.BŞM.MSR.D. 16896).

¹³ İcmal belgelerindeki mezkur silsilenin temel sebebi muhtemelen ruznamçeci tarafından hazırlanan icmal belgelerinin bir önceki seneye ait olan icmal belgesinin kopya edilerek düzenlenmesinden kaynaklanmaktaydı. Zira icmaller bu benzerliği gösterirken aynı durum mukataa defterleri için de geçerliydi. 1057 (1647), 1135 (1723-24), 1179 (1765-66) ve 1212 (1797) tarihli mukataa defterleri yazım üslubu tarafından farklılık gösterse de içerik bakımından benzerlik taşımaktadır. Her iki defterinde sonunda Mısır’da ümeradan toplanan ve irsaliye hazinesinin bir kısmını da oluşturan keşufiyye vergisi neredeyse aynı şekilde verilmiştir (Genç, 2021, 81; Shaw, 1962, 145- 46-47-48).

yahut rûznâmçeci bir sene önceki icmâl kopyasını esas alarak yeni hasat yılının icmâlini iki nüsha olarak oluştururdu. Ayrıca merkezdeki kayıtlarda aynı yıla ait birden fazla nüsha vardır. Bir de bu duruma ek olarak 4 numaralı Mühimme-i Mısır'da 631 numaralı hükümde 1141 senesine ait bir icmâl kaydının özeti mevcuttur (BOA. A. DVNSMSR. D 4-631). Bu kayıt bize devletin irsâliye hazînesini kontrol edip hassasiyet gösterdiğini ayrıca divanda tartıştığını ve özetini kayıt altına aldığını kanıtlar niteliktedir.

İcmâl kayıtlarında masraflar oluşturulduktan sonra rûznâmçeci el-bâki el kabı oluşturur. Burada irsâliye-i kadîmden masrafları çıkartınca kalan miktar belirtilirdi. Ayrıca her sene masraflardan verilen fazla-i ciddelûyân ücreti bir malî yıl sonra hazineye geri girer ve bu miktar da icmale eklenirdi. Oluşturulan bu icmâl önceki malî yıl gözetilerek hazırlanıyordu. Eğer malî yıl içerisinde düzenli harcamalar yapıldıysa ve devletin Mısır hazinesine yük getirebilecek bir masrafı yoksa, el-bâki el kabı altında ortaya çıkan miktar İstanbul'a gönderilirdi. Fakat Mısır çevresinde isyan, askeri bir sefer yahut Akdeniz'de bir savaş varsa bu askeri harcamalar da Mısır hazinesinden karşılanırdı (BOA. D.BŞM.MSR.D. 16871). Rûznâmçeci bu harcamaları belirtmek için minhâ el kabını tekrar kullanırdı. Ek masraflardan sonra elde kalan irsâliye hazînesi miktarı, el-bâki, yekûn yahut cem'an el kablari altına yazılır, mühür vurulur hazine serdarına irsâliye hazînesi ile birlikte teslim edilirdi. Hazine serdarı ise beraberindeki heyetle birlikte Mısır irsâliyesini İstanbul'a ulaştırırdı.

3. Masrafların Gelir Gider Dengesine Etkisi

Vilayetlerden vergi toplamak karmaşık ve zor bir süreçti fakat asıl zorluk irsâliye hazînesi Kâhire'ye ulaşınca başlıyordu. Mısır valisinin asli görevi vilayeti korumak, düzeni sağlamak ve merkezi hükümetin talep ettiği vergi miktarını karşılamaktı. Bu noktada Mısır valisi kilit bir rol üstleniyordu. Mısır'dan gönderilen vergi miktarı merkezi hazinenin bir çok yükünü hafifletiyordu. Fakat dikkat edilmesi gereken bir husus daha vardı, eyaletin ihtiyaçları! Mısır, Osmanlı Devleti'nin en geniş tarım arazilerine sahip eyaletiydi fakat buna bağlı olarak artan iş yükünü karşılayabilecek malî bir sistem kurulamamıştı. Kutsal toprakların gelir ve gider düzeni tamamen Mısır hazinesinden karşılanıyordu. Bu durum hazine üzerinde büyük bir mali yük teşkil etmekteydi. Fakat bu karşılanması zorunlu bir ihtiyaçtı. Osmanlı Padişahı Hâdimü'l-Haremeyni's-Şerîfeyn idi. Yani Mekke ve Medîne'nin hizmetkârıydı. Bu kutsal toprakların malî ihtiyaçlarının karşılanmaması Osmanlı padişahının kendi halkının ve yabancı devletlerin nazarında itibar kaybına uğramasına sebep olabilirdi. Bu yüzden Mısır'dan toplanan vergilerin İstanbul'a ulaştırılmadan Haremeyn masraflarının karşılanması mutlak zorunluluk haline gelmişti. Kutsal şehirlerin ekonomik yapıları irsâliye hazînesine malî bir külfetti. Fakat Osmanlılara göre Mekke ve Medîne gibi dünyanın en değerli şehrine hizmet etmek Allah tarafından her kula nasip olmayacak büyük bir armağandı. 1169 (1755-56) 1170 (1756-57) ve 1171(1757-58) yıllarında Mısır'dan İstanbul'a irsâliye hazînesi gönderilememiş ve merkezi hazine zor bir duruma girmiş olmasına rağmen kutsal şehirlere yapılan hizmetler devam etmiştir (BOA. BŞM.MSR.d. 16896).

Mısır valisi, vilayetlerden 1112 (1700-01) ve 1129 (1717) yılında 1268 Kise-i Mısri ve 19055 para vergi toplamıştı¹⁴ (BOA. D.BŞM.MSR.D. 16862-A; BOA. D.BŞM.MSR.D. 16870).

¹⁴ 1129 (1717)Toplanan 1268 Kise-i Mısri ve 19055 paranın; 1200 kisesi irsaliyye-i kadim, 50 Kise-i Mısri ve 19055 para Mühimmat-ı Kiler-i Amire, 18 Kise-i Mısri ise Baha-i Barut-ı Siyah ma Baha-i Dogan'dan oluşmaktadır (BOA. D.BŞM.MSR.D. 16870). 1149 (1736-37) tarihinde mezkur vergi miktarı tıpkı 1129 (1717) tarihli icmaldeki gibi 1268 Kise-i Mısri ve 19055 para toplanmıştı . Toplanan bu miktarın 1200 Kise-i Mısri miktarı irsaliyye-i kadim, 50 Kise-i Mısri, Mühimmat-ı Kiler-i Amire ve 18 Kise-i Mısri miktarı ise baha-i barut geliridir (BOA. D.BŞM.MSR.D. 16879). 1169 (1755-56) senesinde ise yalnızca toplam vergi miktarı olan 1415 Kise-i Mısri ve 6.948 paraya yer verilmiştir. Detay yoktur (BOA. D.BŞM.MSR.D. 16896).

1149 (1736-37) yılında yine 1268 Kise-i Mısri ve 19055 para ile vergi toplayarak istikrarını sürdürmüştü (BOA. D.BŞM.MSR.D. 16879). 1169 (1755-56) yılında ise 1415 Kise-i Mısri ve 6948 para ile önceki senelere oranla daha yüksek miktarda vergi toplanmıştı. İrsaliye hazinesindeki bu fark 146 kise ve 12.893 kûsur pare olarak yazılan ve “cedid” olarak geçen artış, elimizdeki defter serilerinden anlaşıldığı kadarıyla ilk defa 1158 (1745-46) irsaliyesinde meydana gelmişti (BOA. TS.MA.d 3161). Vergi miktarındaki artış eyalet içerisindeki masraflarında artmasına da sebep olmuştu. İrsaliye hazinesinde yapılan muzaf-ı cedid olarak da adlandırılan artış miktarı 1174 senesine kadar aynı şekilde sabit kalmıştır. bu tarihten sonra ise artışlar ve düşüşler düzensiz bir şekilde meydana gelecektir¹⁵ (BOA. D.BŞM.MSR.D. 16894).

Tablo 1. Yıllara Göre Mısır Hazinesinden Toplanan Vergi Miktarları

	1112 (1700) ¹⁶	1129 (1717)	1149 (1736-37)	1169 (1755-56)
Kise-i Mısri Üzerinden Toplam Vergi Miktarı	1268 Kise-i Mısri 19055 Para	1268 Kise-i Mısri 19055 Para	1268 Kise-i Mısri 19055 Para	1415 Kise-i Mısri 6948 Para
Para Hesabı Üzerinden Toplam Vergi Miktarı	31.719.055	31. 719.055 Para	31.719.055 Para	35.381.948 Para

Toplanan vergiler Mısır’ın ve kutsal toprakların ihtiyacı gözetilerek harcanıyor kalan miktar ise İstanbul’a iki farklı şekilde gönderiliyordu. Hazinenin bir kısmı hazine serdarı ile gönderilirken bir kısmı ise polîçe şeklinde bezirganlar vasıtasıyla İstanbul’a ulaştırılıyordu¹⁷. 1112 (1700) yılında toplanan irsaliye hazinesi 31.719.055 paraydı. Masraflar 11.804.077 para iken İstanbul’a gönderilen para miktarı 19.914.978 paradır (BOA.D.BŞM.MSR.d. 16862-A). 1129 (1717) yılında toplanan irsâliye-i kadîm hazinesinin para hûlasası üzerinden miktarı 31.719.055 paraydı (BOA. D.BŞM. MSR.D. 16870). Bu paranın 7.025.902 kadar miktarı Mısır’ın ve kutsal toprakların ihtiyacını karşılamak üzere ayrılmıştı. 24.807.947 para ise İstanbul’a Enderun hazinesine aktarılmıştır. Bu yıl için hazinenin 4/1’i masraflara ayrılmışken kalan 4/3 lük miktarı İstanbul’a gönderilmiştir.

1149 (1736-37) yılına gelindiğinde toplam irsâliye-i kadîm 31.719.055 para ile 1129 (1717) yılındaki toplam irsâliye ile aynı miktarda toplanmışken harcama kalemlerinde oluşan farklılık 5 milyon para kadar artış göstermiştir (BOA. D.BŞM.MSR.D. 16879). Mısır için ayrılan miktar 12.732.182 para iken Enderun hazinesine aktarılan miktar 19.101.667 paradır. Burada dikkat etmemiz gereken husus devletin masraflarında artış olduğudur.

¹⁵ Bu durum Mısır irsaliye hazinesindeki düzensizliklerin ve bozulmaların başlangıç noktasını oluşturmaktadır. Zira 1174 (1760-61) senesinde 44.268.365 olarak toplanan para (1565 Kise-i Mısri ve 1.948 pare) miktarını (BOA. D.BŞM.MSR.D. 16894) 1176 senesinde 45.058.590 para takip etmiştir (1802 Kise-i Mısri ve 8.590 pare). 18. yüzyıl boyunca Mısır irsaliye hazinesinden toplanan vergi miktarı 1178 (1764-65) senesinde en yüksek miktarına 46.188.784 para miktarı ile çıkmıştır (Genç, 2021, 58). Ardından Bulutkapan Ali Bey’in isyanı (1768-73) ve sonrasında Memluk beylerinin iktidarı, Mısır’da yönetimi istikrarsız bir duruma düşürmüş, mezkur tarihten sonra irsaliye hazinelerinde Fransızların Mısır’ı işgaline dek (1798-1801) olumsuz durum devam etmiştir (Genç, 2021, 59).

¹⁶ (Tok, 2014, 178; BOA. D. BŞM.MSR.D. 16862).

¹⁷ 1112 (1700) senesinde İstanbul’a gönderilen irsaliye hazinesinin 700 kiselik miktarı (17.500.000 para) hazine serdarı vasıtasıyla teslim edilmişken 96 kise ve 14.978 paralık tutar (2.414.978 para) bazirgan olarak da adlandırılan sarraflar vasıtasıyla saraya polîçe şeklinde ulaştırılmıştır (BOA. D. BŞM.MSR.d. 16862-A). 1129 (1717) senesinde hazine serdarı eliyle teslim edilen miktar 807 kise (20.175.000 para), bazirganlar vasıtasıyla polîçe olarak ulaştırılan temessukat ise 180 kise ve 7.947 kûsur paradır (4.507.957 para) (BOA. D. BŞM.MSR.d. 16870). 1149 (1736-37) senesinde ise Mısır irsaliye hazinesi İstanbul’a 3’e bölünerek 3 farklı kişi tarafından getirilmişti. 660 kise ve 23.746 kûsur parelik (16.523.746 para) miktar hazine serdarı, 156 kiselik miktar ruus veziri Mustafa Paşa, 77 kise ve 21.062 kûsurluk miktar (1.946.062 para) ise polîçe yoluyla bazirgan vasıtasıyla İstanbul’a teslim edilmişti (BOA. D.BŞM.MSR.d.16879).

1129 (1717) tarihli icmalde yer almayan tamir masrafları 1149 (1736-37) tarihli icmalde karşımıza çıkmaktadır. Bu durum tamir uğraşının sürekli yapılması gerekmeyen bir işlev olmasıyla ilgidir. İhtiyaç halinde yapılması gerekir. Bir önceki senelerde meydana gelmeyen masraflar bir sonraki senede meydana gelebilir. Bu durum irsâliye hazinesini olumsuz yönde etkilemektedir. Ayrıca kutsal toprakların masraf ihtiyacı 1129 (1717) tarihli icmal kaydıyla karşılaştırıldığında artış göstermiştir.

1169 (1755-56) senesinde irsâliye-i kadîm olarak 35.381.948 para toplanmıştır (BOA. D.BŞM. MSR.D. 16896). Masraf olarak kayda geçen miktar ise 43.320.546 paradır. 1169 (1755-56) senesinde Enderun hazinesine Mısır irsâliyesinden para aktarılmamıştır. Bu durum 1171 (1757-58) yılına kadar devam etmiştir. 1172 (1758-59) yılında ise 3 senelik olarak 10.645.327 para ancak gönderilebilmiştir (BOA. D.BŞM. MSR.D. 16896). Böyle olumsuz bir mali durum oluşmasının temel sebebi; kutsal topraklara gönderilen para miktarında yüksek bir artış olması ve Mısır'daki kalelerin ve su yollarının tamire olan ihtiyacının artmasıdır. Ayrıca merkezi hükümetin Mısır ve civarındaki seferler için Mısır hazinesine başvurduğu görülmektedir. 1169 (1755-56) senesinde ilk defa masraflar irsâliye-i kadîmden fazla çıkmıştır. Mısır valisi merkezi hükümetin izni ile iç borçlanma yoluna başvurmuştur. Rıdvan Kethüda'dan 500 kese, Mehmed Beğ ve Halil Beğ'den 509 Kise-i Mısri ve 868 para borç alınmıştır (BOA. D.BŞM. MSR.D. 16896). Toplam borç miktarı ise 25.225.868 para olarak kayda geçmiştir. 1172 (1758-59) yılı icmâl kayıtlarına göre alınan borç miktarının 19.542.432 parası ödenmiştir. Kalan 5.683.436 paralık miktar belirtilmemektedir (BOA. D.BŞM. MSR.D. 16896).

Tablo 2. Yıllara Göre Mısır Hazinesinin Masrafları

	1112 (1700) ¹⁸	1129 (1717) ^{s19}	1149 (1736-37)	1169 (1755-56)
Para Hesabı Üzerinden Toplam Masraf Miktarı	11.804.077	7.025.902	12.732.182	43.320.546
Yıllara Göre Merkezi Hazineye Gönderilen Mısır Hazinesinin Miktarı				
Para Hesabı Üzerinden Toplam Vergi Miktarı	19.914.978	24.807.947	19.101.667	0

1169 (1755-56) yılında gelir gider dengesinin bozulmasının temel sebebi Mısır valisi Ali Paşa'ya verilen 25.152.728 paradır. İcmâl kayıtlarında bu paranın harcama kalemi Âsakir-i Mısır-ı Âli Paşa olarak belirtilmektedir. Al- Demurdaşi kroniğinde 1169 (1755-56) senesi için askeri bir harekât yazmamaktadır. Fakat 1168 (1754-55) senesinde Mısır yönetiminde hâkim bir unsur olan Kazdağlı hanesi sosyal grup içerisindeki rakiplerini ortadan kaldırmıştır (Al-Damurdashi, 1991:385-387). Kâhire'de iç savaş niteliğinde olan bu olay Mısır'ın sosyal ve siyasi hayatını olumsuz olarak etkilemiştir. Mısır'ın ekonomik ve sosyal hayatını yöneten ticaret elitleri arasında meydana gelen güç savaşından merkezi hükümet de etkilenmiş olmalıdır. Ali Paşa'ya verilen askeri harcama miktarının bu olay ile alakası kuvvetle muhtemeldir.

¹⁸ Bu veri BOA. D.BŞM. MSR.D. 16862-A adlı icmal kaydından alınmıştır. Özen Tok'un "H. 1112 (M. 1700) Tarihli Mısır İrsaliye Hazinesi" adlı çalışmada kullanmış olduğu BOA. EV. HMH. d. 1153 adlı icmal kaydında toplam masraf miktarı 15.804.077 paradır. Böylece Enderun hazinesine gönderilen toplam irsaliye hazinesi miktarı 15.914.978'dir (Tok, 2014, 180).

¹⁹ 1112 (1700) senesinde tablo 2'de yer alan verilere göre toplam vergi miktarı olan 19.914.978 para ile 11.804.077 parayı toplayınca tablo 1'de yer alan toplam vergi miktarı olan 31.719.055 paraya ulaşılmıştır. Fakat aynı durum 1129 (1717) ve 1149 (1736-37) tarihli icmallere için geçerli değildir. Zira bu icmallerde İstanbul'a gidecek olan vergi miktarını ortaya koymak için kapatılan elbaki el kabının altında 4 Kise-i Mısri ve 14.794 paralık *Fazla-i Ciddeliyan* ücreti toplanmıştır. Bu miktar tam olarak 114.794 paradır. Böylece Tablo 2'de yer alan 24.807.947 paralık miktarı 7.025.902 para ile topladığımızda 31.833.849 para yapmaktadır. Bu miktardan icmale sonradan eklenen 114.794 paralık *Fazla-i Ciddeliyan* masrafını çıkardığımızda karşımıza 31.719.055 paralık toplam vergi tutarı çıkmaktadır. Aynı hesap durumu 1149 (1736-37) senesi için de geçerlidir.

Mısır'ın kırılgan bir ekonomiye sahip olduğu sürprizlere açık olmadığı Bulutkapan Ali Bey'in isyanı ile tekrar ortaya çıkmış, Fransızların Mısır'ı işgali doğrultusunda bu durum kanıtlanmıştır. Ali Bey'in İsyân ettiği 1180 (1767) senesine müteakip İstanbul'a 8 yıl boyunca irsâliye hazînesi aktarılamamış ancak 9. Yıl mevcut hazine dersaadete ulaştırılmıştır (Genç, 2021: 144). Bu yıllarda icmâl kayıtlarında vergi toplandığı sabittir fakat İstanbul'a gönderilememiştir. Bunun temel sebebi Ali Bey'in isyanın ekonomik etkileridir. İsyân sonrasında eyaletteki mevcut düzenin yeniden sağlanması için irsâliye hazînesinin kullanılması kuvvetle muhtemeldir. Mısır ve Kâhire'deki politik dengelerin ani değişimine İstanbul ayak uyduramamaktadır. Bu durum devletin otoritesini sarsmakla birlikte merkezi hazineyi ve Mısır hazinesini olumsuz etkilemektedir.

1112 (1700) 1129 (1717) 1149 (1736-37) ve 1169 (1755-56) tarihli icmâller incelendiğinde irsâliye hazînesinde irsâliye-i kadîm adıyla toplanan vergilerde düzenli bir yükseliş olduğu görülmektedir. Bu duruma bağlı olarak artan harcama masrafları negatif bir seyir göstermektedir. 1112 (1700) tarihli icmal kaydında kutsal toprakların masraf miktarı 9.415.709 para iken 1129 (1716-17) tarihli icmâl kaydında Haremeyn-i Şerîfe'nin masrafları 200.000 paraya düşmüştür. 1149 (1736-37) yılında bu miktar tekrardan 8.385.000 para bandına yükselmiştir. 1169 (1755-56) yılında ise olağan dışı bir yükselişle 11.052.472 para olarak icmale kayıt edilmiştir²⁰. 1112 (1700) yılında Haremeyn masrafları; hac vazifesinin Şam güzergahı (surre) için harcanan miktar ve zahire bedelleri, Mekke'deki askerlere ödenen ücret, Kâbe örtüsüne harcanan masraf, hac güzergahındaki kalelerin tamiri ve Mekke su yollarının tamiri için harcanan masraf gruplarından oluşuyordu (Tok, 2014, 180; BOA. D.BŞM.MSR.d. 16862-A). 1129 (1717) yılında Haremeyn'e gönderilen ücret Kâbe örtüsü ile sınırlıyken 1149 (1736-37) yılında Kâbe örtüsü, Şeyhü'l Haremeyn ücreti, hac güzergahındaki bedevi kabilelerine verilen rüşvet, Haremeyn'e gönderilen develerin ücreti, Şam el-haccına verilen ücret ve Mısır el-haccına verilen ücret olarak belirtilmiştir. Bu masraflar mezkur tarihte toplam hazinenin yaklaşık olarak 1/4²¹'ine denk gelmektedir. 1169 (1755-56) yılında ise harcama kalemlerinin çoğunu Haremeyn masrafları kaplamıştır. Bunlar; Şeyhü'l Haremeyn ücreti, Kâbe örtüsü, Haremeyn'e gönderilen balmumu ücreti, Mısır el- haccına verilen ücret, Haremeyn'e gönderilen gılâllerin²² ücreti, bir adet daha Kâbe örtüsü ücreti, Haremeyn'e gönderilen develerin ücreti, bir adet daha Haremeyn'e gönderilen gılâllerin ücreti olarak sınırlandırılmıştır. Bu ücretler 1169 (1755-56) yılı hazinesinin 1/3²³'üne denk gelmektedir.

Bahsedilen bu masraflar dışında Mısır hazinesinin İstanbul'a karşı sorumlulukları vardır. Bunlar, Mısır'da yer alan Tersane-î Âmire'nin bakım-onarım masrafları ve Kiler-î Âmire'ye gönderilen erzaklardır. Mısır'da tersanedeki kalyonların bakım, onarım, yenilenme ve eksiklerinin giderilmesi Mısır hazinesi tarafından karşılanmaktadır. Tersane-î Âmire masrafı bütün bir Mısır hazinesi göz önüne alındığında yüksek bir miktarı kapsamasa bile yıllık tahsisatın sürekli olması irsâliye hazînesine yük getirmektedir. İcmâl kayıtlarında Kiler-î Âmire'ye gönderilen erzaklar; şeker, pirinç, hummas şerbeti ve mercimek olarak geçmektedir. Bu masraflar bizzat İstanbul'a padişahın sarayının ihtiyaçları için gönderilmektedir.

²⁰ Özen Tok, 1165 (1751-52) senesi için 873 Kise-i Mısri ve 7326 (21.832.326) genel masraf tutarından 697 Kise-i Mısri ve 8.858 kûsur pareyi (17.433.858) Haremeyn masrafları olarak bulmuştur. 1166 (1752-53) senesi için 523 Kise-i Mısri ve 23.672 (13.098.672) genel masraf tutarından 387 Kise-i Mısri ve 1.736 (9.676.736) paralık tutar Haremeyn masrafları olarak ortaya çıkmıştır. 1167 (1753-54) senesinde ise 428 Kise-i Mısri ve 24.468 kûsur parelik (10.724.468 para) genel masraf miktarının 291 Kise-i Mısri ve 17.532 kûsur parelik (7.292.532) kısmını Haremeyn masrafları oluşturmuştur (Tok, 2013 :333-334). Özen Tok'un elde ettiği verilere göre 3 yıllık periyot içerisinde Haremeyn masraflarında pozitif yönlü bir düşüş mevcutken 1169 (1755-56) tarihli icmal kaydında mezkur masrafların tekrardan yükselişe geçtiği gözlenmiştir (BOA.D.BŞM.MSR.d.16896).

²¹ Net olarak masrafların oranı 3,78'dir.

²² Gılal : Tahıllar, Mahsuller.

²³ Net olarak masraf oranı: 1/3,20'dir.

Tıpkı Tersane-i Âmire ihtiyaçları gibi süreklilik arz eden bir masraf grubudur. Mısır irsaliyesine bu masraf grubun yükü 1112 (1700) tarihi itibarıyla 1.994.104 paradır. 1129 (1717) senesi için bu miktar 1.614.498 paraya düşmüştür. Bu miktar toplam hazinenin $1/19^{24}$ una denk gelmektedir. 1149 (1736-37) senesi için mezkur masraf kaleminin miktarı yaklaşık %35 artarak 2.722.065 paraya yükselmiştir. Maktû miktar ise toplam irsaliye hazinesinin $1/11^{25}$ 'ine denk gelmiştir. 1169 (1755-56) senesinde ise bu masraf grubu en yüksek sayıya ulaşarak 2.755.415 parayı görmüştür. Toplam hazine içerisindeki yeri ise $1/12^{26}$ olmuştur. Miktarın artıp oranın düşmesinin yegâne sebebi ise toplanan hazine miktarındaki 3.662.893 paralık artıştır.

İcmâl defterlerinin masraf kalemlerini oluşturan son kısım ise Mısır ve bağlı olan vilayetlerdeki tamir harcamalarıdır. Bu grubun içinde köprü, kale, su yolları, su kemerleri, saray odaları masrafları vardır.²⁷ 1112(1700) senesinde bu masraf grubunu 200.000 para ile Süveyş Limanı'nda yer alan Muradiye vakfının tahıl ambarının tamiri oluşturmuştur (Tok, 2014 :180; BOA. D. BŞM.MSR.d. 16862-A). 1129 (1717) tarihli icmâl kaydında tamir masrafı bulunmamaktadır. 1149 (1736-37) yılında tamir ihtiyaçları için ayrılan ücret 626.113 paradır. Bu miktar toplam hazine içerisinde $1/50^{28}$ oranında yer kaplamaktadır. 1169 (1755-56) yılında ise bu miktar 3.192.700 paraya yükselmiştir. Toplam hazine içerisinde ise $1/11^{29}$ oranında yer kaplarken 1149 (1736-37) tarihli icmâl kaydıyla kıyaslandığında tamir harcamalarında 5 kat artış kayda geçmiştir.

Tablo 3. İcmal Kayıtlarındaki Masraf Gruplarının Miktarı

	1112 (1700) ³⁰	1129 (1717)	1149 (1736-37)	1169 (1755-56)
Para Cinsi Üzerinden Haremeyn-i Şerîfeyn Masrafları	9.415.709	200.000	8.385.000	11.052.472
Para Cinsi Üzerinden Tersane-i Âmire ve Kiler-i Âmirenin Masrafları	1.994.104	1.614.498	2.722.065	2.755.415
Para Cinsi Üzerinden Mısır ve Bağlı Olan Vilayetlerin Tamir Masrafları	200.000	0	626.113	3.192.700

²⁴ Net olarak masrafların oranı: $31/19.64$ 'dür.

²⁵ Net olarak masrafların oranı: $1/11.65$ 'dir.

²⁶ Net olarak masrafların oranı: $1/12.84$ 'dür.

²⁷ Osmanlı Mısır'ın da üretim mekanizmasının işleyebilmesi için su kanallarının ve su kemerlerinin sürekli olarak kontrol edilmesi gerekiyordu. Üretimin sürekliliği için su kanallarının yıllık bazda temizlenmesi ve tamir edilmesi gerekirdi. Nil sularının taşıp, kanallar vasıtasıyla üretim topraklarını sulaması başta Mısır, Hicaz ve İstanbul olmak üzere birçok şehrin gıda ihtiyacını tedarik ediyordu. Detaylı inceleme için bkz. (Mikhail, 2010: 575-576; Mikhail, 2009: 71).

²⁸ Net olarak masrafların oranı: $1/50.66$ 'dır.

²⁹ Net olarak masrafların oranı: $1/11.08$ 'dir.

³⁰ Bu tarihteki mezkur veriler BOA. D.BŞM.MSR.d. 16862-A numaralı icmal belgesinden alınmıştır. Özen Tok'un kullandığı BOA. EV. HMH. d. 1153 numaralı belgede ise yukarıdaki mezkur masraflara 160 Kise-i Mısrilik Şam Emiri'l Haccına verilen imadadiye de dahil edilmiştir. Böylece Özen Tok, Haremeyn-i Şerifeyn masraflarını mezkur sene için 13.415.709 para olarak bulmuştur (Tok, 2014, 180).

Mısır irsâliye hazînesi içerisinde yer alan masraflar yukarıda belirtilmiştir. Fakat açıklanmayan önemli bir husus ise toplanan vergilerin Kâhire'ye ulaştırılmasının ücreti meselesidir. Bu ücret ne kadar tutmuştur? Kâhire'de toplanan irsâliye hazînesinin İstanbul'a padişaha ihracı için gereken para miktarı nedir? Bu soruların cevapları 18. yüzyıl icmâl kayıtlarında yer almamaktadır. İcmâl kayıtları toplanan vergi miktarını ve bu miktar içerisinde yapılan harcamaları göstermektedir. Fakat mezkûr dönemdeki kayıtlarda böyle bir malî bilgi yoktur. Evliya Çelebi, seyahatnamesinde Mısır'ın idari işleyişini anlatırken 1082 yılına ait bir adet icmâl kaydı verir. Bu belgeyi der-beyân-ı icmâl îrâd u masârîf-i mahrûse-i Mısır an vâcib sene 1082 be-mûceb-i tahrîr-i müşârun ileyh İbrâhîm Paşa olarak başlatır (Çelebi, 2007 c.10: 90). Belgede iki husus çok büyük önem arz etmektedir. İlki 1082 (1672) yılına ait icmâl kaydında o malî yıla ait vilayetlerden toplanan gelirlerin tamamının belirtilmesidir. 18. yüzyıl icmâl belgelerinde böyle detaylı bir bilgiye rastlanılmamaktadır. Evliya Çelebi, bu kayıta vilayetlerden toplanan yekûn vergi miktarını belirtmez. Mısır'ın neresinden hangi amaçla ne miktarda vergi toplandığını belirtir. 18. yüzyıl icmâl belgelerinde ise verginin hangi amaçla nereden toplandığı yer almaz sadece toplam vergi miktarı Kise-i Mısri üzerinden verilir kalan miktar ise para cinsinden belirtilirdi. Evliya Çelebi'nin kaydında hesaplar tıpkı 18. yüzyıl kayıtlarında olduğu gibi Kise-i Mısri ve para cinsi üzerinden belirtilmektedir. Seyahatnamede tıpkı mezkûr yüzyılda olduğu gibi minhâ- el mesârîf el kabını kullanarak o yıla ait masraflar belirtilir. Burada en önemli nokta ve ihrâcât-ı irsâliye ilâ dergâh-ı âlî başlığı altında vermiş olduğu 97 Kise-i Mısri ve 10.565 paralık masraf miktarıdır (Çelebi, 2007 c.10: 90). H.1082 yılı irsâliye hazînesinin Mısır'dan İstanbul'a gönderilmesi için gereken ücret 2.435.565 paradır ve bu para Mısır hazînesinden karşılanmıştır (Çelebi, 2007 c.10: 90). Vilayetlerde toplanan verginin Kahire'ye getirilmesi için belirtilen ücret ise 427.374 paradır. Bu masraf ise ve mukâta'ât ve ihrâcât-ı dîvân-ı Mısır, Masraf adı altında verilmiştir (Çelebi, 2007 c.10: 90).

SONUÇ

Bu çalışma ile birlikte Mısır hazinesinin Devlet-i aliyye açısından önemine dikkat çekilmiştir. Bu bağlamda Mekke ve Medîne gibi kutsal toprakların hâkimiyeti ve ihtiyaçları için Mısır'ın ve hazinesinin gerekliliği ortaya konulmuştur. Mısır'ın geniş ve engebeli coğrafyası devletin bu eyaleti genellikle yıllık olarak değişen mutlak bir iktidara sahip, egemen bir Osmanlı valisinin yönetmesine olanak sağlamıştır. Fakat 17. yüzyılın ikinci yarısından sonra bu mutlakiyet yerini Kahire ve taşra elitleri ile etkili bir işbirliğine bırakmıştır. Bu sebeple merkezi hükümet Mısır'ı vilayetlere bölerek mukâtaalara ayırmıştır. Vilayetlerin yönetimine kâşif adı verilen Memlûk köleleri getirerek Mısır'daki toprak rejimini ve vergi sistemini kendi lehine bağlamayı arzu etmiştir. 18. yüzyıl için Mısır gibi geniş bir eyaletten vergi toplamak büyük bir sorumluluk ve zorlu bir işti. Köylülerden İstanbul'a uzanan bu süreç yaklaşık olarak 18 ayı bulmaktadır. Üretimin devamlılığı için köylü- mültezim ve kâşif üçgenindeki ilişkiler dikkatli bir biçimde oluşturulmalıydı. Köylünün ağır vergi yükü altında ezilmesi toprağını terk etmesine ve o yıl vergi alınamamasına sebep olmaktadır. Kâşifin mültezim üzerinde mutlak bir otorite kurması ise mültezimin köylüden ağır ve haksız vergiler toplamasına neden olmaktadır. Bu üçlü ilişki, kurulması zor fakat korunması daha da zor bir denklemdir. Devlet ise köylüyü iltizam sistemi ile koruma altına almış olsa da bu sistem her zaman düzenli olarak işlememektedir.

Bu çalışmada Mısır'dan toplanan vergilerin İstanbul'a ulaşması iki aşamada incelenmiştir. İlk aşama köylünün toprağını ekmesi ile başlar ve mültezimin vergi toplaması ile devam eder son kısım ise verginin Kâhire'ye getirilmesidir. Bu süreç içerisinde yer alan unsurlar, Mısır valisi tarafından sürekli denetlenmiştir. En ağır yük şüphesiz ki yılda iki kez hasat yapan Mısır köylüsüne aittir. Mültezim ise sürekli risk ve tehlike altındadır. Kâşifler ve Kahire'deki Mısır valisi tarafından devamlı olarak kontrol edilmektedir. Görevini eksik yapması ve halka zulm etmesi, öldürülmesi yahut ağır bir biçim de cezalandırılması manasına gelmektedir. İkinci aşama ise Kâhire'de toplanan vergilerin İstanbul'a

ulaştırılmasıdır. Bu aşamada Mısır bürokrasisi ve Osmanlı valisi devreye girer. Osmanlı valisinin temel amacı toplanmış olan vergilerin eksiksiz ve güvenli bir şekilde İstanbul'a ulaşmasını sağlamaktır.

Araştırmada Mısır hazinesinden yapılan harcamaların İstanbul'un izni ile yapıldığı ortaya çıkarılmıştır. Bu harcamalar icmâl kayıtlarında detaylı olarak belirtilmiştir. Yapılan harcama tutarları 18. yüzyılın ilk çeyreğinde hazineye neredeyse yük oluşturmamaktadır. Dönemin ikinci yarısından sonra ise Mısır'daki masraflar artmıştır. Devlet bu masrafları karşılayabilecek malî yükümlülükler oluşturmuştur. Harcama tutarlarındaki yüksek oranlar sebebi ile 1169 (1755-56) yılında Mısır'dan İstanbul'a irsâliye hazînesi gönderilememiştir. 1170 (1756-57) yılında da gönderilemeyen irsâliye hazînesi 1172 (1758-59) yılında ancak gönderilebilmiştir. İcmâller incelendiğinde ortaya çıkan en temel faktör Mısır ve civarında oluşan askeri hareketlilikten hazinenin olumsuz olarak etkilendiği gerçeğidir. Devletin ise temel prensibi eski düzenin sağlanması yolunda hareket etmektir. Bu uğurda İstanbul, yıllık olarak kendisine gönderilen irsâliye hazînesinden dahi vazgeçmiştir. Mısır'da isyan teşebbüslerinden sonra düzenin sağlanması Devlet-i aliyyenin eyalet içerisindeki birincil önceliğidir. Eyalet işleyişinin sorunsuz olarak devam etmesi sistematik olarak vergi toplanması manasına gelmektedir. Devletin en çok önem verdiği hususların başında bu durum gelmektedir. Özellikle icmâl defterlerinde yer alan tamir masraflarına para ayrılmasının sebebi de bu husustur. Mısır ve civarında yer alan kalelerin sağlamlaştırılması güvenliği sağlayacaktır. Böylece sorunsuz bir şekilde vergiler toplanacaktır. Ayrıca tamir masrafları içerisinde yer alan bir diğer önemli harcama kalemini ise su yollarının temizliği oluşturur. Üretimin düzenliliğinin ve sürekliliğinin sağlanması için Nil Nehri'nin taşması ve civarındaki kanallar vasıtasıyla tarım alanlarına suyun ulaştırılması önem arz etmektedir. Bu sebepten icmâllerde her sene sevakî hâssının temizlenmesine çaba gösterilmiştir. Saray mutfağı için Mısır hazinesinden yapılan harcamalar yüksek bir oran olmadığından irsâliye hazînesine yük oluşturmamaktadır. Harcama kalemlerinde ismi geçen hububatlar, çalışmalar bakımından Mısır'daki ürün çeşitliliğine katkı sunacaktır.

Bu çalışma ile birlikte mezkur yüzyıldaki ekonomik değişim arşiv belgeleri öncülüğünde gözlenmiştir. Yüzyılın ikinci yarısından sonra toplanan vergi miktarlarında artış olduğu ortaya koyulmuştur. Fakat buna bağlı olarak yapılan harcamalar da artmıştır. Masraf tutarlarının artması İstanbul'a irsâliye hazînesinin ulaştırılmasına ket vurmuştur. Araştırmanın ortaya koyduğu bir diğer sonuç ise Mısır ekonomisinin kırılgan bir yapıda olduğu gerçeğidir. Bulutkapan Ali Bey'in isyanı gibi beklenilmeyen siyasi veya sosyal bir hareketlilik Mısır ekonomik sistemini altüst etmiştir. Gelir-gider dengesi bozulmuştur. Devlet çözüm olarak vergi artışına ve iç borçlanmaya baş vurarak bu durumu ortadan kaldırmaya çalışmıştır. Fakat aynı zamanda İstanbul'a giden irsâliye hazînesinden feragat etmek zorunda kalmıştır. Yukarıda bahsedilen hususlar doğrultusunda Mısır eyaletinde Devlet-i aliyye tarafından düzenli bir sistem kurulduğu fakat aynı zamanda sürprizlere açık olmayan kırılgan bir ekonomi oluşturulduğu da varılan sonuçlardan birisidir. Kâhire'de Kazdağlı hanesinin yarattığı iç savaş, Bulutkapan Ali Bey isyanı, Mısır'ın Fransızlar tarafından işgali bu durumu kanıtlar niteliktedir.

Yazarların katkı düzeyleri: Birinci Yazar %100.

Çalışmada etik kurul iznine gerek yoktur.

Çalışmada finansal destek alınmamıştır.

Çalışmada potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKLAR

- AL- JABERTI, A. A. (1994). *Abd al- Rahman al- Jabarti's History of Egypt Ajaib al- Athar fîl- Tarajim wal – Akhbar*. T. Philipp, M. Perlmann (ed). D. Crecelius, B. Abd al-Malik, Ch.Wendell, M. Fishbein (çev). Stuttgart: Steiner Press.
- AL- DAMURDASHII, A. (1991). *Al- Damurdashi's Chronicle of Egypt 1688-1755 Al- Durra al- Musana fî Akhbar al-Kinana*, Çev. Daniel Crecelius - 'Abd al-Wahhab Bakr, Leiden: Brill.
- AL- SHIRBINI, Y. (2016). *Brains Confounded by the Ode of Abu Shaduf Expounded*. Humphrey Davies, James E. Montgomery, Geert Jan van Gelder, Philip F. Kennedy (Ed.). Vol. 1. Newyork: Newyork University Press.
- AL- SHIRBINI, Y. (2016). *Brains Confounded by the Ode of Abu Shaduf Expounded*. Humphrey Davies, James E. Montgomery, Geert Jan van Gelder, Philip F. Kennedy (Ed.). Vol. 2. Newyork: Newyork University Press.
- AYN ALİ EFENDİ .(1018). Kavanin-i Ali Osman.
- ABDULRAHMAN, R. (1976). Financial Burdens on the Peasants under the Aegis of the Iltizam System in Egypt. *Journal of Asian and African Studies*, 12, 122-137.
- ABDULRAHMAN, R. (1995). The Iltizam System in Egypt and Turkey. Yuzo Nagata. (ed.) *Studies on the Social and Economic History of the Ottoman Empire*. İzmir: Akademi Kitabevi.
- ABDULRAHMAN, R. (1986). *Al-Rif'a al 'Mısır-i fî al 'Karn As 'samiun Öşr*, Ayn Şems Üniversitesi Yayınları: Kahire.
- BAER, G. (1959). The Dissolution of the Egyptian Village Community. *Die Welt des Islams*. Vol. 6. (1/2.). 56-70.
- BARKAN, Ö. L. (1943). *XV ve XVI inci Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Zirai Ekonominin Hukuki ve Malî Esasları*. C. 1. İstanbul: Bürhaneddin Matbaası.
- BOA.MAD.D.1350 (1135 Muharrem- 29 Zilhicce 1135/ 22 Kasım 1722- 30 Eylül 1723)
- BOA.BŞM.MSR.D. 16893 (Evail Cemaziyelahir 1180/ 1-10 Kasım 1766)
- BOA. AE.SAMD.III. 132-12952 (1132/ 1719-20)
- BOA. A. DVNSMSR. D 4-631(23 Zilkade 1144/ 18 Mayıs 1732)
- BOA. A. DVNSMHM. D. 73-13 (7 Zilhicce 1003/ 13 Ağustos 1595)
- BOA. DVNSMHM. D. 115- 1101 (Evahir Zilhicce 1108/ Temmuz 1697)
- BOA. D.BŞM.MSR.D. 16866 (Evail Zilhicce 1127/ 1-10 Aralık 1715)
- BOA. D.BŞM.MSR.D. 16870 (20 Muharrem 1129/ 4 Ocak 1717)
- BOA. D.BŞM.MSR.D. 16871 (2 Muharrem 1130/ 6 Aralık 1717)
- BOA. D.BŞM.MSR.D. 16879 (26 Muharrem 1151/ 16 Mayıs 1738)
- BOA. D.BŞM.MSR.D. 16889 (1 Muharrem 1169/ 7 Ekim 1755)
- BOA. D.BŞM.MSR.D. 16896 (1 Cemaziyelahir 1173/ 20 Ocak 1760)

- BOA. D.BŞM.MSR.D. 16862-A (Evasıt Receb 1113/ 10-20 Aralık 1701)
- BOA. EV. HMH. d. 1153 (28 Zilkade 1113/ 26 Nisan 1702)
- BOA. D.BŞM.MSR.D. 16861 (1109/ 1697-98)
- BOA. D.BŞM.MSR.D. 16886 (1166/ 1752-53)
- BROWN, J. N. (1994). "Who Abolished Corvee Labour in Egypt and Why?", *Past&Present*, No. 144, pp. 116-137.
- CEZAR, Y. (1986). *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi*, İstanbul: Alan Yayıncılık.
- CUNO, K. (1992). *The Pasha's Peasant: Land, Society, and Economy in Lower Egypt, 1740-1858*. Cambridge: Cambridge University Press.
- ÇAKIR, B. (2003). *Osmanlı Mukataa Sistemi (XVI-XVIII. Yüzyıl)*, İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- ÇELEBİ, E. (2007). *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*. C.10. (Haz: Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, Robert Dankoff). İstanbul: YKY.
- DARLING, T. L. (2019). *Gelir Artışı ve Kanuna Uygunluk (Osmanlı İmparatorluğunda Vergi Toplanması ve Maliye Yönetimi 1560-1660)*, çev. Adnan Tonguç, İstanbul: Alfa Yayınları.
- DYKSTRA, D. (1998). The French Occupation of Egypt. In M. W. Daly, (Ed.), *The Cambridge History of Egypt*, C. 2 (pp. 113-138). Cambridge: Cambridge University Press.
- ES-SEYYİD MAHMUD, M. (1990). *XVI. Asırda Mısır Eyaleti*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınları.
- GENÇ, M. (2013), *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, İstanbul: Ötüken Yayıncılık.
- GENÇ, O. O. (2021). *Osmanlı Mısırı'nda Bir Yerel Hazine Örneği "Keşufiyye" (1711-1795)*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- GÜNER, S. (2013). Mısır'da Asi bir Memlûk: Bulut Kapan Ali Bey (El Kebir) (1768/69-1773). *Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi*. 53 (1), 155-182.
- GÜNER ÖZDEN, S. (2021). "Mehmed Ali Paşa Mısır'ında Angarya: Kapitalist Tarım ve Köylü Emeğinin Dönüşümü", *Amme İdaresi Dergisi*, c. 54, s. 1, ss. 1-21.
- HATHAWAY, J. (1999). The Household: An Alternative Framework For The Military Society of Eighteenth Century Ottoman Egypt. *Oriente Moderno*, Vol. 18 (79), 57-66.
- HATHAWAY, J. (2016). *Osmanlı Hakimiyetinde Arap Toprakları*. Gül Çağalı Güven. (çev.). İstanbul: İş Bankası Yayınları.
- HOLT, P. (1961). The Beylicate in Ottoman Egypt during the Seventeenth Century. *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*. Vol. 24 (2), 214-248.
- MIKHAIL, A. (2020). An Irrigated Empire: The View From Ottoman Fayyum. *International Journal of Middle East Studies*, 42, 569-590. Cambridge University Press.
- MIKHAIL, A. (2019). *Osman'ın Ağacı Altında Osmanlı İmparatorluğu Mısır ve Çevre Tarihi*. Seda Öznil (çev). İstanbul: İş Bankası Yayınları.
- ÖZVAR, E. (2018). *Osmanlı Maliyesinde Malikâne Uygulaması*, İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- PHILIPP, T. (2004). The Last Mamluk Household. Michael Winter, Amalia Levanoni. (ed.). *The Mamluks in Egyptian and Syrian Politics and Society*. (pp .317-338). Leiden: Brill.
- RAYMOND, A. (2002). A Divided Sea: The Cairo Coffe Trade in the Red Sea Area during the Seventeenth and Eighteenth Centuries. (ed.). *Modernity and Culture From the Mediterranean to the Indian Ocean*. (pp. 46-57.). Newyork: Columbia University Press.
- RAYMOND, A. (2016). *Yeniçerilerin Kahiresi*. Alp Tümerterkin. (çev.). İstanbul: YKY.
- SHAW, J.S. (1962). *The Financial and Administrative Organization and Development of Ottoman Egypt 1517-1798*. New

Jersey: Princeton University Press.

SHAW, J.S. (1962b). “The Land Law of Ottoman Egypt (960/1553): A Contribution to the Study of Landholding in the Early Years of Ottoman Rule in Egypt”, *Der Islam* vol. 38/1-2, Berlin, pp. 106-137.

STATISTIQUE. (1870). Cairo.

TABAKOĞLU, A. (1985). *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*. İstanbul: Dergah Yayınları.

TABAKOĞLU, A. (2016). *Osmanlı Mali Tarihi*, İstanbul: Dergah Yayınları

TOK, Ö. (2013). “Mısır İrsaliye Hazinesinin 1751-1753 Yıllarına Ait Bütçesi”, *Turkish Studies*, vol.8/11, pp.329-347.

TOK, Ö. (2014). “H. 1112 (M.1700) Tarihli Mısır İrsaliye Hazinesi”, *History Studies*, vol.6, no.1, pp. 175-187.

DEVELOPMENT AND PSYCHOMETRIC EVALUATION OF A COVID-19 STIGMA SCALE: A FACTOR ANALYSIS INVESTIGATION IN A TURKISH POPULATION*

COVID-19 Stigma Ölçeğinin Geliştirilmesi ve Psikometrik Değerlendirmesi:
Türk Nüfusunda Bir Faktör Analizi Araştırması

Ömer ERDOĞAN¹, Mutluhan ERSOY²

ABSTRACT

According to the World Health Organization, social stigma in the context of health is a negative association between a person or group of people who share certain characteristics and a certain disease. Pioneering studies reveal that COVID-19 disease causes fear, anxiety and stigma in humans. It is important to measure the effects of the COVID-19 pandemic with measurement tools that have good psychometric properties. The aim of this study was to develop the COVID-19 Stigma Scale to identify the stigma experienced by individuals who previously had COVID-19. For this purpose, based on the stigmatization dimensions proposed by Earnshaw and Chaudoir (2009), measurement tools used to measure stigmatization in past pandemics and various diseases were used. A total of 700 people aged 20 and over who had COVID-19 and who completed COVID-19 treatment at least one month ago participated in this research. In the analysis of the study, explanatory factor analysis, confirmatory factor analysis and criterion-related validity were performed. As a result of the analyses, a 13-item scale consisting of three dimensions (enacted stigma, anticipated stigma, and internalized stigma) was identified. In addition, criterion validity was supported by the Hospital Anxiety and Depression Scale (with depression, $r = 0.352$ and anxiety, $r = 0.299$). The Cronbach's alpha coefficient for the total items were .85; for the internalising stigma factor it was .84; for the enacted stigma it was .77; finally, for the expected stigma it was .89. Overall, the COVID-19 Stigma Scale has strong psychometric properties and reliable self-report scale that can be used to evaluate internalized, enacted and anticipated stigmatization in people over 20 years of age who have survived COVID-19 disease.

Keywords: Stigma; COVID-19 Pandemic; Enacted Stigma; Anticipated Stigma; Internalised Stigma

ÖZET

Dünya Sağlık Örgütü'ne göre, sağlık bağlamında sosyal damgalama, belirli özellikleri paylaşan bir kişi veya grup ile belirli bir hastalık arasındaki olumsuz ilişkidir. Öncü çalışmalar, COVID-19 hastalığının insanlarda korku, endişe ve damgalanmaya neden olduğunu ortaya koymaktadır. İyi psikometrik özelliklere sahip ölçüm araçları ile COVID-19 pandemisinin etkilerinin ölçülmesi önemlidir. Bu çalışmanın amacı, daha önce COVID-19 olan bireylerin yaşadığı damgalanmayı belirlemek için COVID-19 Stigma Ölçeği'ni geliştirmektir. Bu amaç doğrultusunda Earnshaw ve Chaudoir (2009) tarafından önerilen stigmatizasyon boyutlarına dayalı olarak geçmiş pandemilerde ve çeşitli hastalıklarda stigmatizasyonu ölçmek için kullanılan ölçüm araçları kullanılmıştır. Bu araştırmaya 20 yaş ve üzeri, COVID-19 olan ve COVID-19 tedavisini en az bir ay önce tamamlamış toplam 700 kişi katılmıştır. Araştırmanın analizinde açıklayıcı faktör analizi, doğrulayıcı faktör analizi ve ölçüt bağıntılı geçerlik yapılmıştır. Analizler sonucunda üç boyuttan (yaşanan damgalama, beklenen damgalama ve içselleştirilmiş damgalama) oluşan 13 maddelik bir ölçek belirlenmiştir. Ayrıca ölçüt geçerliği Hastane Anksiyete ve Depresyon Ölçeği (depresyon ile $r = 0.352$ ve anksiyete ile $r = 0.299$) ile desteklenmiştir. Toplam maddeler için Cronbach alfa katsayısı .85; içselleştirici damgalanma faktörü için .84 idi; yaşanmış damga için .77 idi ve beklenen damgalama için 0,89'du. Genel olarak, COVID-19 Stigma Ölçeği güçlü psikometrik özelliklere sahiptir ve COVID-19 hastalığından kurtulan 20 yaş üstü kişilerde içselleştirilmiş, yaşanmış ve beklenen damgalanmayı değerlendirmek için kullanılabilecek geçerli ve güvenilir bir öz bildirim ölçeğidir.

Anahtar Kelimeler: Damgalama, COVID-19 Pandemisi, Yaşanmış Damgalama, Beklenen Damgalama, İçselleştirilmiş Damgalama

1. ORCID: 0000-0003-2138-3066
2. ORCID: 0000-0003-1674-252X

1. Dr. Öğr. Üyesi, Kastamonu Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Psikoloji Bölümü Öğretim Üyesi
oerdoga@kastamonu.edu.tr
2. Dr. Öğr. Üyesi, Kastamonu Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Psikoloji Bölümü Öğretim Üyesi
mersoy@kastamonu.edu.tr

*ERDOĞAN, Ö. ve ERSOY, M. (2022), "Development and Psychometric Evaluation of a Covid-19 Stigma Scale: A Factor Analysis Investigation in a Turkish Population", *Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 9, S. 25, s.86-101.
Makale Geliş Tarihi: 13 Kasım 2021 Kabul Tarihi: 13 Ocak 2022

GENİŞLETİLMİŞ ÖZET

Dünya Sağlık Örgütü'ne göre, sağlık bağlamında sosyal damgalama, belirli özellikleri paylaşan bir kişi veya bir grup insan ile belirli bir hastalığı arasında olumsuz ilişkidir. Dolayısıyla damgalama süreci boyunca, bireyler, belirli bir özelliğe sahip oldukları veya belirli bir grubun üyesi oldukları için belirli türdeki sosyal etkileşimlerden sistematik olarak dışlanırlar. COVID-19 hastalığının kişiden kişiye bulaşma zincirlerinin yoğunluğu, nispeten uzun kuluçka süresi ve bazı asemptomatik COVID-19 vakalarının olması gibi özellikleri, halk arasında virüsün son derece bulaşıcı, ölümcül ve kontrol edilemez olduğuna yönelik bilgilerin yaygınlığı, korkuyu tetiklediği için bu hastalar iyileşse bile damgalanmalarına neden olarak yaşam kalitelerini ve psikolojik durumlarını kötü etkileyebilir. Daha önce yaşanan bulaşıcı hastalıklara ilişkin yapılan çalışmalar, bu kişilerin işten ayrılma, iş bulamama, boşanma, eğitimini yarıda bırakma, hatta sosyal ortamından ve toplumdan uzaklaşmaya varabilen psikososyal problemler yaşayabileceğini göstermiştir. Tüm bunlar bulaşıcı hastalıklara yakalanan kişilerin, semptomlar son aşamaya gelene kadar tedavi yardımıyla kaçınıklarını, hastalıklarını çevrelerinden gizlemeye yöneldiklerini ve bununda bulaş riskini arttırarak toplumsal maliyeti arttırdığını göstermiştir (Gilbert ve diğerleri, 1998; Major, O'Brien, 2005; Hebl, Dovidio, 2005). Bu kapsamda, Earnshaw ve Chaudoir'a (2009 s. 1163) göre bulaşıcı bir hastalıkla enfekte olan kişiler, durumlarının sosyal olarak son derece değersizleştirilmiş bir yönü olduğunu bilirler ve bu bilgi en az üç önemli damgalama mekanizmasıyla deneyimlenir: uygulanmış damgalama, beklenen damgalama ve içselleştirilmiş damgalama. Uygulanmış damgalanma kişinin hastalık süreci ve sonrasında günlük yaşamında karşılaştığı ayırıcı davranışları kapsarken, beklenen damgalanma, enfekte kişinin gelecekte başkalarından hastalığına yönelik önyargı ve ayrımcılık deneyimleyeceği beklentisinin derecesine karşılık gelir (Markowitz, 1998). İçselleştirilmiş damgalama ise, enfekte olan kişilerin kendileri hakkındaki hastalıkla ilişkili olumsuz inançları ve duyguları onaylama derecesini ifade eder (Scheff, 1966; Link, 1987). Mevcut çalışma kapsamında COVID-19 hastalığı geçirmiş kişilerde damgalanmayı ölçmek amacıyla oluşturulacak ölçek maddeleri, geçmişte yaşanan pandemi ve çeşitli hastalıklarda Earnshaw ve Chaudoir'ın (2009) ortaya koymuş olduğu üç boyutu değerlendiren ölçek maddelerinin zaman ve bağlama uyarlanmasıyla oluşturulmuştur. Bu amaç doğrultusunda COVID-19 Damgalanma Ölçeğini geliştirmek için birkaç adım atılmıştır. İlk olarak Link ve Phelan (2001), Brakel (2006) ve Earnshaw ve Chaudoir (2009) yapmış oldukları çalışmalar incelenerek damgalanma kavramı ve ele alınacak boyutlar belirlendi. İkinci aşamada daha önce yaşanmış olan pandemilerde damgalanma ve bunların ölçümüne yönelik çalışmalar incelendi (Opala & Boillot 1996; Person ve ark., 2004; Lee ve ark., 2005; Chang ve Cataldo, 2014; Karamouzian ve Hategekimana, 2015; Maleche ve ark., 2017; Overholt ve ark., 2018). Üçüncü aşamada COVID-19 hastalığına ilişkin yapılmış damgalanma çalışmaları ele alınarak sonuçları ve ölçüm yöntemleri değerlendirildi (Duan, Bu ve Chen, 2020; Abuhammad, Alzoubi ve Khabour, 2020; Ransing ve ark., 2020; Imran ve ark., 2020; Shokri ve ark. 2020; Villa ve ark., 2020; Ahmad Dar ve ark., 2020; Asadi-Aliabadi, Tehrani-Banihashemi ve Moradi-Lakeh, 2020; Banerjee ve Rai, 2020; Cassiani-Miranda ve ark., 2020). Elde edilen madde havuzu araştırmacılar tarafından tekrar incelenerek aynı içeriğe sahip olduğu düşünülen 12 madde havuzdan çıkarılarak 56 maddelik ölçek biri sosyal psikolog, biri halk sağlığı uzmanı ve biri ise psikiyatri uzmanı olmak üzere üç kişiye gönderilerek maddelerin anlaşılır olması ve boyutları ne ölçüde kapsadığına ilişkin görüş alınmıştır. Uzmanların görüşleri çerçevesinde 40 maddelik bir ölçek oluşturularak 40 kişiden oluşan bir gruba ön uygulama yapılmış ve ölçek maddelerinin anlaşılması test edilmiştir. Ön çalışma sonrasında 6 maddenin anlaşılmasında sorun olduğu düşünüldükçe araştırmacılar tarafından ölçekten çıkarılmış ve geçerlilik güvenilirlik çalışmasına 34 maddelik ölçekle gidilmiştir. Ölçek maddeleri tamamen katılıyorumdan tamamen katılmıyorum kadar değişen beşli liker şeklinde puanlanmıştır. Araştırmanın katılımcılarını Türkiye'nin her ilinden rastgele seçilen toplam 700 kişi (375 kadın ve 325 erkek) oluşturmaktadır. Katılımcılar, araştırmacıların ders verdiği Kastamonu Üniversitesi'nin farklı bölümlerinde öğrenim gören öğrencilerin yakın çevrelerinden belirlendi. COVID-19 durumunu öz bildirime dayanarak doğruladık. Bu çalışma, Kastamonu Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler, Bilimsel Araştırma ve Yayın Etik Kurulu tarafından 25.12.2020/65 sayılı kararla onaylanmıştır ve çalışmaya girişte tüm araştırma katılımcılarından bilgilendirilmiş onam alınmıştır. COVID-19 Stigma Ölçeğinin yapı geçerliliğini ölçmek için katılımcıları rastgele iki gruba ayırdığımız ikiye bölünmüş bir doğrulama yöntemi kullandık. İlk olarak, COVID-19 Stigma Ölçeğinin altında yatan faktör yapısını belirlemek için EFA'yı uygulamak için gruplardan birini (n = 400) kullandık. İkinci olarak, EFA ile çıkarılan faktörlerin uyum iyiliğini test etmek için DFA'yı çalıştırmak için diğer grubu (n = 300) kullandık. Üçüncü olarak, COVID-19 Stigma Ölçeği ile teorik olarak ilişkili diğer ölçümler arasındaki ilişkiyi incelemek için ölçüt ile ilgili geçerliliği test ettik. Son olarak,

tüm örneklerde ($n = 700$) Cronbach alfa'yı hesaplayarak toplam maddelerin ve alt ölçeklerin iç tutarlılığını inceledik. Faktör analizi sonuçları, toplam 13 maddeden oluşan üç boyutlu bir faktör yapısını desteklemiştir. Birinci faktör uzlaşması “içselleştirici damgalama”, hayatta kalanların COVID-19 enfeksiyonundan sonra kendileri hakkındaki olumsuz düşüncelerine ve inançlarına dayanmaktadır. İkinci faktör, COVID-19 olan bir kişinin yaşadığı ayrımcı davranışlarla ilgili “yasallaştırılmış damga”. Son olarak, “beklenen damgalanma” olarak adlandırılan üçüncü faktör, enfekte kişilerin olası ayrımcılık beklentisiyle ilgiliydi. Her üç faktör ve toplam maddeler, .77 ile .89 arasında değişen yeterli iç tutarlılık göstermiştir. Aynı zamanda ölçütlerle ilgili geçerlilik için de kanıt vardı, ancak ilişkinin büyüklüğü küçüktü.

INTRODUCTION

The World Health Organization declared the new coronavirus disease (COVID-19) as the sixth “Public Health Emergency of International Concern” on 30th January 2020 and following this, the COVID-19 outbreak was identified as a pandemic on 11th March 2020. The direct person-to-person transmission of the virus, having relatively long incubation periods after infecting, asymptomatic COVID-19 case presentations and different variations making the virus more contagious have triggered public fear of highly contagious, deadly and uncontrollable disease (Lin & Tsang, 2020; Tian et al., 2020; Wu & McGoogan, 2020). According to Jones (2020), health-related stigma and discrimination start after fear in societies that are triggered by pathogens. In light of this, the results of the research conducted during the previous pandemics have shown that the frequency of fatality due to the disease, the possibility of an individual carrying the virus or being in contact with a person who carries the virus led to stigma in the societies where a pandemic started (Chang & Cataldo, 2014; Karamouzian & Hategekimana, 2014; Lee, Chan, Chau, Kwok, & Kleinman, 2005; Opala & Boillot, 1996; Overholt et al., 2018). Studying stigma during the COVID-19 pandemics is important to identify its psychosocial effects and to promote psychological well-being. In order to identify the possible effect of the stigma during pandemics, there need to be new measures that have good psychometric properties.

Despite stigma has been conceptualized as exploitation and domination (Phelan, Link, & Dovidio, 2008), the responses to stigma in infectious diseases had innate and adaptive functions which are essential for protecting human beings from the spread of infectious and potentially fatal diseases (Kouznetsova, Stevenson, Oaten, & Case, 2012; Major & O'Brien, 2005; Stuber, Meyer, & Link, 2008). So, stigma has an evolutionary feature and it is vital for the species' survival. Although research on stigma has a long history, the first definition of stigma was introduced in 1963 by Goffman (1963) “Stigma: Notes on the Management of a Spoiled Identity”. According to Goffman (1963) “stigma is a social label that bans subjects from the full acceptance of society in which they live (p. 3)”, and it was defined as “an attribute that links a person to an undesirable stereotype, leading other people to reduce the bearer from a whole and usual person to a tainted, discounted one (p. 11)”. Therefore, the stigma that occurs with an evolutionary protection motive can have harmful consequences for psychological health during pandemics. Moreover, continuous discrimination and xenophobia in certain groups may contribute to poor outcomes such as unemployment, isolation from society, a decline in self-esteem, delay in seeking treatment, treatment-resistant symptoms, a prolonged course of the disease and hospitalizations in individuals, thus creating an obstacle to control a pandemic (Baldassarre et al., 2020; Fischer, Mansergh, Lynch, & Santibanez, 2019; Jarlais, Galea, Tracy, Tross, & Vlahov, 2006; Lee et al., 2005; Link & Phelan, 2006; Mutz et al., 2010; Padilla et al., 2008; Perlick et al., 2001; Villa et al., 2020)

Following Goffman (1963), the scientists have stressed that stigma is a product of social interactions and relations, and referred to stigma as a quality or feature that carries a social identity whose values is decreased in a social context (Gilbert, Fiske, & Lindzey, 1998; Hebl & Dovidio, 2005; Major & O'Brien, 2005). In light of this, according to Earnshaw and Chaudoir (2009), “people infected with an infectious disease know that their situation is highly devalued socially and this knowledge is experienced by at least three important stigmatization mechanisms: enacted stigma, anticipated stigma, and internalized stigma (p. 1163)”. The enacted stigma refers to the discriminatory behaviours experienced by a person in his/her daily life during or after having a disease (Markowitz, 1998). The anticipated stigma refers to the degree of anticipation of an infected person about experiencing prejudice and discrimination from others (Markowitz, 1998). The internalized stigma was used to refer to an infected person's negative beliefs and feelings about themselves associated with a disease (Link, 1987; Scheff Thomas, 1966).

It has been pointed out that the three stigmatization mechanisms may lead to different results. For example, people who experience higher levels of enacted stigma may experience greater psychological distress and poor psychological well-being (Parker & Aggleton, 2003). Increased anticipated stigma may lead to fear of social rejection and subsequently, individuals who have an infectious disease tend to hide the fact that they have a disease (Derlega, Winstead, Greene, Serovich, & Elwood, 2004). On the other hand, people with higher levels of internalising stigma may experience embarrassment, guilt, depression or lower self-esteem and fear of being a victim of stigma (Baugher et al., 2017; Deacon, 2006; Earnshaw & Chaudoir, 2009; Major & O'Brien, 2005; Mak, Poon, Pun, & Cheung, 2007; Wu & McGoogan, 2020).

As previous research showed the devastating impact of stigma on individuals, it is important to understand the nature of stigma in the scope of the COVID-19 pandemic which deeply affects societies and has an unpredictable course (e.g., variations). There have been research attempts to understand the effects of stigma during the COVID-19 pandemic and this research was generally used as an adaptation of measures that were developed for other diseases in previous pandemics (Abuhammad, Alzoubi, & Khabour, 2021; Asadi-Aliabadi, Tehrani-Banihashemi, & Moradi-Lakeh, 2020; Banerjee & Rai, 2020; Cassiani-Miranda et al., 2020; Dar et al., 2020; Duan, Bu, & Chen, 2020; Imran et al., 2020; Ransing et al., 2020; Shokri et al., 2021; Tehrani, 2020; Villa et al., 2020). Link, Yang, Phelan, and Collins (2004) suggested that scientific comprehension of the nature of stigma depends on our ability to observe and measure it. In light of this, to understand the effect of stigma as a result of the COVID-19 disease on people, there need to be psychometrically strong measurement tools.

To current knowledge, there has been no research that was conducted to develop culture-specific stigma during the COVID-19 pandemic. The aim of the current research was, therefore (1) to develop COVID-19 Stigma Scale to measure COVID-19 related stigma; (2) to extract an improved model to identify the underlying structure of the scale by running an exploratory factor analysis (EFA) and to test it through confirmatory factor analysis (CFA); (3) to examine the criterion-related validity to test whether hypothetically related other constructs were associates with the COVID-19 Stigma Scale; (4) to test the reliability of the COVID-19 Stigma Scale. So that, this research may meet the needs of a psychometrically solid instrument that culture-specific stigma associates with COVID-19.

2. Method

2.1. Construction of the Scale

Several steps have been taken to develop the COVID-19 Stigma Scale. First, studies on stigma were examined and the concept of stigmatization and the dimensions that need to be addressed were determined (e.g., Earnshaw & Chaudoir, 2009; Link & Phelan, 2001; Van Brakel, 2006). Second, instruments on the stigma that were developed during the previous pandemics were examined (e.g., Karamouzian & Hategekimana, 2014; Lee et al., 2005; Opala & Boillot, 1996; Overholt et al., 2018; Person et al., 2004). Third, we narrowed down our approach and studies on COVID-19 related stigma were evaluated; the results of these studies and measurement methods were evaluated (Abuhammad et al., 2021; Banerjee & Rai, 2020; Cassiani-Miranda et al., 2020; Dar et al., 2020; Duan et al., 2020; Imran et al., 2020; Ransing et al., 2020; Shokri et al., 2021; Tehrani, 2020; Villa et al., 2020). It has been observed that the measurement tools used in past pandemics and during the COVID-19 have been developed using measurement tools that generally address HIV related stigma and mental health-related stigma and we adopted these approaches as well. After this step, a pool of 68 items was generated by coding the scale items created based on the instruments that measure the perception of stigmatization of the individual, which was considered in the studies by Van Brakel (2006) and Earnshaw and Chaudoir (2009), to represent three dimensions. The obtained item pool

was re-examined by the researchers, and 12 items thought to have the same content were removed from the pool, and a 56-item scale was sent to three professionals (a social psychologist, a public health specialist, and a psychiatrist) and opinions were obtained regarding the comprehensibility of the items and to what extent they cover the dimensions. Within the framework of the opinions of the experts, a 40-item scale was created, a pre-application was made to a group of 40 people and the understanding of the scale items was tested. After the preliminary study, considering that there was a problem in understanding the 6 items, it was removed from the scale by the researchers, and the validity-reliability study was carried out with a 34-item scale. The correlation between the Increased stigma scores from the COVID-19 Stigma scale, which was developed as a five-point Likert scale that ranges from completely disagree (1) to completely agree (5) and the HADS scale indicates that the increased stigma perception is related with the increased anxieties.

2.2. Participants

We employed a convenient sampling method and reached up to possible participants by word of mouth. The students of Kastamonu University (department of psychology and psychological counselling) also took part in reaching up to relevant participants. The inclusion criteria for the current study was to (1) being diagnosed with COVID-19 disease and recovered at least one month ago or above, (2) being older than 20 years old, (3) not receiving treatment for a mental illness at the time of the data collection, (4) being able to read and write in Turkish language, and (5). A total of 700 people (375 women and 325 men) who were randomly selected manner to every province of Turkey comprises the participants of the current study. The participants were determined from the close circles of the students studying in different departments of Kastamonu University, where the researchers attended their lectures. We verified the COVID-19 status based on self-report. The data collection was carried out with a paper-based research battery. This study has been approved by the Kastamonu University Social and Humanities, Scientific Research and Publication Ethics Committee with the decision of 25.12.2020/65 and informed consent obtained from all research participants at the study entry.

2.3. Measures

The Hospital Anxiety and Depression Scale (HADS; Zigmond & Snaith, 1983): In order to test the criterion validity of the COVID-19 Stigma Scale, we used the HADS which measures the level of anxiety and depression in the patient. The HADS is a four-point Likert-type scale and it has a total of 14 questions. The odd numbers measure anxiety (Worrying thoughts run through my mind.), and the even numbers measure depression (I lost interest in my appearance). The Turkish adaptation of the HADS was carried out by Aydemir, Guvenir, Kuey, and Kultur (1997), and the results showed that the scale was sufficient enough for screening the symptoms of depression and anxiety in patients with physical illnesses. We used the total scores of both the anxiety and the depression subscales of the HADS. The cut-off score for the anxiety subscale was 10/11 and for the depression subscale 7/8. Accordingly, those who score above these points are considered at risk. Scoring of each item in the scale is different. Items 1, 3, 5, 6, 8, 10, 11 and 13 show decreasing severity and scoring is 3, 2, 1, 0. On the other hand, items 2, 4, 7, 9, 12 and 14 are scored as 0, 1, 2, 3. While the scores of the 1st, 3rd, 5th, 7th, 9th, 11th and 13th items were collected for the anxiety subscale; For the depression subscale, scores of items 2, 4, 6, 8, 10, 12 and 14 are added together.

2.4. Analytic Plan

In order to measure the construct validity of the COVID-19 Stigma Scale, we employed a split-half validation method in which we randomly split the participants into two groups. Firstly, we used one of the groups (n = 400) to apply EFA to identify the underlying factor structure of the COVID-19 Stigma

Scale. For this, we run a principal component analysis (PCA) with varimax rotation using SPSS-23. The assumptions for the PCA was also examined by Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) and Barlett tests to check whether the data is appropriate for the factor analysis. We also check the item-total correlations to identify poor items that have .40 or below values. These items were removed from the scale and we rerun the EFA. The Kaiser criterion method was used to identify the factor solution. Items that had a loading less than .40 and had loadings on multiple factors were not included. Secondly, we used the other group ($n = 300$) to run CFA to test the goodness of fit for the extracted factors with the EFA. We run this analysis with the final number of items that were yielded from EFA using AMOS 26. The overall model fit for the CFA was assessed by the Root Means Square Error of Approximation (RMSEA), the Comparative Fit Index (CFI), the Standardised Root Mean Square Residual (SRMR) and χ^2/df ratio. An acceptable fit was indicated by the following ranges: RMSEA of 0.05-0.08, the CFI of 0.90-0.95, the SRMR of .05-.08 and χ^2/df ratio between 3 and 5. A good fit was indicated by the RMSEA of 0.01-0.05, the CFI of 1-0.95, the SRMR of < 0.05 and χ^2/df ratio between 2 and 3 (Hu & Bentler, 1999; Kline, 2016). Thirdly, we tested the criterion-related validity to examine the association between the COVID-19 Stigma Scale and other theoretically associated measures. Finally, we examined the internal consistency of the total items and subscales by calculating the Cronbach alpha across all samples ($n = 700$).

3. Results

3.1. Sample Characteristics

In total 700 (375 females [53.6 %], 325 males [46.4 %]) individuals whose mean age were 33.85 ($SD = 13.99$) participated in the current study. Of those, 512 (73.1 %) received their COVID-19 treatment 1 or 2 months before the study commenced, 137 (19.6 %) received their treatment 3 or 4 months before the study and finally, 51 (7.3 %) received their treatment 5 months or more than study commenced. Of those, 188 (26.8 %) had less than high school education, 211 (30 %) had high school, 287 (41 %) graduate, 14 (2 %) had postgraduate-level education. 338 (48.3 %) respondents stated that they were single, 339 (48.4 %) stated they were married and 23 (3.3 %) stated that they were divorced or widowed at the time of the data collection. Table 1 shows demographics by EFA and CFA groups.

Table 1: Demographics by EFA and CFA groups

	EFA (n=400)	CFA (n=300)
Age M (SD)	34.11 (14.13)	33.51 (13.82)
Sex N (%)		
Female	226 (56.5%)	149 (49.7%)
Male	174 (43.5%)	151 (50.3%)
COVID-19 Treatment N (%)		
1-2 months before	296 (74%)	216 (72%)
3-4 months before	75 (18.8%)	62 (20.7%)
5+ months before	29 (7.2%)	22 (7.3%)
Education N (%)		
Less than High school	111 (28.1%)	76 (25.4%)
High school	119 (29.8%)	92 (30.7%)
Graduate	160 (40%)	127 (42.3%)
Postgraduate	9 (2.3%)	5 (1.7%)
Marital Status N (%)		
Married	196 (49%)	143 (47.7%)
Single	191 (47.8%)	147 (49%)
Divorced	13 (3.3%)	10 (3.3 %)

3.2. Exploratory Factor Analyses

The result of the KMO test showed a statistic of .86 which indicates acceptable sample size for the EFA. Bartlett's test for sphericity indicated significant results $\chi^2 = 2130.68$, $p < 0.05$, suggesting that correlation between the items of the scale were suitable for detection of the factor structure. We also test the communality (or item-total correlations) to exclude items that had a value of .40 or below before running the EFA. 21 items had a value less than .40 and these items were removed and EFA was run with 13 items (Table 2).

Table 2: Final Items of The COVID-19 Stigma Scale For The EFA

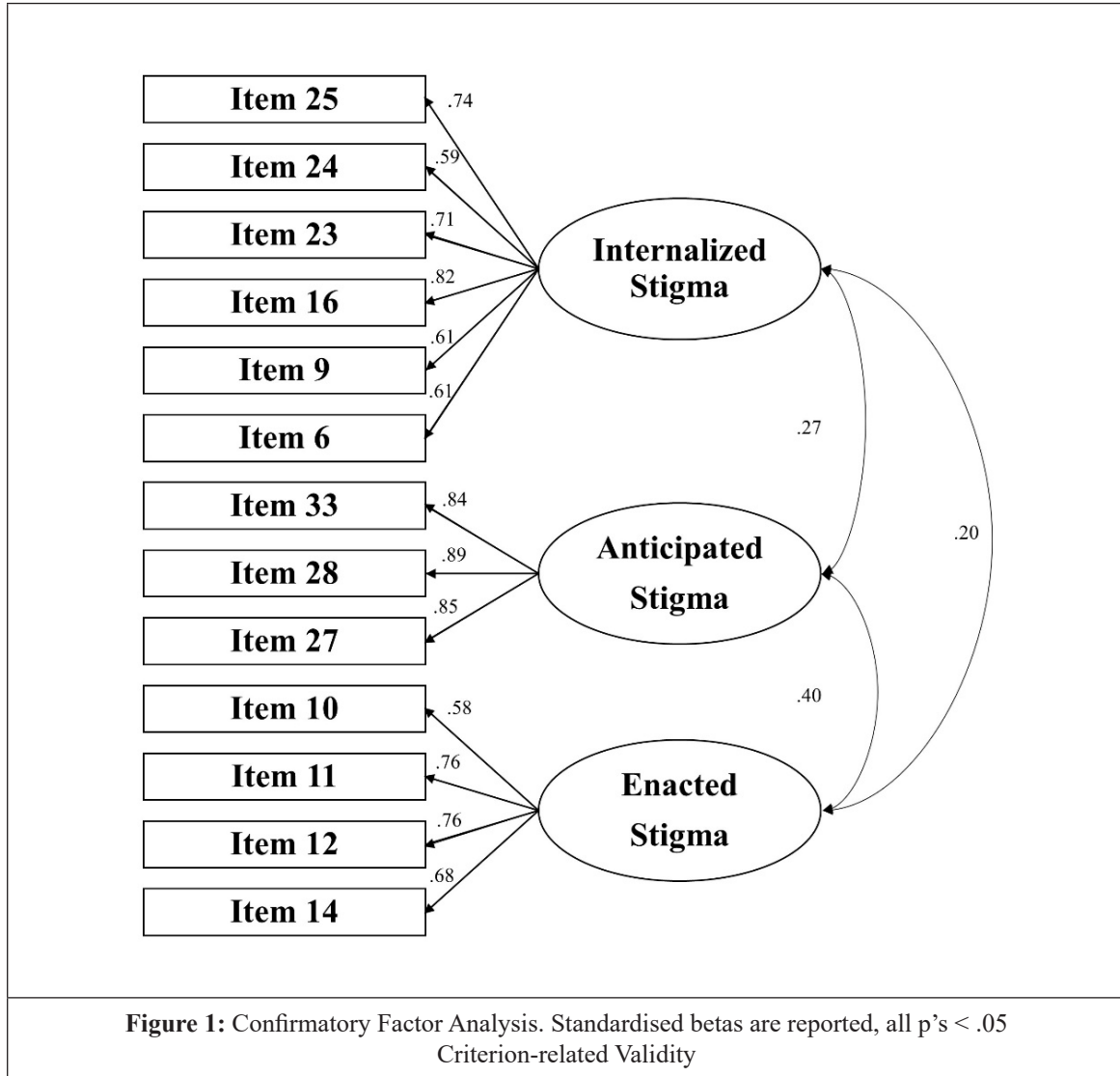
Item 25	Having had COVID-19 makes me feel like a bad person (COVID-19 geçirmiş olmak bana kötü bir insan olduğumu hissettiriyor)
Item 24	Having had COVID-19 makes me feel dirty (COVID-19 geçirmiş olmak beni kirli hissettiriyor)
Item 16	I am shameful when people around me are talking about COVID-19 (Etrafımda ki insanlar COVID-19 hastalığından konuştuklarında utanıyorum)
Item 6	It is a shame to have had COVID-19 (COVID-19 geçirmiş olmak utanç vericidir)
Item 9	People who had COVID-19 deserve social exclusion (COVID-19 geçirenler toplumdan dışlanmayı hak ediyor)
Item 23	I'm worried that people who know I had COVID-19 may tell others (COVID-19 geçirdiğimi bilen insanların başkalarına söyleyeceğinden endişeleniyorum)
Item 10	I quit socialisation with people due to their reactions to the fact that I had COVID-19 (COVID-19 geçirmeme tepkileri nedeniyle bazı insanlarla sosyalleşmeyi bıraktım)
Item 12	My neighbours have not wanted to meet me after I had COVID-19 (Komşularım COVID-19 geçirdikten sonra benimle görüşmek istemiyor)
Item 11	I have not been invited to friend gatherings after I had COVID-19 (COVID-19 geçirdikten sonra arkadaş toplantılarına çağırılmıyorum)
Item 14	My family members have distanced from me after I had COVID-19 (COVID-19 geçirdikten sonra aile üyelerim benden uzaklaştı)
Item 28	People I know get uncomfortable with someone who had COVID-19 (Tanıdığım insanlar COVID-19 geçiren birinin yanında rahatsız olur)
Item 27	Most people afraid of someone who had COVID-19 (Çoğu insan COVID-19 geçiren birinden korkar)
Item 33	People do not want to work with someone who had COVID-19 (İnsanlar COVID-19 geçirmiş biriyle çalışmak istemez)

As for the dimensions, the Kaiser Criterion Method (eigenvalues more than 1) showed three factors that explained 63.28 % of the total variances. The items clustered on a) the first factor represented internalising stigma with the eigenvalue of 4.77 and accounted for the 36.68 % of the variance; b) the second component represented enacted stigma with the eigenvalue of 2.23 and accounted for the 17.14 % of the variance; c) the third component represented expected stigma with eigenvalue of 1.23 accounted for the 9.46 % of the variance (Table 3).

Table 3: EFA loadings			
	Factors		
	Internalizing Stigma	Enacted Stigma	Anticipated Stigma
Item 25	.798		
Item 24	.787		
Item 16	.707		
Item 6	.694		
Item 9	.683		
Item 23	.630		
Item 10		.797	
Item 12		.759	
Item 11		.695	
Item 14		.504	
Item 28			.898
Item 27			.886
Item 33			.864
Eigenvalue	4.77	2.23	1.23
Total Variance explained	36.68 %	17.14 %	9.46 %
Cumulative %	36.68 %	53.82%	63.28 %
Cronbach alpha	.84	.77	.89

3.3. Confirmatory Factor Analysis

The fit indices of the CFA indicated a acceptable fit to the data ($\chi^2 (62) = 155.89$, $p < .001$; CFI = .945, RMSEA = .071, and GFI = .923, $\chi^2/df = 2.15$) for 3 factor structure that was yielded in EFA. As it is seen in the Figure 1, the significant factor loadings of each items had value of more than .50.

3.4. Criterion-related Validity

The Pearson correlation coefficient between the 3 factors of the COVID-19 Stigma Scale and the 2 subscales of the HADS were calculated. The results of the analyses showed that there were significant associations between internalising stigma factor and the HADS anxiety and depression subscales ($r = .211$, $p < .01$; $r = .286$, $p < .01$; respectively). There were significant associations between enacted stigma factor and the HADS anxiety and depression subscales ($r = .208$, $p < .01$; $r = .351$, $p < .01$; respectively). There were also significant relationships between expected stigma factor and the HADS anxiety and depression subscales ($r = .268$, $p < .01$; $r = .348$, $p < .01$; respectively). Overall these patterns of associations support the criterion-related validity of the COVID-19 Stigma Scale.

3.5. Internal Reliability

The Cronbach's alpha for all scales and total items of the COVID19 Stigmatising Scale was calculated in a total of 700 participants. The Cronbach's alpha coefficient for the total items were .85; for the internalising stigma factor it was .84; for the enacted stigma it was .77; finally, for the expected stigma it was .89. These statistics suggested that the COVID-19 Stigma Scale had a high Cronbach's alpha coefficient, suggesting a reliable measure to detect stigmatising towards COVID-19 patients or survivors.

4. Discussion

Stigma has an important role in the COVID-19 pandemic, not only because the virus leads to deaths in some cases but also its psychosocial influences on individuals, countries and economies. To current knowledge, instruments to measure stigma in Turkish culture were scarce and in the current study, we sought to develop an instrument that can measure the potential stigma COVID-19 survivors experience. The results of the factor analysis supported a three-dimension factor structure with a total of 13 items. The first-factor compromise “internalizing stigma” is based on survivors’ negative thoughts and beliefs about themselves after the COVID-19 infection. The second factor labelled “enacted stigma” related to the experienced discriminatory behaviours of a person who had COVID-19. Finally, the third factor labelled “anticipated stigma” was about infected people’s anticipation of possible discrimination. All three factors and the total items showed adequate internal consistency, ranging from .77 to .89. There was also evidence for criterion-related validity, however, the magnitude of the association was small.

These results are in line with proposed structures for previous research that were conducted for other infectious diseases. For example, Earnshaw and Chaudoir (2009) proposed an HIV Stigma Framework with three dimensions: internalised, anticipated and enacted stigma. In line with this, we generated similar constructs for the COVID-19 related stigma. This may reflect that the infectious diseases may have similar underlying mechanisms: perception about self, perception about others and perception about possible discrimination that takes its source from the self.

Several studies have focused on stigma in societies during the COVID-19 outbreak and these studies have addressed different subdimensions of COVID-19 related stigma. For example, Duan et al. (2020) examined perceived courtesy stigma and affiliate stigma in residence of Hubei province who were infected with COVID-19; Dar et al. (2020) examined internalized, perceived stigma and disclosure fear; Abuhammad et al. (2021) discrimination, acceptance and fear in COVID-19 survivors. Despite the difference in addressing these dimensions, our findings were in line with these studies in terms of the content of the generated factors. These pioneering studies aimed to identify the magnitude or the correlates of stigma at the very beginning of the COVID-19 outbreak and due to time constraints, item borrowing techniques were used to focus on specific dimensions (e.g., Dar et al., 2020). The current study expanded these approaches using statistically profound techniques such as EFA and CFA and confirms.

As mentioned above, in terms of validity, we used the HADS to examine whether two theoretically parallel instruments measure similar constructs. As the results indicated, the effect sizes of the associations among the three factors of the COVID-19 scale, and anxiety and depression subscales of the HADS ranged between .04 and .12, which is small in magnitude. This result is rather surprising because stigma and especially anxiety can covariate (Curcio & Corboy, 2020). The first explanation may be that we used total anxiety score in the analyses, there may be specific associations between a certain type of anxiety scores and stigma (e.g., social anxiety and anticipated stigma). The second explanation may be that there can be other possible confounders that interfere with the magnitude of these associations (e.g., socio-demographic variables); future research should focus on these issues to identify these possible variables that may confound the associations between stigma and its subdimensions, anxiety and depression.

As a result stigma always results in blaming, shaming and status loss for the stigmatised person or group, at least in the eyes of the stigmatiser; but it does not always have to result in discrimination to have a negative effect. Negative effects of stigma include status loss, discrimination, internalisation and failure to take advantage of social, economic and healthcare opportunities because of expected

stigma and discrimination. Indirect effects of stigma such as internalisation and fear of stigmatisation are extremely important in reducing People with COVID-19 access to key health services and a better quality of life. Therefore, it is important for scientists to have measurement tools in such pandemics in terms of providing speed response opportunities. In addition, making measurements at different stages during the pandemic process will help policy makers to provide information on guiding the society. Because the change in the perception of stigma in the social context can determine the level of implementation of the measures.

5. Limitations

Some methodological limitations need to be addressed while interpreting the results. Firstly, we employed participants who were willing to participate in the study. This was scientifically ethical but this may lead to a sampling bias because the sample consist of participants who were willing to disclose their COVID-19 infection status. Secondly, the analyses for the criterion-related validity showed that the association between the COVID-19 Stigma Scale and the HADS were small but statistically significant. COVID-19 related stigma may lead to greater anxiety and depression but using these variables may not be efficient for studying validity. In future studies, stigma measures that were developed for other infectious diseases may be used to address this. Lastly, we did not examine divergent validity or test-retest reliability. Future research should consider running these analyses for a more holistic approach.

CONCLUSION

The COVID-19 Stigma Scale showed promising psychometric properties. To our knowledge, it is the first instrument that was developed in Turkish language. The self-administered COVID-19 Stigma Scale can be used in studies to identify internalized, enacted and anticipated stigma in individuals who are 20 years old or above, and subsequently leads to developing strategies to prevent psychosocial burdens in the society.

The contribution of the authors: Corresponding author: %50 Other author: %50 Etik kurul

This study is approved by Kastamonu University Social and Humanities, Scientific Research and Publication Ethics Committee with decision 25.12.2020/65. Consent form was obtained from the participants in the study. Çalışmada potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

No financial support was received for this study. There is no potential conflict of interest in this study.

Derived data supporting the findings of this study are available from the corresponding author on request.

REFERENCES

- ABUHAMMAD, S., ALZOUBI, K. H. ve KHABOUR, O. (2021). Fear of COVID-19 and stigmatization towards infected people among jordanian people. *International Journal of Clinical Practice*, 75(4), e13899. doi:<https://doi.org/10.1111/ijcp.13899>
- ASADI-ALIABADI, M., TEHRANI-BANIHASHEMI, A., ve MORADI-LAKEH, M. (2020). Stigma in COVID-19: A barrier to seek medical care and family support. *Med J Islam Repub Iran*, 34, 98. doi:10.34171/mjiri.34.98
- AYDEMİR, Ö., GUVENİR, T., KUEY, L., ve KULTUR, S. (1997). Validity and reliability of turkish version of hospital anxiety and depression scale. *Türk Psikiyatri Derg.*, 8(4), 280-287.
- BALDASSARRE, A., GIORGI, G., ALESSIO, F., LULLI, L. G., ARCANGELI, G. ve MUCCI, N. (2020). Stigma and discrimination (sad) at the time of the sars-cov-2 pandemic. *Int J Environ Res Public Health*, 17(17). doi:10.3390/ijerph17176341
- BANERJEE, D. ve RAI, M. (2020). Social isolation in COVID-19: The impact of loneliness. *International Journal of Social Psychiatry*, 66(6), 525-527. doi:10.1177/0020764020922269
- BAUGHER, A. R., BEER, L., FAGAN, J. L., MATTSON, C. L., FREEDMAN, M., SKARBINSKI, J., ve SHOUSE, R. L. (2017). Prevalence of internalized hiv-related stigma among hiv-infected adults in care, united states, 2011-2013. *AIDS Behav*, 21(9), 2600-2608. doi:10.1007/s10461-017-1712-y
- CASSIANI-MIRANDA, C. A., CAMPO-ARIAS, A., TIRADO-OTÁLVARO, A. F., BOTERO-TOBÓN, L. A., UPEGUI-ARANGO, L. D., RODRÍGUEZ-VERDUGO, M. S., . . . SCOPPETTA, O. (2020). Stigmatisation associated with COVID-19 in the general colombian population. *International Journal of Social Psychiatry*, 0(0), 0020764020972445. doi:10.1177/0020764020972445
- CHANG, S. H., ve CATALDO, J. K. (2014). A systematic review of global cultural variations in knowledge, attitudes and health responses to tuberculosis stigma. *Int J Tuberc Lung Dis*, 18(2), 168-173, i-iv. doi:10.5588/ijtld.13.0181
- CURCIO, C., ve CORBOY, D. (2020). Stigma and anxiety disorders: A systematic review. *Stigma and Health*, 5(2), 125-137. doi:10.1037/sah0000183
- DAR, S. A., KHURSHID, S. Q., WANI, Z. A., KHANAM, A., HAQ, I., SHAH, N. N., . . . MUSTAFA, H. (2020). Stigma in coronavirus disease-19 survivors in kashmir, india: A cross-sectional exploratory study. *PLoS One*, 15(11), e0240152. doi:10.1371/journal.pone.0240152
- DEACON, H. (2006). Towards a sustainable theory of health-related stigma: Lessons from the hiv/aids literature. *Journal of Community & Applied Social Psychology*, 16(6), 418-425. doi:<https://doi.org/10.1002/casp.900>
- DERLEGA, V. J., WINSTEAD, B. A., GREENE, K., SEROVICH, J., ve ELWOOD, W. N. (2004). Reasons for hiv disclosure/nondisclosure in close relationships: Testing a model of hiv-disclosure decision making. *Journal of Social and Clinical Psychology*, 23(6), 747-767. doi:DOI 10.1521/jscp.23.6.747.54804
- DUAN, W., BU, H., ve CHEN, Z. (2020). COVID-19-related stigma profiles and risk factors among people who are at high risk of contagion. *Soc Sci Med*, 266, 113425. doi:10.1016/j.socscimed.2020.113425
- EARNSHAW, V. A., ve CHAUDOIR, S. R. (2009). From conceptualizing to measuring hiv stigma: A review of hiv stigma mechanism measures. *AIDS and behavior*, 13(6), 1160-1177. doi:10.1007/s10461-009-9593-3
- FISCHER, L. S., MANSERGH, G., LYNCH, J., ve SANTIBANEZ, S. (2019). Addressing disease-related stigma during infectious disease outbreaks. *Disaster Med Public Health Prep*, 13(5-6), 989-994. doi:10.1017/dmp.2018.157

- GILBERT, D. T., FISKE, S. T. ve LINDZEY, G. (1998). *The handbook of social psychology* (Vol. 1): Oxford University Press.
- HEBL, M. R., ve DOVIDIO, J. F. (2005). Promoting the “social” in the examination of social stigmas. *Personality and Social Psychology Review*, 9(2), 156-182. doi:10.1207/s15327957pspr0902_4
- HU, L. T. ve BENTLER, P. M. (1999). Cutoff criteria for fit indexes in covariance structure analysis: Conventional criteria versus new alternatives. *Structural Equation Modeling: A Multidisciplinary Journal*, 6(1), 1-55. doi:10.1080/10705519909540118
- IMRAN, N., AFZAL, H., AAMER, I., HASHMI, A., SHABBIR, B., ASIF, A., ve FAROOQ, S. (2020). Scarlett letter: A study based on experience of stigma by COVID-19 patients in quarantine. *Pak J Med Sci*, 36(7), 1471-1477. doi:10.12669/pjms.36.7.3606
- JARLAIS, D. C. D., GALEA, S., TRACY, M., TROSS, S., ve VLAHOV, D. (2006). Stigmatization of newly emerging infectious diseases: Aids and sars. *American Journal of Public Health*, 96(3), 561-567. doi:10.2105/ajph.2004.054742
- JONES, D. S. (2020). History in a crisis — lessons for COVID-19. *New England Journal of Medicine*, 382(18), 1681-1683. doi:10.1056/NEJMp2004361
- KARAMOUZIAN, M. ve HATEGEKIMANA, C. (2014). Ebola treatment and prevention are not the only battles: Understanding ebola-related fear and stigma. *International journal of health policy and management*, 4(1), 55-56. doi:10.15171/ijhpm.2014.128
- KLINE, R. B. (2016). *Principles and practices of structural equation modelling*. New York: NY: The Guilford Press.
- KOUZNETSOVA, D., STEVENSON, R. J., OATEN, M. J., ve CASE, T. I. (2012). Disease-avoidant behaviour and its consequences. *Psychol Health*, 27(4), 491-506. doi:10.1080/08870446.2011.603424
- LEE, S., CHAN, L. Y., CHAU, A. M., KWOK, K. P., ve KLEINMAN, A. (2005). The experience of sars-related stigma at amoy gardens. *Soc Sci Med*, 61(9), 2038-2046. doi:10.1016/j.socscimed.2005.04.010
- LIN, C.-Y., ve TSANG, H. W. H. (2020). Stigma, health and well-being. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17(20), 7615.
- LINK, B. G. (1987). Understanding labeling effects in the area of mental disorders: An assessment of the effects of expectations of rejection. *American Sociological Review*, 52(1), 96-112. doi:10.2307/2095395
- LINK, B. G., ve PHELAN, J. C. (2001). Conceptualizing stigma. *Annual Review of Sociology*, 27(1), 363-385. doi:10.1146/annurev.soc.27.1.363
- LINK, B. G., ve PHELAN, J. C. (2006). Stigma and its public health implications. *Lancet*, 367(9509), 528-529. doi:10.1016/s0140-6736(06)68184-1
- LINK, B. G., YANG, L. H., PHELAN, J. C., ve COLLINS, P. Y. (2004). Measuring mental illness stigma. *Schizophr Bull*, 30(3), 511-541. doi:10.1093/oxfordjournals.schbul.a007098
- MAJOR, B. ve O'BRIEN, L. T. (2005). The social psychology of stigma. *Annu Rev Psychol*, 56, 393-421. doi:10.1146/annurev.psych.56.091103.070137
- MAK, W. W. S., POON, C. Y. M., PUN, L. Y. K., ve CHEUNG, S. F. (2007). Meta-analysis of stigma and mental health. *Social Science & Medicine*, 65(2), 245-261. doi:https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2007.03.015
- MARKOWITZ, F. E. (1998). The effects of stigma on the psychological well-being and life satisfaction of persons with mental illness. *J Health Soc Behav*, 39(4), 335-347.
- MUTZ, D. C., GOLDMAN, S. K., DOVIDIO, J., HEWSTONE, M., GLICK, P., ve ESSES, V. (2010). *The sage handbook of prejudice, stereotyping and discrimination*. Sage chapter Mass Media. London: Sage Publications. Accessed January, 24, 2018.
- OPALA, J., ve BOILLOT, F. (1996). Leprosy among the limba: Illness and healing in the context of world view. *Social Science & Medicine*, 42(1), 3-19. doi:https://doi.org/10.1016/0277-9536(95)00026-7
- OVERHOLT, L., WOHL, D. A., FISCHER, W. A., 2ND, WESTREICH, D., TOZAY, S., REEVES, E., . . . BROWN, J. (2018). Stigma and ebola survivorship in liberia: Results from a longitudinal cohort study. *PLoS One*, 13(11), e0206595. doi:10.1371/journal.pone.0206595
- PADILLA, M., CASTELLANOS, D., GUILAMO-RAMOS, V., REYES, A. M., SÁNCHEZ MARTE, L. E., ve SORIANO, M. A. (2008). Stigma, social inequality, and hiv risk disclosure among dominican male sex workers. *Soc Sci Med*, 67(3), 380-388. doi:10.1016/j.socscimed.2008.03.014
- PARKER, R., ve AGGLETON, P. (2003). Hiv and aids-related stigma and discrimination: A conceptual framework and implications for action. *Social Science & Medicine*, 57(1), 13-24. doi:https://doi.org/10.1016/S0277-9536(02)00304-0
- PERLICK, D. A., ROSENHECK, R. A., CLARKIN, J. F., SIREY, J. A., SALAHI, J., STRUENING, E. L., ve LINK, B. G. (2001). Stigma as a barrier to recovery: Adverse effects of perceived stigma on social adaptation of persons diagnosed with bipolar affective disorder. *Psychiatr Serv*, 52(12), 1627-1632. doi:10.1176/appi.ps.52.12.1627

- PERSON, B., SY, F., HOLTON, K., GOVERT, B., LIANG, A., ve NATIONAL CENTER FOR INFECTIOUS DISEASES, S. C. O. T. (2004). Fear and stigma: The epidemic within the sars outbreak. *Emerging infectious diseases*, 10(2), 358-363. doi:10.3201/eid1002.030750
- PHELAN, J. C., LINK, B. G., ve DOVIDIO, J. F. (2008). Stigma and prejudice: One animal or two? *Social Science & Medicine*, 67(3), 358-367. doi:https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2008.03.022
- RANSING, R., RAMALHO, R., DE FILIPPIS, R., OJEAHERE, M. I., KARALIUNIENE, R., ORSOLINI, L., . . . ADIUKWU, F. (2020). Infectious disease outbreak related stigma and discrimination during the COVID-19 pandemic: Drivers, facilitators, manifestations, and outcomes across the world. *Brain Behav Immun*, 89, 555-558. doi:10.1016/j.bbi.2020.07.033
- SCHEFF THOMAS, J. (1966). *Being mentally ill: A sociological theory*. In: Chicago, Aldine.
- SHOKRI, A., MORADI, G., MOHAMADI BOLBANABAD, A., SATARY, M., SHABRANDI, M., SADEGHKHANI, P., . . . ASADI, H. (2021). Stigma and COVID-19 in iran: A rapid assessment. *International Journal of Human Rights in Healthcare*, 14(1), 4-9. doi:10.1108/IJHRH-04-2020-0025
- STUBER, J., MEYER, I., ve LINK, B. (2008). Stigma, prejudice, discrimination and health. *Social Science & Medicine*, 67(3), 351-357. doi:https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2008.03.023
- TEHRANI, H. (2020). Mental health stigma related to novel coronavirus disease (COVID-19) in older adults. *Geriatr Gerontol Int*, 20(8), 796-797. doi:10.1111/ggi.13985
- TIAN, S., HU, N., LOU, J., CHEN, K., KANG, X., XIANG, Z., . . . ZHANG, J. (2020). Characteristics of COVID-19 infection in beijing. *Journal of Infection*, 80(4), 401-406. doi:https://doi.org/10.1016/j.jinf.2020.02.018
- VAN BRAKEL, W. H. (2006). Measuring health-related stigma—a literature review. *Psychology, Health & Medicine*, 11(3), 307-334. doi:10.1080/13548500600595160
- VILLA, S., JARAMILLO, E., MANGIONI, D., BANDERA, A., GORI, A., ve RAVIGLIONE, M. C. (2020). Stigma at the time of the COVID-19 pandemic. *Clin Microbiol Infect*, 26(11), 1450-1452. doi:10.1016/j.cmi.2020.08.001
- WU, Z., ve MCGOOGAN, J. M. (2020). Characteristics of and important lessons from the coronavirus disease 2019 (COVID-19) outbreak in china: Summary of a report of 72 314 cases from the chinese center for disease control and prevention. *JAMA*, 323(13), 1239-1242. doi:10.1001/jama.2020.2648
- ZIGMOND, A. S., ve SNAITH, R. P. (1983). The hospital anxiety and depression scale. *Acta Psychiatr Scand*, 67(6), 361-370. doi:10.1111/j.1600-0447.1983.tb09716.x

TÜRKİYE’DE BORSA ENDEKSİNİN SEÇİLİ DEĞİŞKENLERLE İLİŞKİSİNİN ANALİZİ*

Analysis of The Relationship Between
The Stock Market Index and Selected Variables in Turkey

Nurşen ÇOMAKLI DUVAR¹, Hakan EYGÜ²

ÖZET

Günümüzde teknolojinin gelişmesi ile birlikte hisse senedi piyasalarını etkileyen ekonomik olaylara ve gelişmelere daha çabuk bir şekilde ulaşılabilir. Bu nedenle, yerli ve yabancı sermayede önemli bir role sahip olan borsanın, ekonomik değişkenler ile nasıl bir etkileşim halinde olduğu her zaman merak edilen bir konu olmuştur. Bu ekonomik değişkenlerdeki herhangi bir gelişme ülke ekonomisine katkı sağlayabilmektedir. Çalışmada Ocak 2009 – Aralık 2019 dönemine ait aylık veriler kullanılmıştır. Bu çalışmada, BİST 100 Endeksi ile altın fiyatları, döviz kuru, petrol fiyatları ve korku endeksi değişkenleri arasındaki ilişkinin yönü incelenmiştir. Bu amaçla ilk olarak aylık veriler kullanılarak VAR modeli kurulmuştur ve kurulan modelin anlamlı bir model olduğuna karar verilmiştir. Daha sonra serilerin durağanlığına Augmented Dickey Fuller (ADF) yöntemiyle bakılmış serilerin birinci farkında durağan hâle geldikleri görülmüştür. Daha sonra değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkiyi tespit edebilmek için Engle – Granger ve Johansen Eşbütünleşme analizleri uygulanmıştır. BİST 100 Endeksi ile belirlenmiş değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi Granger, VAR nedensellik ve Toda – Yamamoto testleri ile incelenmiştir. Analizler sonucunda üç nedensellik yaklaşımı da birbirinden farklı sonuçlar ortaya koymuştur. Test sonuçları birlikte değerlendirildiğinde ortaya çıkan sonuç, borsa endeksi değeri ile petrol fiyatları ve korku endeksi arasında bir nedensellik ilişkisinin olmadığını, döviz kuru ve altın fiyatları ile tek yönlü bir nedensellik ilişkisine sahip olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Altın, Döviz, BİST 100, Nedensellik, VAR model

ABSTRACT

Nowadays, along with the development of technology can be reached more quickly to economic events and developments that affect stock markets. For this reason, it has been a curious issue how the stock market, which has an important role in domestic and foreign capital, interacts with economic variables. Any development in these economic variables can contribute to the country's economy. Monthly data from January 2009 to December 2019 were used in the study. In this study, the direction of the relationship between BIST 100 Index and gold prices, exchange rate, oil prices and fear index variables was examined. For this purpose, the VAR model was first established using monthly data and it was decided that the established model was a meaningful model. Then, the stationarity of the series was examined with the Augmented Dickey Fuller (ADF) method and it was seen that the series became stationary at the first difference. Then, Engle – Granger and Johansen cointegration analyzes were applied to determine the long-term relationship between the variables. The causality relationship between the variables determined with the BIST 100 Index was examined by Granger, VAR causality, and Toda - Yamamoto tests. As a result of the analysis, the three causality approaches revealed different results from each other. When the test results are evaluated together, the result shows that there is no causality relationship between the stock market index value and oil prices and the fear index, but there is a one-way causality relationship with the exchange rate and gold prices.

Keywords: Gold, Currency, BIST 100, Causality, VAR models

1. ORCID: 0000-0002-0068-9018

2. ORCID: 0000-0002-4104-2368

1. Yüksek Lisans Öğrencisi, Atatürk Üniversitesi, nursencomakli@hotmail.com

2. Doç. Dr. , Atatürk Üniversitesi, hakaneygu@atauni.edu.tr

Bu çalışma birinci yazarın 2021 yılında Doç. Dr. Hakan Eygü danışmanlığında Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ekonometri Anabilim Dalı'nda yürüttüğü “Türkiye’de Borsa Endeksinin, Altın, Döviz, Petrol, ve Korku Endeksi İlişkisinin Ekonometrik Analizi” başlıklı yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

*ÇOMAKLI DUVAR, N. ve EYGÜ, H. (2022), “Türkiye’de Borsa Endeksinin Seçili Değişkenlerle İlişkisinin Analizi”, *Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 9, S. 25, s.102-122.

Makale Geliş Tarihi: 1 Aralık 2021 Kabul Tarihi: 15 Ocak 2022

EXTENDED ABSTRACT

The effect of macroeconomic variables on the stock market has always been a matter of curiosity. In the study, the VAR model was established by using the monthly data of the independent variables gold ounce selling price, crude oil, dollar selling price and fear index for the period January 2009 - December 2019, with the value of Borsa Istanbul (BIST 100) index being the dependent variable. Whether the variables are stationary or not was examined with the Augmented Dickey Fuller (ADF) test and it was determined that the series were not stationary in their level values. It is seen that the series become stationary when their difference from the first level is taken. Since our series are stationary in the same order (first order), cointegration analysis has been started. Engle - Granger and Johansen cointegration tests were used to detect the existence of a long-term relationship between variables. According to the results obtained, it was decided that the series are cointegrated, that is, there is a long-term equilibrium relationship between the series. Causality relationship between variables was measured by Granger causality, VAR Granger causality and Toda - Yamamoto causality tests. It has been observed that the results obtained from the Granger causality analysis are different from the results obtained from other causality analyzes. However, the test results obtained from the VAR Granger and Toda-Yamamoto analyzes were more similar to each other. According to the results of the Granger causality test, it is seen that there is no causality relationship between the variables. First of all, the appropriate lag length that we will use in the VAR model is determined. Autocorrelation, normality assumption and varying variance analyzes were performed to decide whether the established VAR model is the appropriate model. According to the results of the VAR model Granger causality test, it was determined that there is a one-way causality relationship between the stock market index, gold prices and the exchange rate, but there is no causality relationship with the other two variables. According to the results of the Toda - Yamamoto causality analysis, it was seen that there is a one-way causality relationship between the stock market index and gold and exchange rates, but there is no causality relationship between the other two variables. Since our series are stationary, the established VAR model was used to reveal how the series were affected by each other. When the results obtained are examined, it is seen that there is a positive relationship between the BIST 100 index and gold prices, and gold prices affect the stock market index positively. Since our series are stationary, the VAR model has been established to determine how the series are affected by each other. When the results are examined, it has been determined that there is a positive relationship between the BIST 100 index and gold prices, and that gold prices affect the stock market index positively. . In order to determine the validity of the model, stability condition circle graph was used. According to the test results, it has been determined that there is a causal relationship between the stock market index and the exchange rate and gold prices. On the other hand, it has been observed that there is no causal relationship between the oil and fear index.

GİRİŞ

Ekonomik gelişme ile sermaye piyasalarının ilerlemesi arasında paralellik olduğu bilinmektedir. Özellikle ekonominin önemli göstergelerinden biri olan sermaye piyasaları, sermayenin finansal piyasalardan temin edilmesi ve bireysel ve kurumsal yatırımcıların tasarruflarının etkin ve verimli kullanılması açısından büyük önem taşımaktadır. Hisse senedi piyasalarının, şirketlerin sermaye gereksinimlerini karşılama, sermayenin toplumun tüm kesimlerine genişlemesine katkı sağlama, yatırımcıların risklerini azaltma ve şirketlerden yatırımcılara bilgi akışını sağlamada temel işlevleri olduğu bilinmektedir. Borsa İstanbul bu işlevlerini yıllardır artarak sürdürüyor. Hisse senedi piyasalarında fiyatlar önceki şirket performanslarına, geleceğe yönelik beklentilere ve ekonomik duruma göre ortaya çıkar. Hisse senedi fiyatları, yatırımcıların belirli bir hisse senedinden beklenen getiriler ve gelecekteki nakit akışlarıyla ilgili tahminlerini yansıtır ve bu tahminler ülke ekonomisinin ve uluslararası ekonominin genel durumundan etkilenmektedir. Hisse senetleri yatırımcılar için riskli bir yatırım aracı olduğu için hisse senedi fiyatlarını etkileyen faktörler ve bunların önemi hakkında bilgi gerektirir. Hisse senedi fiyatları ile hisse senedi fiyatlarını etkileyen makroekonomik faktörler arasındaki ilişki çok sayıda araştırmacı tarafından araştırılmıştır. Araştırmalarda kullanılan çeşitli dönemler, yerler ve değişkenlerden dolayı farklı sonuçlar bulunmasına rağmen, bu ilişkilerin varlığı bu araştırmaların ortak bulgularıdır (Akgün, Şahin, Yılmaz: 2013).

Hisse senedi piyasasının yukarı doğru hareketi hem sektör hem de yatırımcı açısından eşit derecede önemlidir. Bir ülkenin ekonomik sağlığı, başlangıçta borsasının performansı ile kabul edilebilir. Hisse senedi piyasası endeksleri, esas olarak, ekonominin temellerini etkileyen endüstrilerin temellerindeki değişikliklerden etkilenir. Birçok araştırma, makroekonomik değişkenlerin gelişmekte olan ülke borsaları üzerindeki etkisini bulmaya çalıştı (Tiwari ve Gupta, 2015: 50-54).

Makroekonomik değişkenlerin hisse senedi fiyatları üzerindeki etkileri, uzun yıllardır ekonomi veya finans literatüründe yaygın olarak incelenmiştir. Bu teorideki çalışmalar, farklı teknikler kullanarak, makroekonomik değişkenlerin doğrudan veya dolaylı olarak hisse senedi fiyatlarını etkilediğini göstermektedir. Standart hisse senedi değerlendirme modeli, herhangi bir finansal varlığın, hisse senedinin veya tahvilin bir değerinin, fiyatların geniş ölçüde gelecekteki nakit akışlarıyla ilişkili olduğunu varsaydığından, hangi faktörün değeri üzerinde, yani borsalar üzerinde büyük bir etkiye sahip olduğunu bilmek değerli bilgiler sağlayabilir (Gök, 2020: 229-254).

Bu çalışmanın amacı, 2009-2019 dönemi Borsa İstanbul (BİST 100) endeksi değeri ile altın, petrol, döviz kuru ve korku endeksi arasındaki ilişkinin Granger, VAR Granger, Toda-Yamamoto nedensellik analizleri ile Türkiye özelinde araştırmaktır.

1. Teorik Çerçeve

26 Aralık 1985'te Türkiye'nin yeni borsası "İstanbul Menkul Kıymetler Borsası" adı ile resmi olarak hizmete açıldı (Chambers, 2006: 141-177). 1985 yılı sonunda Bakanlar Kurulu tarafından çıkarılan yönetmelikle kurulan İstanbul Menkul Kıymetler Borsası 2012 yılının başına bu isim ile hizmet vermiştir. İstanbul Menkul Kıymetler Borsası ile İstanbul Altın Borsası 2012 yılı başında Borsa İstanbul adı altında birleştirilerek yeni bir tüzel kişiliğe kavuşturulmuştur (Alam ve Uddin, 2009: 43-51). İstanbul Menkul Kıymetler Borsası 2013 yılına kadar sermaye piyasasındaki faaliyetlerini devlete ait bir kuruluş olarak sürdürmüş ve Türkiye ekonomisindeki büyümeye paralel olarak ilerleme göstermiştir (Canbaş ve Doğukanlı, 2017: 1-12).

Borsa İstanbul adı verilen BİST 100, işlem gören 100 büyük şirketi içeren endekstir. İşlem kodu XU100 ile belirtilir. Bu endeks BİST30 ve BİST50 endekslerini de kapsar. Ulusal Pazar'da işlem gören şirketler ile Kurumsal Ürünler Pazarı'nda yer alan girişim sermaye yatırım ortaklıkları ve

gayrimenkul yatırım ortaklıklarının da içinde bulunduğu 100 şirketin hisselerini BIST 100 endeksi temsil etmektedir. Türkiye'nin en büyük piyasa değerine ve ticaret hacmine sahip şirketleri bu endeks adı altında işlem görmektedir (Bayhan, 2017).

Altın değerli metaller arasında özel bir yere sahip olması ve mücevher özelliğinin yanı sıra yedek bir enstrüman yada değişim aracı olarak da kullanılmaktadır. 1980'lerde ve 1990'larda hızla gelişen finansal piyasalarda bir yatırım aracı olarak cazibesini yitiren altın, 2000'li yıllarda finansal piyasalardaki çalkantı ile gözlemlenen belirsizlik ortamında yatırımcıların ilgisini yeniden çekmeye başladı. Altın, ekonomik ve siyasi krizlerde kolaylıkla nakde çevrilebilmesi ve getirisinin menkul kıymetlere ters yönde etki etmesi nedeniyle en fazla kullanılan yatırım araçlarından biridir (Yurdakul ve Sefa, 2015: 77-85).

Yatırımcıların birikimlerini iyi finansal araçlara yönlendirme talepleri, artan yatırım araçları ve finansal araçlara göre değişen risk algusu ile gün geçtikçe belirginleşmektedir. Yatırım araçlarının çeşitliliği yatırımcılar için büyük önem taşısa da altının uzun yıllardır önemli bir kıymetli maden olma konumunu sürdürdüğü görülmektedir. Geçmişte hem para yerine kullanılan hem de gücün önemli bir simgesi olarak gösterilen altın, bugün önemli bir finansal yatırım olarak karşımıza çıkıyor. Altın farklı koşullarla karşılaşıldığında bile değerini koruyabilen ve hatta yükselebilen değerli bir metaldir (Mukhuti ve Bhunia, 2013: 181-186); bu nedenle altın bir değer deposu olarak kabul edilir, borsa ise bunun yerine bir değer getirisi olarak görülebilir (Shahzadi, 2016: 349-360).

Petrol, yıllar geçmesine rağmen en önemli enerji kaynaklarından biri olma durumunu korumaktadır. Her koşulda bütün ülkeler petrol ve petrol ürünlerinin tüketicisidir. Dünya üzerinde 100'den fazla petrol üreten ülke bulunmaktadır. İster üretici olsun ister tüketici olsun petrol ve ürünlerinin fiyatları her iki grubu da ilgilendirmektedir. Ayrıca, petrol fiyatlarındaki değişiklikleri, tüm üretim sektörlerindeki maliyet düzeyini etkiler. Ekonomisi petrol üretimine ve petrol ve petrol ürünleri ticaretine dayanan birçok ülkeler için petrol fiyatlarının tahmin edilmesi acil bir görevdir. Ekonominin bazı sektörleri doğrudan petrol fiyatı tahminlerinden de etkilenebilmektedir (Nyangarika vd., 2019).

Petrol fiyatları, üretim maliyetlerini, enflasyon oranlarını ve dolayısıyla ekonomik büyümeyi etkileyerek, borsa getirileri üzerinde doğrudan bir etki meydana getirir Huang vd. (1996). Petrol fiyatları, reel döviz kurunun borsayı etkilediği bir kanal görevi görebilir. Bu nedenle, değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkiyi ve nedensellik yapısını açıklayabilmek için petrol fiyatını açıklayıcı bir değişken olarak dahil etmeden döviz kurunun hisse senedi fiyatı üzerindeki kapsamlı etkisini yansıtmayabilir. Literatürde, bu nedenle, genişletilmiş sistemdeki ihmal edilen değişkenin, eksik sistemin değişkenleri arasındaki nedensellik çıkarımının duyarlılığı için tek belirleyici faktör olduğu gösterilmiştir (Lütkepohl, 1982; Caporale ve Pittis, 1997). Petrol fiyatlarındaki artışların hisse senedi fiyatlarını olumsuz etkilediğini gösteren bir çok literatür bulunmasına karşın, bazı araştırmalar petrol fiyatlarının hisse senedi fiyatları üzerinde önemli bir etkisinin olmadığını veya hatta olumlu olabileceğini savunuyor. Al-Fayoumi (2009), bu düşünce ekolüne paralel olarak, tamamı net petrol ithal eden ülkeler olan Türkiye, Tunus ve Ürdün'de petrol fiyatlarının hisse senedi getirileri üzerindeki etkilerini inceleyerek, hisse senedi piyasaları üzerinde petrol fiyatlarının önemli bir etkisinin olmadığını bulmuştur.

Döviz kuru, bir ülkenin göreceli ekonomik sağlık düzeyinin önemli bir belirleyicisi olarak kabul edilir. Döviz kurundaki hareketler bir ülkenin genel rekabet gücünü doğrudan etkiler ve gelişmekte olan ülkelerdeki firmaların çoğunun genel ticaret performansını ve ödemeler dengesini doğrudan iyileştirme potansiyeline sahiptir. Döviz kuru, basitçe bir ülkenin para biriminin başka bir para birimi cinsinden fiyatı olarak tanımlanır ve arz ve talebin piyasa güçleri tarafından belirlenir. Örneğin Türk halkının ABD dolarına olan talebi artarsa arz-talep ilişkisi ABD doları (USD) fiyatının Türk Lirası'na

(TL) göre artmasına neden olacaktır (Çehrelı vd., 2017).

Finansal varlıkların oynaklık hareketleri, yatırımcıların karar verme süreçlerini etkileyen piyasa göstergelerinden biridir. Volatilite kavramı, tanım gereği " Bir varlığın fiyatındaki değişkenliğin ifadesi " olarak tanımlanmaktadır (BTS, 2020). VIX endeksi, 1993 yılında Chicago Options Exchange (Chicago Board Options Exchange - CBOE) tarafından geliştirilmiş ve piyasadaki oynaklığı ölçmek için hesaplanmıştır (Fernandes vd., 2014). VIX endeksi, menkul kıymet piyasalarının gelecekte beklenen hareketlerini tahmin etmek amacıyla bir gösterge olarak kullanılır. Ayrıca hesaplanmasına rağmen, Eylül 2003 tarihinden itibaren S&P 500 endeksi baz alınarak zımni oynaklık endeksi olarak da adlandırılır (Sakarya ve Akkuş, 2018: 351-374). Genel olarak, pratik çalışmalar, piyasa düşüş eğilimi gösterdiğinde oynaklığın yükseldiğini ortaya koymaktadır (Jung, 2016; Alola ve Uzuner, 2019). Buna göre, bilgi asimetrisinin varlığı altında yatırımcıların riskten kaçınan bir tutum gösterdiklerini iddia etmek mümkündür (Wang, 2019: 121951-121958). Ayrıca, VIX'in yükselmesi riskin artması olarak ifade edilebilir, dolayısıyla yüksek volatilite koşulları beklenildiği gibi belirsizliği artırır. Bu durumda tüm yatırımcıların rastgele ve yanlış seçimleri olduğu ve menkul kıymetlerin değerlerini yanlış ölçtükleri belirtilir (Zou ve Sun, 2012: 337-341). % 20'nin altındaki VIX değeri, oynaklığın azaldığını, yatırımcıların risk alma isteklerinin arttığını ve yatırımcıların gelecekle ilgili iyimser olduklarını gösteriyor (Akdağ vd., 2020).

2. Literatür Taraması

Literatürde çeşitli ekonomik göstergeler ile Borsa endeksi arasındaki ilişkilerin araştırıldığı ve analiz edildiği birçok çalışma bulunmaktadır. Borsa endeksi ile altın, petrol, döviz kuru ve korku endeksi ilişkileri araştıran bazı çalışmalar aşağıda değerlendirilmiştir.

Nieh ve Lee (2001) çalışmalarında, G-7 ülkelerinde döviz kurları ile endeks fiyatları arasındaki nedensellik ilişkisini incelemişlerdir. Analizler sonucunda, değişkenler arasında hiçbir ülke için uzun dönemli bir ilişkiye rastlanmamıştır. Bu ülkelerde kısa vadeli anlamlı ilişkilerin günlük olduğu sonucuna varılmıştır.

Gilmore, Mcmanus, Sharma ve Tezel (2009), çalışmalarında, altın fiyatları ile borsa endeksi arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Çalışmada 1996-2002 dönemi aylık veriler kullanılmıştır. Analiz için birim kök testi, Johansen eşbütünleşme testi, Johansen-Juselius eşbütünleşme testi ve VEC modelleri kullanılmıştır. Çalışma sonucunda altın fiyatları ve borsa endeksi arasında uzun dönemli bir ilişkinin söz konusu olduğu görülmüştür. Nedensellik testi sonucuna göre, aralarında kısa vadeli tek yönlü bir ilişkinin söz konusu olduğu görülmüştür.

Aktaş ve Akdağ (2013) çalışmalarında, BİST 100 endeksi ile altın ve ham petrol fiyatlarını başta olmak üzere 11 değişkene ait 2008-2012 dönemi aylık verilerini kullanmışlardır. Çalışmada değişkenler arasında nedensellik olup olmadığı incelenmiştir. Çoklu doğrusal regresyon yönteminden yararlanarak, Granger nedensellik testi uygulanmıştır. Analiz sonuçlarına göre, altın ve petrol başta olmak üzere diğer altı değişkenin borsa endeksi üzerinde bir etkiye sahip olmadığı sonucuna varılmıştır.

Patel (2013) çalışmasında, Hindistan'da borsa endeksi ile altın fiyatları arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışmada 1991-2011 dönemi aylık verileri kullanılmış ve analiz için birim kök testi, Johansen eşbütünleşme testi ve Granger nedensellik testi kullanılmıştır. Test sonuçlarına göre, tüm değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin var olduğu görülmüştür. Altın fiyatından Nifty endeksine doğru nedensellik olduğu sonucuna varılmıştır.

Ray (2013) çalışmasında, Hindistan altın fiyatları ve borsa endeksi arasındaki nedensellik ilişkisini incelemiştir. Nedensellik ilişkisini analiz etmek amacıyla Granger nedensellik testi uygulanmıştır.

Nedensellik analizi sonuçlarına göre, değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki olduğu, nedenselliğin yönünün altın fiyatlarından hisse senedi fiyatlarına doğru olduğuna karar verilmiştir.

Kaya (2015) çalışmasında, BİST 100 endeksi ile VIX endeksi arasındaki nedensellik ilişkisini araştırmıştır. Çalışmada 02.01.2009 – 11.01.2013 dönemi günlük veriler kullanılmıştır. Analiz için Johansen – Joselius eşbütünleşme testi ile vektör hata düzeltme modelini uygulamıştır. Eşbütünleşme testi sonuçlarına göre, BİST 100 endeksi ile VIX endeksi arasında uzun dönemli bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Hata düzeltme modeline göre ise, BİST 100 endeksinin VIX endeksinden etkilendiği sonucuna varılmıştır.

Öncü, Çömlekçi, Yazgan (2015) çalışmalarında, hisse senedi değeri, altın ve döviz arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Çalışmada Borsa İstanbul 100 endeksi ile altın, reel döviz kuru değişkenleri kullanılmıştır. Veri seti Ocak 2002 – Kasım 2013 dönemini kapsayan günlük verilerdir. Değişkenler arasındaki ilişkiyi belirlemek amacıyla iki ayrı model oluşturulmuştur ve Engle – Granger eşbütünleşme testi yapılmıştır. Ayrıca granger nedensellik analizi testi de uygulanmış ve reel döviz kuru ve altının Borsa İstanbul 100 endeksinin granger nedeni olduğu sonucuna varılmıştır.

Güney ve Ilgın (2016) çalışmalarında, altın fiyatları, döviz kuru ve faiz oranlarının BİST 100’de işlem gören hisse senedi fiyatlarına etkisini incelemişlerdir. Johansen eşbütünleşme testi ile değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki olduğu ortaya konulmuştur. Hata terimlerine dayalı VAR modeli oluşturulup Granger nedensellik analizi yapılmıştır. Analiz sonuçlarına göre altın-BİST100, faiz-BİST100 arasında çift yönlü, döviz-BİST100 ve altın-faiz arasında tek yönlü nedensellik ilişkisinin olduğu sonucuna varılmıştır.

İlarslan (2017) çalışmasında, altın fiyatları ve borsa endeksi arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışma BİST 100 fiyat endeksi ve altın gram fiyatlarının 2000-2016 dönemi aylık verilerini kapsamaktadır. İlk olarak verilerin durağanlığına bakılmış, Engle-Granger eşbütünleşme testi uygulanmıştır. Değişkenler arasında uzun dönemli denge ilişkisinin olduğu saptanmıştır. Granger nedensellik testi sonucuna göre, değişkenler arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

Sandal, Çemrek, Yıldız (2017) çalışmalarında, Borsa İstanbul (BİST100) endeksi değeriyle altın ve petrol fiyatları arasındaki nedensellik ilişkisini incelemişlerdir. 2005:01-2015:12 dönemine ait veriler kullanılmıştır. Değişkenlere Genişletilmiş Dickey Fuller (ADF) birim kök testi uygulanmış ve aralarında uzun dönemli bir ilişkinin olup olmadığını tespit etmek için Engle-Granger ve Johansen eşbütünleşme testlerinden yararlanılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre, değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin var olmadığı görülmüştür. Granger nedensellik testi sonuçlarına göre ise, altın fiyatları ile hisse senedi arasında tek yönlü nedensellik ilişkisinin bulunduğu, diğer durumlar için nedensellik ilişkisinin bulunmadığı tespit edilmiştir.

Konuşkan ve Kocabıyık (2019) çalışmalarında, Türkiye’de altın, petrol ve döviz kurunun borsa endeksi üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Ocak 2010 – Aralık 2017 dönemlerinin kapsayan Borsa İstanbul 100 endeksi, altın ons satış fiyatı ve dolar satış fiyatı verileri kullanılmıştır. Serilere eşbütünleşme analizi uygulanmış, altın, petrol, döviz ve borsa endeksi arasında uzun dönemli bir ilişki olmadığı tespit edilmiştir. Granger nedensellik analizi sonucuna göre, altın ve petrolün borsa endeksinin nedeni olmadığı, döviz kurunun borsa endeksinin nedeni olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Gülhan (2020) çalışmasında, altın fiyatları ile VIX endeksi, BİST100 endeksi, döviz kuru ve petrol fiyatları arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışmada 2015-2019 yılları arasındaki haftalık veriler kullanılmıştır. Değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin olup olmadığını belirlemek için eşbütünleşme testleri uygulanmış olup, değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin olduğu tespit edilmiştir. Diğer taraftan altın fiyatları ile değişkenler arasında Granger nedensellik ilişkisi olduğu

gözlemlenmiştir.

3. Veri Seti, Model ve Yöntem

Çalışmada Ocak 2009 – Aralık 2019 dönemine ait aylık veriler kullanılarak BİST 100 ile altın, döviz, petrol ve korku endeksi arasındaki nedensellik ilişkisi araştırılmıştır. Analiz için kullanılan değişkenlerin doğal logaritmaları alınmıştır. Değişkenlerin elde edildiği kaynaklar Tablo 1’de gösterilmiştir.

Tablo 1. Değişkenlerin Elde Edildiği Kaynaklar	
Değişkenler	Kaynaklar
Bist100 (Borsa İstanbul 100 Endeksi)	Investing.com
Ham Petrol Fiyatı	Investing.com
Altın (Altın Ons Satış Fiyatı)	TCMB
Döviz (Dolar Satış Fiyatı)	TCMB
Korku endeksi (VIX Endeksi)	Investing.com

Çalışmada bağımlı değişken olarak Borsa İstanbul 100 endeksi, bağımsız değişkenler olarak altın fiyatları, döviz kuru, petrol fiyatları ve korku endeksi alınmış ve model aşağıdaki gibi kurulmuştur:

$$\ln BİST = \beta_0 + \beta_1 \ln altın + \beta_2 \ln döviz + \beta_3 \ln petrol + \beta_4 \ln korku + \varepsilon_t$$

Modelde $\ln BİST$ logaritması alınmış Borsa İstanbul 100 Endeksini, $\ln altın$ logaritması alınmış altın ons satış fiyatını, $\ln döviz$ logaritması alınmış dolar satış fiyatını, $\ln petrol$ logaritması alınmış ham petrol fiyatını, $\ln korku$ logaritması alınmış korku endeksini, β ’ lar değişkenlerin katsayılarını, ε_t hata terimlerini ifade etmektedir.

4. Uygulama

Çalışmanın bu kısmında değişkenlerin durağanlığı için Augmented Dickey Fuller analizi, eşbütünleşme için Engle-Granger ve Johansen eşbütünleşme analizleri, nedensellik için Granger, VAR Granger ve Toda-Yamamoto analizleri Eviews 10 programı ile incelenmiştir.

4.1. Durağanlığın incelenmesi

İstatistikte, bir zaman serisi değişkeninin durağan olup olmadığının ve bir birim köke sahip olup olmadığının test edilmesinde birim kök testi kullanılır. Alternatif hipotez, birim kökün (durağan) olmadığını belirtirken, boş hipotez bir birim kökün varlığını belirtir. Birim kök testi, sabit sürecin bir birim kökün varlığını test etmek için 1979’da Dickey ve Fuller tarafından önerilmiştir (Usman vd., 2019).

Nedensellik yaklaşımından önce tüm zaman serileri için durağanlık analizinin yapılması gerekmektedir. Serilerin durağanlığı tespit edilip, durağan olmayan seriler durağan hale dönüştürülecektir. Durağanlık testi için Augmented Dickey-Fuller (ADF) analizi kullanılmıştır.

Hipotezler belirlendikten sonra Augmented Dickey-Fuller analizi test sonuçları Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2. Augmented Dickey-Fuller Analizi Test Sonuçları				
Endeks	Serilerin düzey değerleri (Sabitli ve trendli)		Serilerin 1. fark değerleri (sabitli ve trendli)	
	ADF test istatistiği	Olasılık	ADF test istatistiği	Olasılık
LNbist100	1.881	0.985	-10.781	0.000
LNaltın	0.793	0.882	-8.9754	0.000
LNdöviz	1.767	0.981	-14.686	0.000
LNpetrol	0.316	0.775	-9.624	0.000
LNkorku	-0.847	0.347	-14.976	0.000
Olasılık değerleri %5 düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir.				

Tablo 2 incelendiğinde düzey değerlerinde serilerin hiçbirinin durağan olmadığı, ancak 1. farkları alındığında serilerin durağan oldukları görülmektedir. Elde edilen fark serilerinin olasılık değerleri, %5 önem düzeyinde serilerin birim kök içermediğini, böylece durağan olduklarını göstermektedir.

4.2. Engle-Granger Eşbütünleşme Analizi

Değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki olup olmadığını görmek için Engle- Granger eş bütünleşme analizi kullanılmıştır. Bu analizin ilk gerekliliği, her iki değişkenin de aynı derecede durağan olmasıdır. Daha sonra bu değişkenler arasında yapılan regresyon analizi sonucunda hata terim serileri sağlanır. Seri durağan ise, bu iki değişken arasında uzun vadeli bir ilişki olduğu anlamına gelir (Engle ve Granger, 1987: 251-276).

Aynı dereceden durağan oldukları için serilerin, Engle-Granger eşbütünleşme analizine uygun olduklarına karar verilmiştir. Engle-Granger eşbütünleşme analizi sonuçları Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3. Engle – Granger Eşbütünleşme Analizi Sonuçları			
Değişkenler	Hata terimi	ADF test istatistiği	Olasılık
Bist100-altın	ε_1	-11.115	0.000
Bist100-döviz	ε_2	-11.176	0.000
Bist100-petrol	ε_3	-11.242	0.000
Bist100-korku	ε_4	-11.122	0.000
Olasılık değerleri %5 düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir. “ ε ” belirlenen model için hata terimini ifade etmektedir.			

Tablo 3 incelendiğinde Engle-Granger eş bütünleşme analizi sonuçlarına göre, %5 önem düzeyinde hata terimlerinin düzey durumunda durağan oldukları görülmüştür. Bu nedenle test sonuçları, serilerin eşbütünleşik olduğunu yani aralarında uzun dönemli bir ilişkinin olduğunu göstermiştir.

Johansen Eşbütünleşme Analizi

Değişkenler arasında uzun dönemli ilişkinin olup olmadığına karar verebilmek için Johansen eşbütünleşme analizi de kullanılmıştır. Johansen eşbütünleşme testi, ikiden fazla değişken varsa daha iyi sonuçlar verebilmektedir. Johansen eşbütünleşme analizi için değişkenlerin aynı dereceden durağan olması gerekmektedir. Serilerimiz I(1) seviyesinde durağan olduğundan dolayı Johansen tekniğini kullanılmış ve ilk aşamada gecikme uzunluğunun tespiti yapılmıştır. Çalışma boyunca uygun gecikme uzunluğu Final Prediction Error (FPE), Akaike (AIC) ve Hannan-Quinn (HQ) kriterlerini minimum yapan değere göre belirlenmiştir. Üç kriterle göre gecikme uzunluğu 1 olarak belirlenmiş ve gecikme uzunlukları Tablo 4’te verilmiştir.

Tablo 4. Uygun Gecikme Uzunluğunun Belirlenmesi						
Gecikme Sayısı	Log L	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	1286.578	NA	1.72e-17	-24.41102	24.28464*	-24.35980
1	1332.312	86.24065*	1.16e-17*	-24.80594*	-24.04767	-24.49868*
2	1344.505	21.83060	1.49e-17	-24.56199	-23.17182	-23.99867
3	1361.784	29.29246	1.74e-17	-24.41493	-22.39287	-23.59555
*kriter tarafından seçilen gecikme uzunluğunu göstermektedir.						

Kriterler dikkate alınarak elde edilen uygun gecikme uzunluğunun istikrar koşulları Tablo 5’te verilmiştir. Çalışma boyunca kurulan VAR modeli tanısal sınama analizlerinde otokorelasyon için Autocorrelation LM testi, normal dağılım için Jarque-Bera testi ve değişen varyans için White testi kullanılmıştır.

Tablo 5. Tanısal Sınama Testleri Sonuç Tablosu					
Normal dağılım		Otokorelasyon		Değişen varyans	
		(Autocorrelation LM Test)		(Heteroskedasticity)	
Jarque-Bera	Olasılık	Obs*R-squared	Olasılık	Obs*R-squared	Olasılık
248.770	0.768	22.036	0.633	189.559	0.950
Olasılık değerleri %5 düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir.					

Tablo 3.4 incelendiğinde olasılık değerinin %5 anlamlılık düzeyinden büyük olması “otokorelasyon yoktur” şeklindeki sıfır hipotezinin kabul edildiği anlamına gelmektedir ve otokorelasyon olmaması varsayımının sağlandığını göstermektedir ($P=0.633>0.05$). Aynı şekilde “hata terimleri normal dağılmaktadır” şeklinde kurulan sıfır hipotezinin kabul edilmesi normallik varsayımının sağlandığı anlamına gelmektedir ($P=0.768>0.05$). Son olarak “değişen varyans yoktur” şeklinde kurulan sıfır hipotezinin kabul edilmesi modelin sabit varyans varsayımının sağlandığını göstermektedir ($P=0.950>0.05$).

Uygun gecikme uzunluğu ile belirlenen ve istikrar koşullarını sağlayan uygun VAR modeline karar verildikten sonra Johansen eşbütünleşme testi sonuçları Tablo 6’da verilmiştir.

Tablo 6. Johansen Eşbütünleşme Analiz Sonuçları

Hipotez	Özdeğer	İz istatistiği	Kritik değer	Olasılık değeri	Maksimum özdeğer istatistiği	Kritik değer	Olasılık değeri
0	0.522381	322.0611	69.81889	0.0001	92.36768	33.87687	0.0000
1	0.490561	229.6934	47.85613	0.0001	84.30571	27.58434	0.0000
2	0.370973	145.3877	29.79707	0.0001	57.94771	21.13162	0.0000
3	0.318404	87.43996	15.49471	0.0000	47.91481	14.26460	0.0000
4	0.271087	39.52515	3.841466	0.0000	39.52515	3.841466	0.0000
Olasılık değerleri %5 düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir.							

Tablo incelendiğinde Johansen eşbütünleşme testi sonuçlarına göre, hem iz istatistiği hem de maksimum özdeğer istatistiği olasılık değerlerine göre H_0 hipotezinin %5 anlamlılık düzeyinde reddedildiği görülmektedir ($P < 0.05$). Sonuç olarak bağımlı ve bağımsız değişkenler arası uzun dönemli bir ilişkinin söz konusu olduğuna karar verilmiştir.

4.4. Granger Nedensellik Analizi

Engle ve Granger tarafından geliştirilen Granger nedensellik yöntemi, değişkenler arasındaki nedensellik yönünü bulmak için kullanılmıştır. Seçilen değişkenlerin başka bir kümesini tahmin etmede tek seferlik seri verilerinin önemli olup olmadığını keşfetmek için bir araçtır. Eşbütünleşme, değişkenler arasında uzun vadeli bir ilişkinin varlığını gösterir. Granger nedenselliğini test etmek için aşağıdaki regresyon denklemleri uygulanabilir (Engle ve Granger, 1987: 251-276).

$$Y_t = \beta_0 + \sum_{k=1}^M \beta_k Y_{t-k} + \sum_{i=1}^N \alpha_i X_{t-1} + u_t \quad (1)$$

$$X_t = \gamma_0 + \sum_{k=1}^M \gamma_k X_{t-k} + \sum_{i=1}^N \delta_i Y_{t-1} + v_t \quad (2)$$

Burada M optimum gecikme uzunluğunu, Y_t ve X_t modelde birbirleriyle etkileşim içinde olan değişkenleri, u_t ve v_t ise hata terimlerinin ifade etmektedir (1, 2). İki değişkenli bir bağlam içinde, Granger tipi test şunu belirtir; x granger değişken y değişkenine neden oluyorsa, her iki değişkenin geçmiş değerlerine dayanan bir y tahmininin ortalama kare hatası (MSE), yalnızca y 'nin geçmiş değerlerini kullanan bir tahminden daha düşüktür (Granger, 1969).

Borsa İstanbul 100 Endeksi bağımlı değişken olmak üzere bağımsız değişkenler altın fiyatları, döviz kuru, petrol fiyatları ve korku endeksi olarak ele alınmıştır. Çalışmanın bu bölümdeki amacı değişkenler arasında herhangi bir nedensellik ilişkisinin olup olmadığının araştırılmasıdır. Değişkenler arasında Granger nedensellik analizi sonuçları Tablo 7’te verilmiştir.

Tablo 7. Değişkenler Arasındaki Nedensellik Analizi Sonuçları

Sıfır hipotezi	N	Test İstatistiği	Olasılık
BİST100 - Altın			
Borsa Endeksi Altın Fiyatının Granger Nedeni Değildir.	119	0.682	0.764
Altın Fiyatı Borsa Endeksinin Granger Nedeni Değildir.	119	1.083	0.383
BİST100 - Döviz			
Borsa Endeksi Döviz Kurunun Granger Nedeni Değildir.	119	0.474	0.925
Döviz Kuru Borsa Endeksinin Granger Nedeni Değildir.	119	1.692	0.080
BİST100 - Petrol			
Borsa Endeksi Petrol Fiyatının Granger Nedeni Değildir.	119	0.982	0.471
Petrol Fiyatı Borsa Endeksinin Granger Nedeni Değildir.	119	0.823	0.626
BİST100 - Korku			
Borsa Endeksi Korku Endeksinin Granger Nedeni Değildir.	119	0.566	0.862
Korku Endeksi Borsa Endeksinin Granger Nedeni Değildir.	119	0.598	0.108
Olasılık değerleri %5 düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir.			

Tablo 7 incelendiğinde “seriler arasında bir ilişki yoktur” şeklinde kurulan sıfır hipotezinin reddedilemediği görülmektedir. Sonuçlar incelendiğinde BİST 100 endeksi ile altın fiyatı, döviz kuru, petrol fiyatı ve korku endeksi arasında bir nedensellik ilişkisinin olmadığına karar verilmiştir.

4.5. VAR Nedensellik Analizi

VAR modelleri, bir dizi değişkenin zaman içinde ortak hareket etme sürecini açıklar, böylece değişkenler arasındaki ilişkileri araştırmak için kullanılabilirler. Granger nedenselliği, zaman serileri arasındaki bir tür ilişkidir (Granger, 1969: 424-438).

Gecikme uzunluğu seçimi, VAR modelinde öngörücü olarak kullanılacak bir zaman serisindeki önceki gözlemlerin sayısını ifade eder. Tipik olarak, bir model oluşturmak için çok sayıda gecikme kullanılacak ve daha sonra daha uygun bir modeli seçmek için bir kısıtlama uygulanacaktır. Lütkepohl (2005), çok az gecikme kullanmanın otokorelasyonlu hatalarla sonuçlandığını, çok fazla gecikme kullanmanın aşırı uydurmaya neden olduğunu ve VAR modelinin ortalama-kare tahmin hatalarında artışa neden olduğunu belirtmiştir. Uygun bir gecikmenin seçilmesi, VAR'larda çıkarım için kritiktir. VAR (p) modeli için gecikme uzunluğu, model seçim kriterleri kullanılarak belirlenebilir. En yaygın yaklaşım, VAR (p) modellerini $p = 0, 1, \dots, p_{\max}$ sıralarına uydurmak ve bazı model seçim kriterlerini en aza indiren p değerini seçmektir. Bu amaç doğrultusunda sık kullanılan üç kriter, Akaike Bilgi Kriteri (AIC), Schwarz Bayesian Bilgi Kriteri (BIC) ve Hannan-Quinn kriteridir (HQ) (Lütkepohl, 2005; Vrieze, 2012).

VAR modeli kurularak uygun gecikme uzunluğu (k) belirlenir. Bu gecikme uzunluğunun belirlenerek VAR modelinin tahmin edilmesi uygun bir modelin tahmin edildiğini göstermemektedir. İyi bir model için uygun gecikme uzunluğu “k”nın bazı koşulları sağlaması gerekmektedir. Bunlar otokorelasyonun

olmaması, sabit varyans koşulu ve normallik varsayımının sağlanması olarak sıralanabilmektedir. Uygun gecikme uzunluğu 1 olarak belirlenmiş ve VAR modelinin uygun model olduğuna karar verilmiştir.

4.5.1. Altın Fiyatları ve Borsa İstanbul 100 Endeksi Arasında VAR Nedensellik Analizi

Uygun gecikme uzunluğu ile belirlenen ve istikrar koşullarını sağlayan uygun VAR modeline karar verildikten sonra Granger nedensellik sonuçları Tablo 8’de verilmiştir.

Tablo 8. Altın Fiyatları ve Borsa İstanbul 100 Endeksi Arasında VAR Nedensellik Analiz Sonucu			
Sıfır hipotezi	Gecikme uzunluğu	Test istatistiği	Olasılık
Borsa Endeksi Altın Fiyatının Nedeni Değildir.	1	5.765	0.443
Altın Fiyatı Borsa Endeksinin Nedeni Değildir.	1	0.587	0.016
Olasılık değerleri %5 düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir.			

Tablo incelendiğinde “Borsa Endeksi Altın Fiyatının Nedeni Değildir” şeklinde kurulan sıfır hipotezinin %5 anlamlılık düzeyinde kabul edildiği görülmektedir ($P=0.443>0.05$). “Altın Fiyatı Borsa Endeksinin Nedeni Değildir” şeklinde kurulan sıfır hipotezinin %5 anlamlılık düzeyinde reddedilmektedir ($P=0.016<0.05$). Dolayısıyla borsa endeksi ve altın fiyatları arasında tek yönlü nedenselliğin olduğu görülmektedir. Burada nedenselliğin yönü altın fiyatlarından borsa endeksine doğrudur. Bu sonuç, altın fiyatlarındaki herhangi bir artış veya azalışın borsa endeksini etkilediğini göstermektedir. Bu doğrultuda yatırımcıların yatırım yaparken altın fiyatlarını göz önünde bulundurmaları gerekmektedir.

4.5.2. Döviz Kuru ve Borsa İstanbul 100 Endeksi Arasında VAR Nedensellik Analizi

Uygun gecikme uzunluğu ile belirlenen ve istikrar koşullarını sağlayan uygun VAR modeline karar verildikten sonra Granger nedensellik sonuçları Tablo 9’da verilmiştir.

Tablo 9. Döviz Kuru ve Borsa İstanbul 100 Endeksi Arasında VAR Nedensellik Analiz Sonucu			
Sıfır hipotezi	Gecikme uzunluğu	Test istatistiği	Olasılık
Borsa Endeksi Döviz Kurunun Nedeni Değildir.	1	5.854	0.015
Döviz Kuru Borsa Endeksinin Nedeni Değildir.	1	0.701	0.402
Olasılık değerleri %5 düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir.			

Tablo incelendiğinde “Borsa Endeksi Döviz Kurunun Nedeni Değildir” şeklinde kurulan sıfır hipotezinin 0.05 anlamlılık düzeyinde reddedildiği görülmektedir ($P=0.015<0.05$). “Döviz Kuru Borsa Endeksinin Nedeni Değildir” şeklinde kurulan sıfır hipotezinin 0.05 anlamlılık düzeyinde kabul edildiği görülmektedir ($P=0.402>0.05$). Dolayısıyla borsa endeksi ve döviz kuru arasında tek yönlü nedenselliğin olduğu görülmektedir. Burada nedenselliğin yönü borsa endeksinden döviz kuruna doğrudur. Bu sonuç, borsa endeksindeki bir hareketliliğin döviz kurunu etkilediğini göstermektedir. Bu doğrultuda yatırımcıların borsa endeksinde meydana gelen hareketliliği göz önünde bulundurması gerekmektedir.

4.5.3. Petrol Fiyatları ve Borsa İstanbul 100 Endeksi Arasında VAR Nedensellik Analizi

Uygun gecikme uzunluğu ile belirlenen ve istikrar koşullarını sağlayan uygun VAR modeline karar verildikten sonra Granger nedensellik sonuçları Tablo 10’da verilmiştir.

Tablo 10. Petrol Fiyatları ve Borsa İstanbul 100 Endeksi Arasında VAR Nedensellik Analiz Sonucu			
Sıfır hipotezi	Gecikme uzunluğu	Test istatistiği	Olasılık
Borsa Endeksi Petrol Fiyatının Nedeni Değildir.	1	1.092	0.295
Petrol Fiyatı Borsa Endeksinin Nedeni Değildir.	1	0.004	0.945
Olasılık değerleri %5 düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir.			

Tablo 10 incelendiğinde “Borsa Endeksi Petrol Fiyatının Nedeni Değildir” şeklinde kurulan sıfır hipotezinin %5 anlamlılık düzeyinde kabul edildiği görülmektedir ($P=0.295>0.05$). Aynı şekilde “Petrol Fiyatı Borsa Endeksinin Nedeni Değildir” şeklinde kurulan sıfır hipotezinin %5 anlamlılık düzeyinde kabul edildiği görülmektedir ($P=0.945>0.05$). Dolayısıyla borsa endeksi ile petrol fiyatları arasında nedensellik ilişkisinin olmadığı görülmektedir.

4.5.4. Korku Endeksi ve Borsa İstanbul 100 Endeksi Arasında VAR Nedensellik Analizi

Uygun gecikme uzunluğu ile belirlenen ve istikrar koşullarını sağlayan uygun VAR modeline karar verildikten sonra Granger nedensellik sonuçları Tablo 11’de verilmiştir.

Tablo 11. Korku Endeksi ve Borsa İstanbul 100 Endeksi Arasında VAR Nedensellik Analizi Sonucu			
Sıfır hipotezi	Gecikme uzunluğu	Test istatistiği	Olasılık
Borsa Endeksi Korku Endeksinin Nedeni Değildir.	1	1.062	0.302
Korku Endeksi Borsa Endeksinin Nedeni Değildir.	1	0.003	0.985
Olasılık değerleri %5 düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir.			

Tablo 11 incelendiğinde “Borsa Endeksi Korku Endeksinin Nedeni Değildir” şeklinde kurulan sıfır hipotezinin %5 anlamlılık düzeyinde kabul edildiği görülmektedir ($P=0.302>0.05$). Aynı şekilde “Korku Endeksi Borsa Endeksinin Nedeni Değildir” şeklinde kurulan sıfır hipotezinin %5 anlamlılık düzeyinde kabul edildiği görülmektedir ($P=0.985>0.05$). Dolayısıyla borsa endeksi ile korku endeksi arasında nedensellik ilişkisinin olmadığı görülmektedir.

Toda-Yamamoto Nedensellik Analizi

Toda Yamamoto nedensellik testi, değişkenler arasındaki nedensel ilişkiyi de analiz etmektedir. Ancak bu analizin Granger nedensellik testinden temel farkı, değişkenlerin aynı düzeyde durağan olması gerekliliğinin olmamasıdır. Bu duruma ek olarak değişkenler arasında eşbütünleşmenin olması gerekmez. VAR modelindeki maksimum entegrasyon sayısı ve gecikme aralığının toplamı, Toda Yamamoto analizinde bir gecikme aralığı olarak kullanılmıştır (Toda – Yamamoto, 1995: 225-250).

Öncelikle nedensellik ilişkisine bakacağımız serilerin maksimum bütünleşme derecesi (d_{max}) belirlenir. Bunun için serilere birim kök testi uygulanır. Daha önce durağanlık testi yapıp serilerin 1. Dereceden durağan olduğu görülmüştür. Bu nedenle değişkenlerimizin maksimum bütünleşme derecesi yani;

$d_{\max}=1$ 'dir. Daha sonra VAR modeli kurularak uygun gecikme (k) belirlenir. Burada bulunan "k" VAR modelinde bütün istikrar koşullarını sağlamalıdır. VAR nedensellik analizinde modelimizin bütün istikrar koşullarını sağladığı belirlenmiştir. $D_{\max}$ ve k belirlendikten sonra VAR modeline dışsal değişkenlerin gecikmeleri $k+d_{\max}$ kadar eklenir. Kurulan VAR modeli $k+d_{\max}=1+1=2$ gecikme ile kurulmuş ve WALD test istatistiği kullanılarak sınanmıştır. VAR modeline ait nedensellik sonuçları Tablo 12'de verilmiştir.

Tablo 12. Değişkenler Arasındaki Toda-Yamamoto Nedensellik Analizi Sonuçları			
Nedenselliğin yönü	Gecikme uzunluğu ($k=1, d_{\max}=1$)	χ^2	Olasılık
Altın Fiyatı - Bist100 Bist100 - Altın Fiyatı	2	4.430 0.811	0.035 0.367
Döviz Kuru - Bist100 Bist100 - Döviz Kuru	2	0.770 6.734	0.380 0.009
Petrol Fiyatı - Bist100 Bist100 - Petrol Fiyatı	2	0.001 1.425	0.916 0.232
Korku Endeksi - Bist100 Bist100 - Korku Endeksi	2	0.022 1.369	0.882 0.241
Olasılık değerleri %5 düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir.			

Tablo 12 incelendiğinde %5 anlamlılık düzeyinde altın fiyatları ve borsa endeksi arasında tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin olduğu, nedenselliğin yönünün altın fiyatlarından borsa endeksine doğru olduğu sonucuna varılmıştır ($P=0.035<0.05$). Bu sonuç altın fiyatların borsa endeksini etkilediğini göstermektedir. Aynı şekilde döviz kuru ve borsa endeksi arasında da tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin olduğu, nedenselliğin yönünün borsa endeksinden döviz kuruna doğru olduğu görülmüştür ($P=0.009<0.05$). Bu sonuç, borsa endeksinde meydana gelen hareketliliğin döviz kurunu etkilediğini göstermektedir. Bu doğrultuda yatırımcıların döviz piyasasını göz önünde bulundurmaları ve piyasadaki hareketliliği takip etmeleri gerekmektedir. Son olarak borsa endeksi ile petrol fiyatları ve korku endeksi arasında herhangi bir nedensellik ilişkisinin olmadığı sonucuna varılmıştır.

4.7. VAR Modeli (Vektör Otoregresif Model)

VAR modelinin kullanılması için ilk aşamada uygun gecikme uzunluğunun belirlenmesi gerekmektedir. Çalışmada VAR modelinde uygun gecikme uzunluğu 1 olarak belirlenmiştir.

VAR modelindeki en önemli koşul zaman serilerinin durağan olmasıdır. ADF birim kök testi sonuçlarına göre serilerimiz aynı dereceden durağandır. Belirlenen uygun gecikme uzunluğu doğrultusunda değişkenlerin birbirleriyle olan etkileşimlerini ortaya koymak için VAR(1) modeli tahmin edilmiş ve sonuçlar Tablo 13'te verilmiştir.

Tablo 13. VAR Modeli Tahmin Sonuçları

	DBIST	DALTIN	DDOVIZ	DPETROL	DKORKU
DBIST(-1)	0.036700 (0.09227) [0.39775]	0.056076 (0.04739) [1.18340]	-0.000416 (0.00018) [-2.33387]	0.106924 (0.12494) [0.85581]	-0.275891 (0.30054) [-0.91800]
DALTIN(-1)	0.381786 (0.16889) [2.26058]	0.263450 (0.08674) [3.03738]	-0.000752 (0.00033) [-2.30496]	0.013036 (0.22869) [0.05700]	-0.071700 (0.55011) [-0.13034]
DDOVIZ(-1)	-16.47080 (44.0143) [-0.37421]	30.34076 (22.6044) [1.34225]	-0.309942 (0.08508) [-3.64296]	79.65608 (59.5992) [1.33653]	-18.42642 (143.364) [-0.12853]
DPETROL(-1)	-0.024855 (0.06962) [-0.35700]	-0.003945 (0.03576) [-0.11033]	0.000217 (0.00013) [1.61458]	0.138675 (0.09427) [1.47099]	-0.378707 (0.22677) [-1.67000]
DKORKU(-1)	-0.007101 (0.02895) [-0.24530]	0.024839 (0.01487) [1.67080]	3.92E-05 (5.6E-05) [0.70067]	-0.023783 (0.03920) [-0.60673]	-0.353650 (0.09429) [-3.75067]
C	0.010824 (0.00585) [1.84933]	0.001605 (0.00301) [0.53400]	2.82E-05 (1.1E-05) [2.49283]	-0.002081 (0.00793) [-0.26264]	-0.009218 (0.01906) [-0.48352]

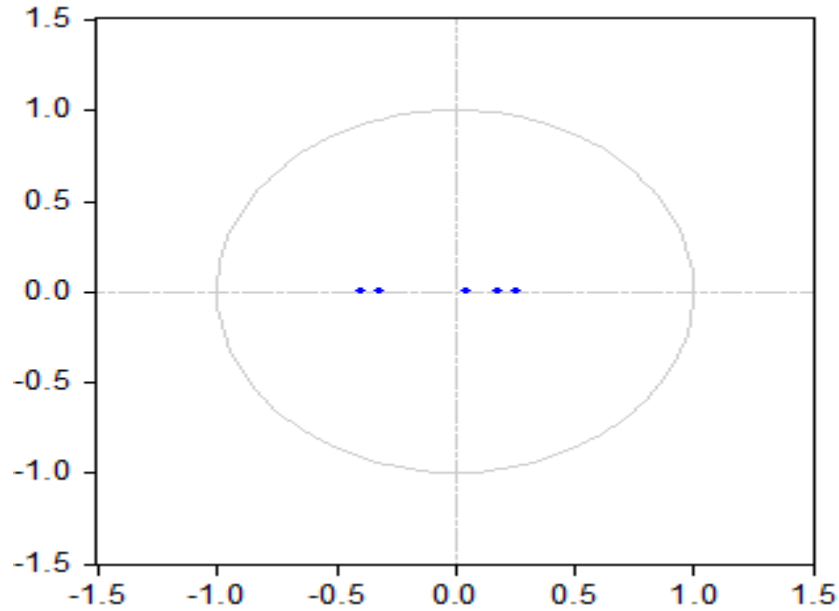
Tahmin edilen VAR modelinde, bağımlı değişken BİST 100 olmak üzere denklem matematiksel olarak aşağıdaki şekilde yazılabilir:

$$DBIST = 0.010824 + 0.036700 \cdot DBIST(-1) + 0.381789 \cdot DALTIN(-1) - 16.47080 \cdot DDOVIZ(-1) - 0.024855 \cdot DPETROL(-1) - 0.007101 \cdot DKORKU(-1)$$

Burada elde edilen sonuçlardan altın fiyatları ile BİST 100 endeksi arasında pozitif bir ilişkinin bulunduğunu ve altın fiyatlarının borsa endeksini olumlu yönde etkilediğini söylenebilir. Petrol fiyatları, döviz kuru ve korku endeksi ile BİST 100 endeksi arasında negatif bir ilişkinin bulunduğunu ve üç değişkenin borsa endeksini negatif yönde etkilediğini söylenebilir.

Modelin tahmin edilmesinin ardından kurulan modelin uygun model olup olmadığını anlamak için gerekli bazı koşulları sağlaması gerekmektedir. Öncelikle modelin durağan bir yapıya sahip olup olmadığının belirlenmesi gerekmektedir. VAR modeli istikrar koşulu çember grafiği Şekil 1’de gösterilmiştir.

Şekil 1. İstikrar Koşulu Çember Grafiği

Şekil 1 incelendiğinde karakteristik köklerin birim çember içerisinde yer almaları modelin durağan bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir. Karakteristik köklerin mutlak değerce 1’den küçük oldukları görülmektedir. Bu da VAR modelinin istikrarlı bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir.

VAR modelinin yapısal anlamda bir sorun içerip içermediğini analiz etmek için otokorelasyon Autocorrelation LM testi, normal dağılım Jarque-Bera testi ve değişen varyans için White testi yapılmış sonuçlar Tablo 14’te gösterilmiştir.

Tablo 14. Tanısal Sınama Testleri Sonuç Tablosu					
Normal dağılım		Otokorelasyon		Değişen varyans	
		(Autocorrelation LM Test)		(Heteroskedasticity)	
Jarque-Bera	Olasılık	Obs*R-squared	Olasılık	Obs*R-squared	Olasılık
0.311	0.855	21.639	0.656	225.732	0.284
Not: Olasılık değerleri %5 düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir.					

Tablo 14 incelendiğinde olasılık değerinin %5 anlamlılık düzeyinden büyük olması “otokorelasyon yoktur” şeklindeki sıfır hipotezinin kabul edildiği anlamına gelmektedir ve otokorelasyon olmaması varsayımının sağlandığını göstermektedir ($P=0.656>0.05$). Aynı şekilde “hata terimleri normal dağılmaktadır” şeklinde kurulan sıfır hipotezinin kabul edilmesi normallik varsayımının sağlandığı anlamına gelmektedir ($P=0.855>0.05$). Son olarak “değişen varyans yoktur” şeklindeki sıfır hipotezinin kabul edilmesi modelin sabit varyans varsayımının sağlandığını göstermektedir ($P=0.284>0.05$). bu sonuçlar modelimizin doğru bir model olarak seçildiğini göstermektedir.

SONUÇ

Makroekonomik göstergelerin ekonomik gelişmeler üzerinde yarattığı etki ekonomik hareketlenmelere neden olmaktadır. Bu çalışmanın amacı petrol, döviz kuru, altın ve korku endeksi ile Borsa İstanbul (BİST 100) endeksi değeri arasındaki nedensellik ilişkisini belirlemektir. Çalışmada Borsa İstanbul (BİST 100) endeksi değeri bağımlı değişken olmak üzere, bağımsız değişkenler altın fiyatı, petrol fiyatı, döviz kuru ve korku endeksinin Ocak 2009 - Aralık 2019 dönemine ait aylık verileri kullanılarak VAR modeli kurulmuştur. Augmented Dickey Fuller (ADF) testi ile kullanılan değişkenlerin durağan olup olmadıklarına bakılmış ve serilerin düzey değerlerinde durağan olmadıkları görülmüştür. Serilerin ancak birinci dereceden farkları alındığı zaman durağan hale geldikleri görülmüştür. Değişkenlerin aynı seviyede durağan (Birinci farkında) olmasından dolayı eşbütünleşme analizine geçilmiştir. Engle - Granger ve Johansen eşbütünleşme testleri aracılığı ile değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığı tespit edilmiştir. Test sonuçlarına göre, serilerin eşbütünleşik olduğu yani seriler arasında uzun dönemli bir denge ilişkisinin var olduğu belirlenmiştir.

Çalışmanın sonraki aşamasında değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi Granger nedensellik, VAR Granger nedensellik ve Toda - Yamamoto nedensellik testleri ile ölçülmüştür. Uygulanan analizler ile Granger nedensellik analizinden elde edilen sonuçların diğer nedensellik analizlerinden elde edilen sonuçlardan farklı olduğu gözlemlenmiştir. Ancak VAR Granger ve Toda-Yamamoto analizlerinden elde edilen sonuçların birbirine daha yakın olduğu görülmüştür.

Üç nedensellik testinin sonuçları değerlendirildiğinde, Granger nedensellik testi sonuçlarına göre, değişkenler arasında herhangi bir nedensellik ilişkisinin olmadığı görülmektedir. VAR modeli Granger nedensellik testi sonuçlarına göre, borsa endeksi ile altın fiyatları ve döviz kuru arasında tek yönlü nedensellik ilişkisinin söz konusu olduğu ancak diğer iki değişkenle herhangi bir nedensellik ilişkisinin söz konusu olmadığı belirlenmiştir. Öncü vd'nin (2015) yaptıkları çalışmada elde edilen sonuçla karşılaştırıldığında döviz kuru ve altın fiyatlarının borsa endeksi nedensellik ilişkisi açısından benzerlik gösterdiği görülmektedir. Benzer çalışmada sonuçlar ile karşılaştırıldığında altın ve borsa endeksi nedensellik ilişkisi açısından benzerlik gösterdiği (Başarır, 2019) görülmektedir. Toda - Yamamoto nedensellik testi sonuçlarına göre, borsa endeksi ile altın ve döviz kuru arasında tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin söz konusu olduğu, diğer iki değişkenle herhangi bir nedensellik ilişkisinin olmadığı görülmüştür. Konuşkan ve Kocabıyık'ın (2019) yaptıkları çalışmada elde edilen sonuçlar karşılaştırıldığında borsa endeksi ve döviz kuru nedensellik ilişkisi açısından benzerlik gösterdiği görülmüştür. Nedensellik analizleri arasındaki farklı sonuçlar değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi incelenirken tek bir nedensellik testine bağlı kalınarak yapılan analizlerin güvenli sonuçlar vermeyeceğini göstermektedir. Yapılan çalışmaların sağlam temellere dayanarak ilerlemesi, nedensellik analizi yapıldığı zaman sonuçların tutarlılığı için farklı test yaklaşımlarının sonuçlarının değerlendirilmesine bağlı olduğunu göstermektedir.

Çalışmada serilerimiz durağan olduğundan, serilerin birbirinden nasıl etkilendiğini ortaya koymak amacıyla kurulan VAR modelinden yararlanılmıştır. Elde edilen sonuçlar doğrultusunda BİST 100 endeksi ile altın fiyatları arasında pozitif yönlü bir ilişki bulunduğu ve altın fiyatlarının borsa endeksini olumlu yönde etkilediği görülmüştür. Petrol fiyatları, döviz kuru ve korku endeksi ile BİST 100 endeksi arasında negatif yönlü bir ilişkinin söz konusu olduğu ve üç değişkenin borsa endeksini olumsuz yönde etkilediği görülmüştür.

Modelin geçerliliğini test etmek amacıyla istikrar koşulu çember grafiğinden yararlanılmış ve modelin istikrarlı bir yapıya sahip olduğu belirlenmiştir. Modele uygulanan tanısal test sonuçlarında ise otokorelasyon, normallik varsayımı ve değişen varyans sorunlarının olmadığı görülmüştür.

Analiz sonuçları Türkiye ekonomisi için borsa endeksi ile altın ve döviz kuru değişkenleri arasında bir nedensellik ilişkisinin olduğunu göstermektedir. Bu nedenle borsa endeksi ile ilişkisi söz konusu olan değişkenlerin hem bireysel hem de kurumsal yatırımcılar tarafından önemle takip edilmesi gerekmektedir. Bu doğrultuda politika yapıcıların borsa endeksi üzerinde daha etkin olabilecek araçların daha aktif bir şekilde kullanılabilmesi için bu araçların etkilerini önceden planlamaları ve piyasaya yön vermeleri gerekmektedir. Siyasiler borsanın gelişmesi ve ekonomik büyümeye katkısını sağlamak için politikalar geliştirmeli ve amaçlar belirlemelidirler.

Yaptığımız çalışma ile Türkiye gibi gelişmekte olan bir ülke içinde araştırılmasının literatüre kazandırılması amaçlanmaktadır. Elde edilen sonuçlar, değişkenler ile borsa endeksi arasındaki ilişkide teorik çerçeveye uygun sonuçların elde edildiğini fakat çalışmada yer almamış birçok faktöründe etkili olabileceği sonucunu ortaya koymaktadır. Bu nedenle bu konuyla ilgili ileride yapılacak olan çalışmalara önerimiz; farklı makroekonomik değişkenlerin de dahil edilip araştırılması ve bu değişkenlerin etkilerinin görülmesi, yatırımcılar açısından daha faydalı ve anlaşılır olmasına olanak sağlayacaktır.

Yazarların katkı düzeyleri: Birinci Yazar %50 İkinci Yazar %50.

Çalışmada etik kurul iznine gerek yoktur.

Çalışmada finansal destek alınmamıştır.

Çalışmada potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKLAR

- AKDAĞ, S., İSKENDEROĞLU, Ö., ALOLA, A. A. (2020). "The Volatility Spillover Effects Among Risk Appetite Indexes: Insight From The VIX And Rise". *Letters in Spatial and Resource Sciences*, 13, 49-65.
- AKGÜN, A., ŞAHİN, İ. E., YILMAZ, B. (2013). "The Effect of Variations in Gold and Oil Prices On BİST 100 Index". *Mediterranean Journal of Social Science*, 4(10), 726.
- AKTAŞ, M., AKDAĞ, S. (2013). "Türkiye’de Ekonometrik Faktörlerin Hisse Senedi Fiyatları ile İlişkilerinin Araştırılması". *International Journal of Social Science Research*, 2(1), 50-67.
- ALAM, M. and UDDİN, G. S. (2009). Relationship Between Interest Rate and Stock Price: Empirical Evidence from Developed and Developing Countries, *International Journal of Business and Management*, Vol. 4, No. 3, 43-51.
- AL-FAYOUMI, N. A. (2009). "Oil Prices and Stock Market Returns in Oil Importing Countries: The Case of Turkey, Tunisia and Jordan". *European Journal of Economics, Finance and Administrative Sciences*, 16(1), 84-98.
- ALOLA, A. A., UZUNER, G. (2019). "The Housing Market and Agricultural Land Dynamics: Appraising With Economic Polciy-Uncertainty Index". *International Journal of Finance & Economics*, 25(2), 274-285.
- BAYHAN, A. (2017). BİST 30, 50, 100 Endeksleri Nedir? Bu Sayılar Ne Anlama Gelir? <https://borsanasiloyunanir.com/bist-30-50-100-endeksleri> (20.10.2020).
- BAŞARIR, Ç. (2019) "Altın ve Hisse Senedi Getirileri Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Türkiye Örneği". *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(2), 475-490.
- CANBAŞ, S., DOĞUKANLI, H. (2017). *Finansal Pazarlar: Finansal Kurumlar ve Sermaye Pazarı Analizleri*. Altıncı Baskı: Karahan Kitabevi
- CAPORALE, M., PITTIS, N. (1997). "Causality and Forecasting in Complete Systems". *Journal of Forecasting*, 16, 425-437.
- CHAMBERS, N. (2006). "The creation, development and operation of the Istanbul Stock Exchange". *Mali Çözüm Dergisi (Özel Sayı)*, 76, 141-177.
- ÇEHRELİ, C., DURSUN, İ., BARLAS, Y. (2017). "Modeling and Analysis of The Speculative Dynamics of Currency Exchange Rate". *Inproceedings of 35th International Conference of System Dynamics Society*.
- ENGLE, R.F., GRANGER, C. (1987). "Co-Integration And Error Correction: Representation, Estimation, and Testing". *Econometrica: Journal of The Econometric Society*, 251-276.
- FERNANDES, M., MEDEİROS, M.C., SCHARTH, M. (2014). "Modeling and Predicting The CBOE Market Volatility Index". *Journal of Banking and Finance*, 40, 1-10.
- GILMORE, C. G., MCMANUS, G. M., SHARMA, R. ve TEZEL, A. (2009). "The Dynamics of Gold Prices, Gold Mining Stock Prices and Stock Market Prices Comovements". *Research in Applied Economics*, 1(1), 1-19.
- GÖK, R. (2020). "Causallity Between Stock Market and Macroeconomic Variables in Turkey: New Evidence From Wavelet Coherence Analysis". *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (56), 229-254.
- GRANGER, C. (1969). "Investigating Casual Relationship By Econometric Models and Cross Sprectal Methods". *Econometrica*, 37(3), 424-458.
- GÜLHAN, Ü. (2020). "Altın Fiyatları ile VIX Endeksi, BİST100 Endeksi, Döviz Kuru ve Petrol Fiyatları İlişkisi: Ekonometrik Bir

Analiz". *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, 11(2), 576-591.

GÜNEY, S. ve İLGİN, K. S. (2019). Yatırım araçlarının BIST-100 endeksi üzerindeki etkisinin değerlendirilmesi. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (53), 226-245.

HUANG, R. D., MASULIS, R.W., STOLL, H. R. (1996). "Energy Shocks and Financial Markets". *Journal of Futures Market*, 16(1), 1-27.

İLARSLAN, K. (2017). "Altın Fiyatları ile Borsa Endeksi Arasında Eşbütünleşme ve Nedensellik İlişkisi". *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 4(6), 114-125.

JUNG, Y. C. (2016). "A Portfolio Insurance Strategy For Volatility Index (VIX) Futures". *The Quarterly Review of Economics and Finance*, 60, 189-200.

İNTERNET: TÜRKİYE CUMHURİYETİ MERKEZ BANKASI (TCMB). (Erişim Tarihi: 02.04.2020)

KAYA, E. (2015). "Borsa İstanbul (BİST) 100 Endeksi ile Zimni Volatilité (VIX) Endeksi Arasındaki Eşbütünleşme ve Granger Nedensellik". *Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 17(28), 1.

KONUŞKAN, A., KOCABIYIK, T. (2019). "Altın, Petrol, Döviz ve Borsa Endeksi Arasındaki İlişkinin Nedensellik Analizi ile Keşfi: Türkiye Örneği". *International Journal of Business, Economics and Management Perspectives*, 3(1), 1-19.

LÜTKEPOHL, H. (1982). "Non – Causality Due To Omitted Variables". *Journal of Econometrics*, 19, 367-378.

LÜTKEPOHL, H. (2005). *New Introduction to Multiple Time Series Analysis*. Berlin, Germany: Springer Berlin Heidelberg.

MUKHUTI, S., BHUNIA, A. (2013). "Is it true that Indian gold price influenced by Indian stock market reaction?". *E3 Journal of Business Management and Economics*, 4(8), 181-186.

NIEH, C.C., LEE, C. F. (2001). "Dynamic relationship between stock prices and Exchange rates for G-7 countries". *The Quarterly Review of Economics and Finance*, 41(4), 477-490.

NYANGARIKA, A., MIKHAYLOV, A., RICHTER, U. H. (2019). "Oil Price Factors: Forecasting On The Base of Modified Autoregressive Integrated Moving Average Model". *International Journal of Energy Economics and Policy*, 9(1), 149-159.

ÖNCÜ, M. A., ÇÖMLEKÇİ, İ., YAZGAN, H. İ. (2015). "Yatırım Araçları Arasındaki Eşbütünleşme (BİST100, Altın, Reel Döviz Kuru)". *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, 15(1), 43-57.

PATEL, S. A. (2013). "Causal Relationship Between Stock Market Indices and Gold Price: Evidence From India". *IUP Journal of Applied Finance*, 19(1), 99-109.

RAY, S. (2013). "Causal Nexus Between Gold Price Movement and Stock Market: Evidence From Indian Stock Market". *Sciknow Publications Ltd. Econometrics*, 1(1), 12-19.

SAKARYA, Ş., AKKUŞ, H. T. (2018). "BİST100 ve Bist Sektör Endeksleri İle VIX Endeksi Arasındaki İlişkinin Analizi". *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21(40), 351-374.

SANDAL, M., ÇEMREK, F., YILDIZ, Z. (2017). "BİST100 Endeksi ile Altın ve Petrol Fiyatları Arasındaki Nedensellik İlişkinin İncelenmesi". *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 26(3), 155-170.

SHAHZADI, C. (2016). "Gold and Oil Prices Versus Stock Exchange: A Case of Pakistan". *Journal of Business Economics and Management*, 10(4), 349-360.

TIWARI, S., GUPTA, B. (2015). "Granger Causality of Sensex With Gold Price: Evidence From India". *Global Journal of Multidisciplinary Studies*, 4(5), 50-54.

TODA, H. Y., YAMAMOTO, T. (1995). "Statistical Inference in Vector Autoregressions With Possibly Integrated Processes". *Journal of Econometrics*, 66(1), 225-250.

USMAN, A., SULAIMAN, Ma., ABUBAKAR, I. (2019). "Trend of Neonatal Mortality in Nigeria From 1990 To 2017 Using Time Series Analysis". *Journal of Applied Sciences Environmental Management*, 23(5), 865-869.

VRIEZE, S. I. (2012). "Model Selection and Psychological Theory: A Discussion of The Differences Between The Akaike Information Criteon (AIC) And The Bayesian Information Criterion (BIC)". *Psychological Methods*, 17(2), 228.

YURDAKUL, F., SEFA, M. (2015). "An Econometric Analysis of Gold Prices in Turkey". *Procedia Economics and Finance*, 23, 77-85.

-
- ZOU, H., SUN, L. (2012). "The Influence of Investor Sentiment On Stock Return and Its Volatility Under Different Market States". In 2012 Fifth International Conference on Business Intelligence and Financial Engineering, 337-341.
- WANG, H. (2019). "VIX and Volatility Forecasting: A New Insight". *Physica A: Statistical Mechanics and its Applications*, 533, 121951-121958

asbider
AKADEMİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Cilt: 9/ Sayı: 25 ISSN: 2667-4866